

A finnugor és szamojéd népek története

**Szerzők: Bereczki András, Dobó Attila, Eugen Helinski, Klima László,
Mikesy Gábor, Nagy József, Peregi Dóra, Pomozi Péter**

TARTALOM

- Finnország története (*Berecki András*)**
- Észtország története (*Berecki András*)**
- A karjalaiak története (*Berecki András*)**
- A vepszék története (*Berecki András*)**
- Az inkeri finnek története (*Peregi Dóra*)**
- Az izsórok története (*Berecki András*)**
- A lívek története (*Berecki András*)**
- A vótok története (*Berecki András*)**
- A lappok (számik) története (*Berecki András*)**
- A mordvinok története (*Nagy József*)**
- A cseremiszek (marik) története (*Pomázi Péter*)**
- A merják és a muromák története (*Klima László*)**
- A zürjének (komik) története (*Dobó Attila*)**
- A votjakok (udmurtok) története (*Klima László*)**
- Az obi-ugorok története (*Mikesy Gábor*)**
- A szamojéd népek vázlatos története (*Eugen Helinski*)**
 - A szamojédok közös őstörténete
 - Az egyes szamojéd népek őstörténete
 - Szajáni szamojédok
 - Északi szamojédok
 - Szölkupok
 - A szamojéd népek Oroszország kebelében
 - A szajáni szamojédok a 17–20. században
 - A szölkupok a 17–20. században
 - A nyenyecsek a 17–20. században
 - Az enyecsek a 17–20. században
 - A nganaszánok a 17–20. században

Finnország története

A mai Finnország¹ területére – az utolsó jégkorszaki jégtakaró visszahúzódása után – az első emberek a Kr. e. 9. évezred második felében érkeztek. Kr. e. 8000 körül létrehozták a *kundai* régészeti kultúrához tartozó *suomusjärvi kultúrát*, mely kb. a Kr. e. 6. évezred végéig létezett. A lakosság kontinuitását hangsúlyozó egyik legújabb elmélet szerint lehet, hogy e népesség a finnugor alapnyelvet megelőző uráli alapnyelvet beszélte. A *korai fésűs kerámia kultúra* korszaka a Kr. e. 5. évezred végéig tartott, majd keletről az átvették az agyagedények új díszítő stílusát – megkezdődött a *tipikus fésűs kerámia kultúra* korszaka, mely kb. a Kr. e. 4. évezred közepéig tartott. Ez a változás a finn kutatók szerint egy új, finnugor nyelvet beszélő népesség bevándorlására utal a Finn-öböl környékére. A Kr. e. 4. évezred végétől balti hatás (*csónak alakú harcibalta kultúra*) érte a fésűs kerámia kultúrájának népességét, majd a kettő összeolvadásából – a Kr. e. 3. évezred közepe táján – megszületett a *kiukainen kultúra*. Lassanként terjed a kezdetleges állattenyésztés és a földművelés. Kr. e. 1000 körül váltak ki a lappok ősei az ún. közfinn nyelvi közösségből. A Kr. e. 2. évezred második felében Délnyugat-Finnország szoros kapcsolatban állt Közép-Svédországgal – terjedt a bronz használata. A Kr. e. 1. évezred közepén kezdték használni a vasat, majd a Kr. u. 1. évezred folyamán a földművelő életmód a szárazföld belsejében is terjedt, és a 8–9. században elérte Dél-Karjalát.

Az ún. viking-korban (9–11. sz.) a keletre vezető kereskedelmi út a Finn-öböl északi partján haladt keresztül. A vikingek (normannok) lassan csökkenő szerepét a kereskedelemben később a finnek *suomi*, *häme* és *karjalai* törzse próbálta betölteni e térségben. A 11–12. században kezdődött az ún. kereszties háborúk kora. A korszak jellegzetessége, hogy fokozódott a svéd állam és Novgorod, valamint a katolikus és az ortodox egyház érdeklődése a finnek lakta területek iránt. 1150 körül került sor IX. Erik svéd király és Szent Henrik püspök Délnyugat-Finnország elleni első kereszties hadjáratára. Turkuban és környékén megkezdődött az egyházi szervezet kiépítése. A 12–13. századtól több hullámban telepések érkeztek Svédországból, akik elsősorban a Finn-öböl és a Botteni-öböl partvidékén telepedtek le. III. Sándor pápa bullájában (1171–72) megemlíti a finnekkel kapcsolatban, hogy csak lassan terjed körükben a kereszténység.

A finneket 1226–27-ben Novgorod felől is támadás érte. Az oroszok betörték Häme területére, a források pedig a Karjalában végzett tömeges erőszakos térítésről számolnak be. A svédek Birger jarl vezette második kereszties hadjárata a 13. század közepén Häme elfoglalásával ért véget, ekkor a svéd felségterület már a Kymi folyóig terjedt. A karjalai területekért indított harmadik kereszties hadjáratra 1293-ban került sor. A hódítások

¹ A történelmi áttekintés a következő művek felhasználásával készült: Finnország története. Szerk.: Halmesvirta, Anssi. Debrecen, 2001. Szij Enikő: Finnország. Budapest, 1979.; Dolmányos István: Finnország története. Budapest, 1972.; Gombos József: Finnország politikatörténete. Szeged, 1994.; Uő.: A két világháború közötti Finnország politikatörténete 1918–1939. Szeged, 1997.; Uő.: A finn „második köztársaság” politikatörténete 1944–2000. Szeged, 2001.; Suomen historia pikku jättiläinen. Päätoimittaja: Zetterberg, Seppo. Porvoo – Helsinki – Juva, 1987.; Bereczki András: Finnország rövid történelmi kronológiája. In: Nyelvrokonaink. Szerk.: Nanovszky György. A Magyarországtudományi Könyvtára XXV. Budapest, 2000. 183–186.; Uő.: Finnország. Történelmi kronológia 1900–1920. In: Krausz Tamás – Szilágyi Ákos (szerk.): Oroszország és a Szovjetunió XX. századi képes történelmi kronológiája (1900–1991). Budapest, 1992. 335–338.; Uő.: Finnország. Történet. In: Magyar Nagylexikon 8. Budapest, 1999. 40–42.

biztosítására Torgils (Tyrgils) Knutsson svéd kormányzó vezetésével elkezdtek építeni Viipuri (Viborg) várát. A Svédország és Novgorod közötti háborúskodásoknak a Pähkinäsaariban (svéd, orosz és német néven is emlegetik: Nöteborg, Orehovec, Schlüsselburg, ma Petrokreposzty) kötött béke vetett véget, amelyben meghatározták a két állam közötti határt. Karjala nagy része Novgorod befolyása alá került. Finnországot Österland (Keleti tartomány) néven Svédországhoz csatolták.

Svédországban 1351-ben lépett érvénybe – első írásos törvényként – Magnus Eriksson király föld- és várostörvénye. A Keleti tartomány arra jogosult személyei 1362-től vehettek részt a svédországi királyválasztásban. A helyi közigazgatás irányítása a királyi kézen lévő várakból történt, a nagy hatalmú várurak azonban (pl. a Grip, Tott és Bielke család) gyakorlatilag függetlenítették magukat a királyi hatalomtól. Az adóterhek változó nagyságúak voltak, de a parasztok megőrizték személyi szabadságukat, nem alakult ki jobbágyság. A fontos hatalmi tényezővé fejlődött turkui püspökség a finn kultúra bölcsőjévé vált. Ekkor már finn fiatalok is tanulhattak híres európai egyetemeken. A kereskedelem a városokban kezdett összpontosulni (Turku, Porvoo, Viipuri, Rauma, Ulvila, Naantali).

1397-ben Svédország Dániával és Norvégiával együtt létrehozta az elsősorban dán érdekeket szolgáló kalmari uniót, amelyben az 1430-as évektől állandósultak a háborúk. 1438-ban Satakunta megyében parasztfelkelés tört ki, melynek eredményeképpen a finnországi parasztság is elküldhette képviselőit a svéd országgyűlésre. A Sture család kiemelkedő tagjai által vezetett unióellenes harcokban Finnország Svédország gazdasági bázisául szolgált. A 15. század elején Finnország saját legfelsőbb bíróságot kapott.

Erik Axelsson Tott kormányzó 1475-ben kezdte építtetni Olavinlinna várát Svédország további keleti terjeszkedésének támogatására. A Moszkvai Nagyfejedelemség és Svédország között kitört háborút (az ún. „régí viszálykodást”, 1495–1497) lezáró novgorodi béke nem változtatott a korábbi határokon, azonban a békekötés ellenére a svéd Keleti tartomány (Finnország) határai a gyakorlatban folyamatosan tolódtak keletre és északra.

A kalmari unió felbomlása után Svéd-Finnországban I. Vasa Gusztáv lett az uralkodó (1523–1560), aki 1527-től protestáns abszolutizmust vezetett be, kisajátította az egyházi javak nagy részét, és megteremtette Svédország nagyhatalommá válásának feltételeit. A reformációt Finnországban Mikael Agricola turkui püspök vezette. Az ő fordításában jelent meg 1548-ban finn nyelven az Újszövetség. A király 1550-ben megalapította Helsinki (Helsingfors) városát, hogy ezzel is támogassa a németek visszaszorítását a Balti-tengeri kereskedelemben. A finnországi városok életében és gazdaságában fontos szerepet játszott a németajkú lakosság is.

1555–57-ben újabb háború zajlott Svédország és Oroszország között, mely elsősorban Savo megyében okozott nagy pusztítást. 1556-ban I. Vasa Gusztáv hercegség rangjára emelte Finnországot, melynek hercegévé fiát, Jánost (a későbbi III. János svéd királyt, 1568–1592) tette meg. János Turkuban feleségével, Jagelló Katalinnal fényes reneszánsz udvart tartott fenn. III. János király 1581-től használta a Finnország nagyhercege címet. A század utolsó negyedében vívott svéd–orosz háború („hosszú viszálykodás”, 1570–1590) terheit elsősorban a finnek viselték. Az 1595-ös täyssinäi (tjavzinszki) béke alapján Svéd-Finnország keleti határa Savo keleti lakott területei mentén haladt északra, egészen a Jeges-tengerig.

1596–97-ben zajlott a finn történelem legnagyobb parasztháborúja („buzogányháború”), amelyet Klaus Fleming helytartó vert le. A századvégi belső viszályokból győztesként kikerülve Károly herceg (1604-től IX. Károly) 1599-ben megszerezte Finnországot a katolikus III. Zsigmond király híveitől, és 50 nembet kivégeztetett. A 17. század elején vívott újabb svéd–orosz háborúskodást lezáró sztolbovói békében (1617) Oroszország lemondott a Ladoga-tó nyugati és északi partvidékéről és Ingermanlandról (Inkeriről). Ezeken az ütközőzónáknak tekintett területeken a svéd állam nagy adókat vetett ki, és erőszakosan

terjesztette az evangélikus hitet, ezért a helyi (főleg karjalai) lakosság tömegesen menekült az Oroszországhoz tartozó területekre. Az elköltözöttek helyére evangélikus finneket telepítettek (inkeri finnek).

II. Gusztáv Adolf (1617–1632) svéd király uralkodása idején Finnországot közvetlenül a birodalmi adminisztrációhoz csatolták. A Keleti tartományban svéd lett a hivatalos nyelv, ismét svéd ajkú lakosság áramlott Finnországba. A század első felében és közepén P. Brahe főkormányzói tevékenysége (1637–1640, 1648–1654) minden téren jótékony hatást gyakorolt a finnországi fejlődésre. 1640-ben megalapították a Turkui Akadémiát (a Helsinki Egyetem jogelődjét). 1642-ben megjelent a teljes Biblia finn nyelven. Finnország jelentős kereskedelmet bonyolított le Stockholmon keresztül. 1680-ban került sor az ún. nagy redukcóra, amelyben XI. Károly (1660–1697) nyomására a rendek beleegyeztek abba, hogy a korábban elajándékozott birtokok ismét visszakerüljenek a korona birtokába, majd 1682-ben önkényuralkodóvá nyilvánították a királyt. A hatalom központosításával svédesítési hullám is együtt járt, mely tiltakozást váltott ki az ún. fennofilek körében. Az 1696–97-es nagy éhínségben elpusztult a finnek közel egyharmada.

A nagy északi háborúban (1700–1721) egész Finnország orosz kézre került: az 1714-től 1721-ig tartó ún. „nagy viszálykodás” idején a legtöbb pusztítás Pohjanmaa (Ostrobotnia) és Ahvenanmaa (Åland) vidékeit érte. Az 1721-ben, Uusikaupunkiban (Nystadt) megkötött béke alapján Oroszországhoz került Ingermanland, Délkelet-Finnország valamint Karjala nagyobbik része. Finnország továbbra is Svédország része maradt, mely ugyan elvesztette nagyhatalmi pozícióját, de mégis revánsra készült Oroszország ellen. A következő orosz–svéd háborút (1741–43) lezáró turkui békében Hamina és Lappeenranta városa is Oroszországhoz került, az új határt a Kymi folyó mentén húzták meg.

A rendek 1738-ban kezdődött uralmának, amely korlátozta a királyi hatalmat, III. Gusztáv (1771–1791) államcsínyre vetett véget 1772-ben. A század folyamán a politikai csatározások ellenére Finnország gazdasága fejlődött, létrejöttek az alapvető iparágak (fém- és faipar, textilművesség), és 1765-től külkereskedelmi jogot kaptak Pohjanmaa megye (Ostrobotnia) városai. Elsősorban kátrányt és fűrészipari termékeket vittek ki Finnországból. Az újabb orosz–svéd háború idején a III. Gusztáv (1771–1792) királlyal szemben álló finnországi tisztek megalapították az Anjalai Szövetséget, mely Finnország autonómiáját orosz fennhatóság alatt kívánta megvalósítani. Ezen irányzat legkiemelkedőbb képviselője G. M. Sprengtporten volt, aki már 1786-tól orosz szolgálatban állt.

A 19. század elejének Napóleon által indított háborúi és a hatalmi viszonyok átrendeződése megváltoztatta Finnország helyzetét is. A tilsiti békében (1807) Finnország Oroszország érdekszférájába került. Az 1808–09-es ún. „Finnország háborújában” a finn területeket oroszok szállták meg. A haminai békében (1809) Svédország lemondott Finnországról Ahvenanmaa szigetével (Ålanddal) együtt. Az 1809-es porvooi országgyűlésen I. Sándor cár esküt tett a finn (svéd) alkotmány betartására, és a finn népet a nemzet rangjára emelte. Finnország négykamarás rendi országgyűléssel és saját kormánnyal (szenátus) rendelkező autonóm nagyhercegségként lett Oroszország része: az evangélikus egyház és a korábbi adminisztráció és igazságszolgáltatás, valamint a svéd nyelv hivatalos státusa érintetlen maradt. Maga a cár vette fel a nagyhercegi címet, a finnországi közigazgatás élére pedig főkormányzót nevezett ki. Szentpétervárott létrehozták a Finn Ügyek Bizottságát.

A Finnországgal mintegy kísérletező liberális cári politika (I. Sándor) a későbbiekben sok vitát eredményezett: az oroszok visszavonható kegynek, a finnek szinte szövetségi szerződésnek értelmezték. 1812-ben a nagyhercegség fővárosa Turku után Helsinki lett, és egyesítették Finnországgal a korábban elcsatolt Viipuri (Viborgi) Kormányzóságot (Régi-Finnország). A vámhatárok megszüntetése jótékonyan hatott a finn iparra és kereskedelemre.

1811-ben megalapították a Finn Bankot. Nyugat-Finnországban a kereskedelem és a közlekedésben svéd orientáció érvényesült, míg Kelet-Finnország egyre inkább Szentpétervár felé fordult.

I. Miklós cár idején fokozódott a finn autonómiára nehezedő nyomás. A nemzeti ébredés első hullámát követően (ez az ún. turkui romantika időszaka) 1831-ben megalapították a Finn Irodalmi Társaságot. 1835-ben jelent meg a Kalevala első, majd 1849-ben bővített kiadása. Az eposz és gyűjtője-összeállítója, Elias Lönnrot rendkívüli módon hozzájárult a nemzeti öntudat erősödéséhez, a nemzeti mozgalom kialakulásához.

A krími háború idején, amikor Oroszország ellenfelei Törökország segítségére siettek, az oroszok ellen fellépő angol–francia flotta ágyúzta Finnország partvidékét. Az 1860–1880 közötti időszakra gyors gazdasági és kulturális fejlődés volt jellemző. A pénzreformmal (1860–1865) Finnországnak saját pénze lett, a márka. Fejlődött az ország közlekedése is. A Saimaa-csatorna megnyitását (1856) követte a Helsinkit Hämeenlinnával összekötő első vasútvonal átadása. 1867–68-ban volt Finnországban az utolsó nagy éhínség.

Az országgyűlés több mint fél évszázad utáni újbóli összehívása (1863–64) visszatérést jelentett az alkotmányos kormányzáshoz. II. Sándor cár liberális törvényei és rendeletei elősegítették az új társadalmi formára való áttérést. Az 1863-as nyelvrendelet a svéd mellett másik hivatalos nyelvvé a finnt tette meg. 1878-tól Finnország saját hadsereggel rendelkezett. A J. V. Snellman által ösztönzött, a finn nyelvű kultúra és a gazdaság fejlődését célul tűző ún. fennomán mozgalom Y. S. Yrjö-Koskinen vezetésével Finn Párttá alakult. Válaszul kialakult a svéd érzelmű értelmiség mozgalma és kezdetben a liberálisok is külön táborot alkottak.

A birodalom egységesítésére irányuló orosz törekvések az 1890-es években érték el Finnországot. Az 1899-es februári manifesztumban II. Miklós korlátozta Finnország alkotmányát, megkezdődött az ún. „első elnyomás” korszaka (1899–1905). Finnországban tiltakozó népmozgalom kezdődött, és 1899-ben több mint félmillió aláírást gyűjtöttek. 1901-ben feloszlatták a finn hadsereget, megkezdődik a finn fiatalok kényszersorozása az orosz hadseregbe. 1903-ban diktatori hatalommal ruházták fel Ny. Bobrikov főkormányzót, aki a következő évben merénylet áldozatává vált. A két részre oszlott Finn Pártból az ófinnek tárgyalásos megoldást, míg a nemzeti liberális ifjú-finnek passzív ellenállást hirdettek.

A 19. sz. végén megújulóban volt az ipar, a mezőgazdaságban az állattenyésztés volt a vezető ágazat. A földnélküliek és zsellérek nagy száma szociális feszültséget eredményezett, évtizedeken keresztül folytatódott a kivándorlás Finnországból. Az 1899-ben alapított Munkáspárt 1903-tól Finn Szociáldemokrata Párttá vált. Az 1905-ös oroszországi események hatására ősszel általános sztrájk kezdődött Finnországban, megjelent az ún. Vörös Kiáltvány. A cár kénytelen volt visszavonni a finn alkotmányba ütköző rendeleteit. A nőknek is szavazati jogot adó 1906-os demokratikus választási reform következtében egykamarás parlament (*Eduskunta, Riksdag*) jött létre. Az 1907-es választásokon a Finn Szociáldemokrata Párt győzött, a 200 mandátumból 80-at szerezve meg.

1908-tól ismét egységesítő, oroszosító tendenciák érvényesültek a központi politikában, amelyet a „második elnyomás korszakának” neveznek (1908–1916). Az 1910-ben hozott cári manifesztum a nagyhercegség alkotmányának megszüntetését irányozta elő, de kivitelezése nem sikerült. Az 1916-os választásokon ismét a szociáldemokraták arattak győzelmet. 1917-ben az Ideiglenes Kormány újjáalakította az autonómiát, majd feloszlatta a parlamentet, mert az önmagára ruházta a hatalmat Finnországban (hatalmi törvény). Az októberi választásokon a polgári pártok kerültek többségbe, P. E. Svinhufvud alakított kormányt.

Az országgyűlés 1917. december 6-án független köztársaságnak kiáltotta ki Finnországot, melynek függetlenségét Szovjet-Oroszország (1918. január 4-én), majd Franciaország, Svédország és Németország is elismerte. Ezzel az aktussal teljesedett ki a finnek nemzetté válása. A finn nép a történelmi események és természeti katasztrófák következtében eleinte igen ingadozó létszámban, a 19. századtól pedig folyamatosan gyarapodva jutott el napjainkig.

A finn népesség számának alakulását mutatja a következő táblázat:

A finn népesség számának alakulása

Év	Szám
1571	kb. 300 000
1695	kb. 500 000
1721	kb. 391 000
1800	832 700
1850	1 624 300
1900	2 655 900
1910	2 934 400
1920	3 147 600

Év	Szám
1930	3 462 700
1940	3 695 600
1950	4 029 800
1960	4 446 200
1970	4 598 300
1980	4 787 800
1990	4 998 500
1999	5 171 000

1918. január 28-án Helsinki és Dél-Finnország a Finn Szociáldemokrata Párt radikális szárnya által vezetett vörösök kezébe került. Az időközben Vaasába menekült kormány, mely Finnország középső és északi területét birtokolta, a finn hadsereg vezetőjévé tábornoki rangban az egykori cári tisztet, C. G. E. Mannerheimet nevezte ki. A januártól májusig tartó polgárháborúban – amelyben a Németországban kiképzést nyert finnek, az ún. jääkärik is részt vettek a fehérek oldalán – a kormányerők német segítséggel legyőzték a Szovjet-Oroszország támogatását élvező vörösöket. A harcoknak és a terrornak összesen kb. 30 000-en estek áldozatul.

A fehérek győzelme után Svinhufvudot kormányzóvá választották. A parlament német nyomásra 1918 őszén Frigyes Károly hesseni herceget választotta királynak, aki a világháborús német vereség miatt nem foglalhatta el trónját. Végül az antant támogatását élvező Mannerheimet választották kormányzóvá. 1919 tavaszán az USA és Nagy-Britannia is elismerte Finnország függetlenségét. Az év nyarán megszületett finn alkotmány széles körű hatalommal ruházta fel a köztársasági elnököt. A liberális K. J. Ståhlberg lett az első köztársasági elnök (1919–1925). A finn mellett a svédet is hivatalos nyelvnek ismerték el. A finnországi svéd lakosság (különösen a nemesség és az értelmiség) az eltelt évszázadok során meghatározó szerepet játszott Finnország történelmében. A 19. század végétől befolyásuk rohamosan csökkent, az egykori vezető szerep helyett fokozatosan a nyelvi kisebbség szerepkörébe kerültek. A svéd (nyelvű) népesség arányának alakulását mutatja a következő táblázat:

A finnországi svéd lakosság számának és arányának alakulása²

Év	Szám	%
1610	70 000	17,5%
1749	87 200	16,3%
1815	160 000	146,1%
1880	294 900	14,3%
1890	322 600	13,6%
1900	349 700	12,9%
1910	339 000	11,6%
1920	341 000	11,0%
1930	342 000	10,1%

Év	Szám	%
1950	348 300	8,6%
1960	330 500	7,4%
1970	303 400	6,6%
1975	302 700	6,4%
1979	301 554	6,3%
1980	300 500	6,3%
1985	299 100	6,1%
1990	296 700	5,9%
1999	292 439	5,66%

A Szovjet-Oroszország elleni harcokban finn önkéntesek is részt vettek Észtországban és Kelet-Karjalában. 1920-ban megszületett az Ahvenanmaa (Åland) önkormányzatáról szóló törvény, majd októberben aláírták a Finnország és Szovjet-Oroszország közötti tartui békét: Finnország megkapta a Barents-tengernél lévő Petsamo (Pecsenga) vidékét, de Kelet-Karjalát nem. 1920-ban Finnországot felvették a Nemzetek Szövetségébe, mely a Finnország és Svédország közötti vitában (1921-ben) Finnországnak ítélte a svéd nyelvű Ahvenanmaat (Ålandot).

A politikai helyzet stabilizálódása után rendezték a földkérdést is. Lehetővé tették a zsellérbirtokok megvásárlását, és megkezdődött a földnélküliek földhöz juttatása (Lex Kallio, 1922). A polgárháború okozta sebek sokáig éles választóvonalat húztak a szocialista és a polgári pártok között, utóbbiakat még a finn és svéd nyelvűek közötti ellentétek is megosztották. Az 1920-as években általában a centrumhoz tartozó Agrárunió és a jobboldal volt kormányon, annak ellenére, hogy a választásokon rendre a Finn Szociáldemokrata Párt szerezte a legtöbb szavazatot. A liberálisok támogatottsága fokozatosan csökkent. A külpolitikában Finnország kezdetben a balti államokhoz és Lengyelországhoz közeledett.

1924-től politikai jobbratolódás kezdődött. L. K. Relander (1925–1931) elnöksége végén érte el Finnországot a gazdasági válság. A kommunizmustól való félelem és a jobboldali radikalizmus a Lapua-mozgalomban (Lapua finn város) öltött formát, amelyet a kommunistaellenes törvények (1930) meghozatala után 1932-ben oszlattak fel (mäntsäläi államcsíny-kísérlet), majd fokozatosan csökkenni kezdett a szélsőjobboldal népszerűsége. Svinhuvfud (1931–1937) elnök idején stabilizálódott a belpolitika, majd 1937-ben K. Kallio elnöksége alatt már az Agrárunió és a Finn Szociáldemokrata Párt alkotott koalíciót, amelynek eredményeképpen fontos politikai, szociális és gazdasági intézkedések születtek. Sikerült enyhíteni a finn–svéd nyelvi ellentéteken is. Finnország elsősorban agrárország maradt, de gyorsan fejlődött a papír-, fűrész- és fémipar. A nemzeti jövedelem évente átlagosan 4,4%-kal növekedett. A finn külpolitika 1935-től egyre inkább skandináv (semleges) orientáltságúvá vált. Finnország 1932-ben megneemtámadási szerződést kötött a Szovjetunióval.

A Molotov–Ribbentrop paktum (1939. aug. 23.) titkos záradékában Finnország a Szovjetunió érdekszférájába került. A Szovjetunió 1939 őszén Leningrád védelmére hivatkozva területi

² Allardt–Starck (1981): 107.

követelésekkel lépett fel Finnországgal szemben. A szovjet–finn tárgyalások nem vezettek eredményre. Megindult a szovjet hadigépezet. Az 1939. november 30-án kezdődött ún. „téli háborúban” a finn haderő megállította a szovjet támadást, de 1940. március 13-án kénytelen volt elfogadni a moszkvai béke feltételeit: Nyugat-Karjala és más területek (Finnország területének kb. 10%-a) elvesztése mellett a Szovjetunió Hankóban katonai támaszpontot létesített. Az elvesztett területekről kb. 420 000 ember menekült át Finnországba. Letelepítésük, munkába állításuk bonyolult feladatot jelentett Finnország számára.

K. Kallio elnök halála után R. Ryti lett az elnök (1940–44). A II. világháború idején bizalmi viszonyt alakítottak ki a kormány és a parlament között, az összes (legális) párt részt vett a kormányzásban. Szövetségesek hiányában 1940–41-ben Finnország Németországhoz kezdett közeledni. Engedélyezték, hogy Észak-Finnországban német katonák lépjenek be az ország területére, és felvonulási területként használják azt. Amikor Németország 1941. június 22-én megtámadta a Szovjetuniót, Finnország feladta semlegességét (mivel szovjet légitámadások érték), és június 25-én belépett a Szovjetunió elleni háborúba. Finnország és Németország között nem volt hivatalos szövetségi szerződés, finn részről a közös ellenség elleni harccal magyarázták az együttműködést. Az ún. folytatólagos háború először finn sikereket hozott. Finnország visszafoglalta a Szovjetunió által 1939–40-ben elcsatolt területeket, valamint Kelet-Karjala egy részét, s így Finnország megszálló országgá is vált. Az 1944-es nagy nyári szovjet offenzíva megállítását követően szeptember 19-én kötötték meg a szovjet–finn fegyverszüneti egyezményt, amelynek feltételeit az 1947-es párizsi békeszerződés is megerősítette. A II. világháborúban összesen 86 000 finn esett el, és 57 000-en szereztek maradandó sérüléseket.

Az 1944-es fegyverszünet értelmében visszaállították az 1940-es határokat, a Szovjetunió megkapta a Petsamo-vidéket, 50 évre bérbe vette a Porkkala-félszigetet (de ténylegesen csak 1955-ig bérelte), valamint Finnország kötelezte magát, hogy Lappföldről kiűzi a német csapatokat, és 300 millió dollár jóvátételt fizet. Az elsősorban ipari termékekben kifizetendő jóvátétel hozzájárult a magas színvonalú finn ipar létrejöttéhez. Finnország gazdaságának talpra állítása érdekében a Marshall-segélyt ugyan nem vehette igénybe, de jó viszonyt ápolt az USA-val, ami előnyös kölcsönökben is megnyilvánult. Mindezek eredményeképpen a finn gazdaság néhány év alatt ismét növekedési pályára állt.

A politikai és társadalmi rendszer, így a skandináv típusú pártszerkezet sem változott meg alapvetően a II. világháborút követően, jellegzetessége maradt ugyanakkor a nagy agrárpárt központi, időnként meghatározó szerepe. Jellemző volt továbbá a munkásmozgalom megosztottsága, másrészt a nyugat-európainál erősebb baloldali radikalizmus. Szovjet nyomásra korábbi vezető politikusokat háborús bűnösökként börtönbüntetésre ítélték 1946-ban (R. Ryti, V. Tanner és mások). Ehhez szükség volt az alkotmány megváltoztatására.

1948-ban Moszkvában aláírták a szovjet–finn Barátsági, Együttműködési és Segítségnyújtási Egyezményt, amelyben nem szerepelt automatikus segítségnyújtás. Finn részről sikerült azt a kiegészítést is elfogadtatnia a másik féllel, hogy Finnország kívül kíván maradni a nagyhatalmak közötti vitákból. Ez a szerződés 1991-ig volt érvényben. A Mannerheimet (1944–1946) követő köztársasági elnökök: J. K. Paasikivi (1946–1956) és U. K. Kekkonen (1956–1982) megteremtették a finn külpolitika semleges irányát (Paasikivi-Kekkonen vonal), amely a Szovjetunióval fenntartott jó kapcsolatokra támaszkodva biztosította Finnország függetlenségét. Sikerült meggyőzni a Szovjetuniót, hogy Finnország felől nem fenyegeti semmilyen veszély. Finnország 1955-ben lépett be az Északi Államok Tanácsába, s ugyanebben az évben nyert felvételt az ENSZ-be is.

A II. világháború után a kommunisták vezetésével baloldali tömegmozgalom alakult ki, gyakoriak voltak a sztrájkok és a demonstrációk, amelyek hozzájárultak ahhoz, hogy az elkövetkező években a törvényhozás és a kormányok figyelmet fordítsanak a szociális

problémák megoldására. 1945-től 1948-ig a kommunisták által vezetett Népi Demokratikus Unió a Finn Szociáldemokrata Párttal és az Agrárunióval alakított kormánykoalíciót, a kommunisták azonban néhány év elteltével kiszorultak a hatalomból. 1948-ban szociáldemokrata kisebbségi kormány alakult, majd az Agrárunió játszott vezető szerepet. A kommunista vezetésű Népi Demokratikus Unió csak az 1960-as években került be ismét a kormányba. 1961-től kezdve mind a bel-, mind a külpolitikában egyértelműen Kekkonen elnök akarata érvényesült. 1973-ban a finn parlament egy kivételes törvény segítségével 1978-ig hosszabbította meg Kekkonen elnök megbízatását. 1966-tól két évtizeden keresztül a centrista-baloldali koalíciók jellemezték a kormányokat.

A hidegháború idején a finn–szovjet kapcsolatokban fellépő zavarokat (1948, 1958–1959, 1961) a finnek ügyes politikával elhárították. A finn pártok kínosan ügyeltek arra, hogy politikájukkal semmilyen szovjet érdeket ne sértsenek. A gazdasági életben sikeresen megtörtént a termelési szerkezet átalakítása, szoros, és Finnország számára is előnyös gazdasági kapcsolatok épültek ki a Szovjetunióval. Az óriási és igénytelen szovjet piac közelsége hatalmas megrendeléseket eredményezett a finn ipar és mezőgazdaság számára, Finnország pedig a Szovjetunióból szerezte be energiahordozó szükségletének jelentős részét. A papíripár mellett fejlődött a fém- és gépipar és a hajóépítés. Finnország lassanként ipari országgá vált.

A gazdaság fejlődése azonban jelentős társadalmi feszültségek között zajlott. A munkanélküliség miatt 1950–1980 között több mint 420 000-en telepedtek át Svédországba. Közülük sokan amint teheték, visszatértek. Az 1960-as évektől érezhetően nőtt az életszínvonal, Finnország északi típusú jóléti állammá vált. 1961-től társult tagja lett az Európai Szabadkereskedelmi Társulásnak (EFTA) (majd rendes tagja 1986-tól), 1973-ban kötött szabadkereskedelmi egyezményt az EGK-val, és együttműködési egyezményt a KGST-vel. 1975-ben Helsinkiben tartották az első Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezletet (EBEÉ). Az erős és ütőképes hadsereggel rendelkező Finnország 1956 óta rendszeresen részt vett az ENSZ békefenntartó akcióiban.

Kekkonent betegsége miatt M. H. Koivisto (1982–1994) váltotta fel az elnöki székben. Az 1980-as évek elejétől fokozatosan csökkent a kommunista párt támogatóinak száma. 1987-ben a Nemzeti Koalíció nyerte meg a választásokat, majd 1991–94 között a Centrumpárt és a Nemzeti Koalíció kormánya következett. Finnország 1992-ben kérte felvételét az EK-ba. Az 1994-es népszavazáson a szavazók 57%-a támogatta a tagságot. 1995. január 1. óta Finnország hivatalosan is tagja az Európai Uniónak, s ugyanakkor csatlakozott a NATO Partnerség a békéért programjához, és megfigyelői státussal rendelkezik a WEU-ban.

A 80-as évek látványos gazdasági fejlődését a 90-es évek elejétől gazdasági recesszió váltotta fel. 1994-ben a munkanélküliek száma elérte a félmillió főt, a munkaképes lakosság létszámának 21%-át. A munkanélküliség a javuló exporteredmények ellenére is csak lassan csökken. 1994-ben M. Ahtisaarit közvetlen, kétlépcsős választással választották köztársasági elnökké 6 évre. 1995-ben a szociáldemokrata P. Lipponen megalakította ún. szívárvány-kormányát, amelyben a Nemzeti Koalíció mellett a Baloldali Unió is helyet kapott. 1999-ben ugyanez a koalíció maradt hatalmon. Az 1980-as évektől kezdve stabil kormányok jöttek létre, amelyek kitöltötték teljes hivatali idejüket.

2000-ben az elnökválasztás második fordulójában T. Halonent megválasztották a Finn Köztársaság első női elnökének. Beiktatása egybeesett az alkotmánymódosítás hatályba lépésével, mely a parlament javára csökkentette az elnöki hatalmat.

(Bereczki András)

Észtország története

A mai Észtország³ területén az első emberi településekre utaló régészeti leletek a Kr. e. 8. évezredből származnak. A Kr. e. 3. évezredben, az ún. fésűs kerámia kultúra népessége már a balti finn népek őseinek tekinthető. A kultúra számos lelőhelyét tárták föl a Nyugati-Dvina (Daugava) folyó és a Finn-öböl között. Az észtek elődei ezeken a területeken előbb balti, majd germán népelemekkel kerültek szoros kapcsolatba. A Kr. u. 1. évezredben fejeződött be a különböző kisebb törzsek egységesülése, kialakult az észtnép. Erre az időszakra általánossá vált a földművelés és az állattenyésztés. Az 5. századtól egyre több földvár épült a mind gyakoribbá váló külső betörések miatt. Az észtek által lakott területeken nyolc nagyobb, egymással laza szövetségben álló tartomány jött létre. A 9–12. századi virágzó kereskedelembe az észtek is bekapcsolódtak, jelentős szerepük volt a Novgorod és a Nyugat közötti kapcsolattartásban. Az önálló államiség felé vezető fejlődést azonban megtörték az észtek által lakott területek ellen több irányból is indított keresztes- és rablóhadjáratok.

1208–1227-ben hosszú harcok után a Német Lovagrend egyik ága – a Kardtestvérek Lovagrendje – elfoglalta Észtország nagy részét, míg szövetségesük, II. Valdemár dán király Észak-Észtországot hódította meg és 1219-ben megalapította Tallinn városát. A számos kisebb-nagyobb lázadás után 1343–45-ben zajlott a legnagyobb, az észtek ún. György-nap éji felkelése, mely egyszerre volt szabadságharc, parasztháború és pogánylázaadás. Leverése után 1346-ban a dán király eladta Észak-Észtországot a lovagrendnek 19 000 ezüstmárkáért.

A mai Észtország és Lettország területe – az Ó-Livóniának nevezett államalakulat – formálisan a Német-római Császársághoz tartozott, azonban önálló politikát folytatott. Ahogyan a Német-római Császárság, úgy Ó-Livónia sem alkotott szerves egységet: a püspökség, a lovagrend és a városok külön politikát folytattak. Tallinn (Reval), Tartu (Dorpat), Viljandi (Fellin) és Pärnu (Pärnau) a Hanza-szövetség tagja lett. A feudalizmus kiépülésével a 16. századra az észtnépek fokozatosan jobbággyá váltak. Az észtekre rátelepülő németek: a lovagrend, a földbirtokosok, az egyház, a városi iparosok és a kereskedők kezében összpontosult az észtországi hatalom egészen a 20. századig. Hatalmuk széles körű autonómián alapult, amelyet sikeresen őriztek, függetlenül attól, hogy éppen milyen államhoz tartoztak. Német parasztnépek nem költöztek be Ó-Livónia államba.

A reformáció az 1520-as években érte el Észtországot, megjelentek az első észt nyelven kiadott könyvek. A kereszténység nagyrészt csak ekkortól kezdett mélyebb gyökereket eresztetni az észteknél, de a pogány hiedelemvilág is még sokáig tartotta magát. A Bibliát viszonylag későn fordították észt nyelvre, az Újszövetség 1686-ban jelent meg dél-észt nyelvjárársban, az első teljes észt nyelvű Biblia pedig csak 1739-ben.

³ A történelmi áttekintés a következő művek felhasználásával készült: Bereczki András: Az észt történelem kronologikus áttekintése. In: Laar, M. – Vahtre, L. – Vahtre, S. – Valk, H.: Észtország története. Folia Estonica. Tomus VII. Savariae, 1999. 241–278.; Uő.: Észtország. Történet. Magyar Nagylexikon 7. Budapest, 1998. 535–537.; Uő.: Észtország rövid történelmi kronológiája. In: Nyelvrokonaink. Szerk.: Nanovfszky György. A Magyarságkutatás Könyvtára XXV. Budapest, 2000. 187–189.; Uő.: Észtország. [Történelmi kronológia a kezdetektől 1945-ig]. In: Tények Könyve '91. Magyar és nemzetközi almanach. Szerk.: Baló György – Lipovecz Iván. Debrecen, 1991. Ruusmann, Ants: Eesti Vabariik 1920–1940. Tallinn, 1997. EESTI ajalugu. Kronoloogia. Koostanud: Vahtre, Sulev. Tallinn, 1994.; Palli, Heldur: Eesti rahvastiku ajaloo lühiülevaade. Tallinn, 1998.

A közel 300 évig külső ellenség által nem támadott Ó-Livónia állam a 16. század közepére meggyengült. A livóniai háborúban (1558–1583) Oroszország, Svédország, Dánia és Lengyelország harcolt e területekért. Az orosz támadás után 1561-ben Észak-Észtország nemessége szövetségest keresvén hűséget esküdött XIV. Erik svéd királynak, így 1583-ban Észak-Észtországot az evangélikus Svédország, Dél-Észtországot pedig a katolikus Lengyelország szerezte meg. A közöttük 1600-ban kitört háborúban egész Észtország svéd kézre került. Ezt a változást az 1629-es altmarki fegyverszünet szentesítette. 1645-ben Saaremaa szigete is a svédekhez került a dánoktól. E hosszú háborúknak az észt lakosság kétharmada esett áldozatul.

Az észt lakta területeket két külön tartományként csatolták Svédországhoz. Estland néven az északi területekből alakult tartomány, míg Livlandhoz a mai Dél-Észtország és Észak-Lettország területe tartozott. A balti német nemesség megtarthatta rendi autonómiáját. II. Gusztáv Adolf svéd király 1632-ben egyetemet alapított Tartuban, majd megkezdődött a népiskolai hálózat kiépítése. A svéd központi hatalom megpróbálta korlátozni a földbirtokosok jobbágyság feletti önkényét, de 1671-ben hivatalosan is megtörtént a jobbágyság röghöz kötése, a pénz és terményadó helyett a robot vált kötelezővé.

A nagy északi háború (1700–1721) folyamán 1710-ben I. Péter orosz cár elfoglalta Estland és Livland kormányzóságokat. Az észt lakosság több mint fele elpusztult a harcokban és a járványok következtében. A cár megerősítette a balti német nemesség kiváltságait, a jobbágyság ekkor szinte rabszolgasorba jutott. Az 1816-19 között végrehajtott jobbágyszabadítás után a földek továbbra is földesúri kézen maradtak, a parasztok robottal fizettek a földhasználatért, helyzetükben nem ment végbe számottevő javulás. Az 1850-es évektől nyílt lehetőség a bérelt földek megvásárlására. A század végén ezek 60–70%-a volt paraszti kézen, de az összes megművelt földterület fele továbbra is a földesuraké volt. A 19. század közepén megkezdődött az észt parasztok tömeges kivándorlása Oroszország más vidékeire. A 20. század elején már kb. 200 000 észt élt Észtországon kívül. Az orosz központi kormányzat több kísérletet tett az orosz ortodox egyház térhódításának elősegítésére a két kormányzóságban, de nagyobb sikereket nem értek el.

1838-ban alapították meg az Észt Tollforgatók Társaságát. A Kalevipoeg című észt eposz megjelenése (1857–1861) után J. V. Jannsen, C. R. Jakobson és J. Hurt vezetésével megkezdődött a nemzeti ébredés időszaka. 1869-ben került sor az első össz-észtországi dalosünnepre, mely egy máig tartó hagyományt indított el, és nagy jelentőségre tett szert az észt nemzeti tudat ápolásában. III. Sándor császár (1881–1894) trónra lépésekor nem erősítette meg a balti német nemesség privilégiumait. A birodalmat egységesíteni kívánó törekvések a baltikumi kormányzóságokat is elérték, intenzív oroszosító politika kezdődött, melyet II. Miklós cár is folytatott.

Az 1870-es évektől Észtországban viszonylag sűrű vasúti hálózat épült ki, gyorsan fejlődött a hagyományos textilipar, a fémfeldolgozás, valamint a gép- és papíripar. Észtország a birodalom egyik legfejlettebb iparvidékévé vált. Segítette a fejlődést az orosz piacok közelsége és a kikötők miatt jelentős átmenő forgalom. A mezőgazdaságban a gabonatermelés túlsúlyát követően a tejtermelő szarvasmarha-tenyésztés vált döntő ágazattá a gabonaárak csökkenése miatt. A gazdasági fejlődés a lakosság létszámának emelkedésével járt. Az észt népesség számának alakulása jól szemlélteti az észt nép történelmi megpróbáltatásait.⁴

⁴ A táblázat természetesen mutatja a szovjet időszak orosz betelepítő politikáját is.

Észtország népességének alakulása

Év	Népesség
1200	150 000–180 000
1550	250 000–300 000
1640	120 000–140 000
1695	350 000–470 000
1712	150 000–170 000
1782	485 000
1800	500 000
1881	889 000
1897	958 000
1922	1 107 000
1934	1 134 000

Év	Népesség
1945	854 000 ⁵
1950	1 097 000
1959	1 197 000
1970	1 356 000
1979	1 456 000
1989	1 566 000
1990	1 572 000
1991	1 570 000
1996	1 476 000
1997	1 462 000
2000	1 430 000

A 20. sz. elejétől az észt nemzeti mozgalom egyik irányzatát a J. Tõnison vezette mérsékeltebb, a nemzet művelését hangsúlyozó irányzat alkotta. Vele szemben állt a K. Päts vezette radikálisabb gazdasági és társadalmi változásokat követelő csoportosulás. 1905-ben a munkások és zsellérek tömeges akcióit szigorú megtorlás követte, de a munkások és parasztok radikalizálódását nem lehetett megállítani. Megalakult a Nemzeti Haladás Pártja, terjedtek a szocialista eszmék. 1906-tól lehetőség nyílt észt nyelvű magániskolák megalapítására.

Az I. világháború idején kb. 100 000 észtet soroztak be az orosz hadseregbe. 1917 áprilisában 40 000 észt petrográdi demonstrációját követően az Ideiglenes Kormány hozzájárult ahhoz, hogy az észtek lakta területeket egy kormányzósággá (Észtország) egyesítsék, majd tartományi választásokat tartottak. Megkezdődött az észt katonák észtországi összevonása. Létszámuk annyira felduzzadt, hogy rövidesen hadosztályt szerveztek belőlük.

1917 novemberében a bolsevikok ragadták magukhoz a hatalmat, feloszlatták a polgári többségű tartományi gyűlést és kormányt, amelyek illegalitásban tovább működtek és önmagukra ruházták a legfőbb hatalmat Észtországban. A német hadsereg támadását kihasználva 1918. február 24-én kikiáltották a független és demokratikus Észt Köztársaságot. Ideiglenes kormány jött létre K. Päts vezetésével. Ezután egész Észtország német megszállás alá került, de májusban Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország elismerte Észtország de facto függetlenségét. 1918 novemberében megkezdődött a német csapatok kivonása. Az Észt Ideiglenes Kormány vezette ország ezután finn és angol segítséggel sikeres függetlenségi háborút vívott a birodalmi határokat visszaállítani próbáló Vörös Hadsereggel (soraikban észt kommunistákkal is), és a balti németek kiváltságaiért harcoló német egységek ellen.

Az 1919-es választások után összeült a baloldali többségű alkotmányozó gyűlés. Az októberben elfogadott radikális földtörvény kisajátította a földesúri birtokokat. Több mint

⁵ A háború utáni határokon belül.

50 000 új parasztgazdaság létesült. Megszületett az észti nyelvű Tartui Egyetem, és teljesen észti kézbe került az evangélikus egyház vezetése, amelyet elválasztottak az államtól. 1920. június 15-én érvénybe lépett az első alkotmány, mely egyike volt a legdemokratikusabbaknak Európában. Az olyan önkormányzatokban, ahol a kisebbségek többséget alkottak, jogukban állt nemzeti intézményeket életre hívni, és az önkormányzatok vezetése is őket illette. A kisebbségek létszámát a következő táblázat szemlélteti:

Észtország lakosságának etnikai megoszlása (%-ban)

Év	Észtek	Németek	Oroszok	Svédek	Lettek	Zsidók
1881	89,8	5,3	3,3	0,6		0,4
1897	90,6	3,5	4,0	0,6		0,4
1922	87,7	1,7	8,2	0,7		0,4
1934	88,2	1,5	8,2	0,7	0,5	0,4
1945	97,3					
1959	74,6	0,1	20,1			0,5
1970	68,2	0,6	24,7			0,5
1979	64,7	0,3	27,9			0,3
1989	61,5	0,2	30,3			0,3
1997	65,0	0,09	28,2			0,17
2000	65,3		28,0		0,2	0,16

A tartui békében (1920. február 2.) Szovjet-Oroszország mindörökre lemondott minden Észtországgal kapcsolatos jogáról és követeléséről, és háborús jóvátételt fizetett. Kijelölték az államok közötti határt. Észtországot 1921-ben vették fel a Nemzetek Szövetségébe. Az 1920-as évek elején erős volt még a kommunista befolyás, számos bírósági pert folytattak le ellenük a hosszú ideig érvényben lévő rendkívüli állapotra hivatkozva. Az 1924-ben végrehajtott sikertelen kommunista államcsínykísérlet után betiltották a kommunista pártot, csökkent a szélsőbaloldal támogatottsága. A munkásmozgalom és a szakszervezetek szociáldemokrata befolyás alatt álltak. Az 1925-ben elfogadott kulturális autonómiatörvény széles körű kulturális önkormányzat felállítását tette lehetővé a 3000 főt meghaladó észtországi kisebbségek számára. 1923-ban Észtország és Lettország védelmi szerződést kötött egymással, amihez 1934-ben Litvánia is csatlakozott. Észtország a Szovjetunióval 1932-ben kötött megnevtámadási szerződést.

A liberális demokrácia korszakának nevezett 1920–1932 közötti időszakban a parlament (*Riigikogu*) túlzott ereje és a végrehajtó hatalom gyengesége volt jellemző az észti államra. Ugyanaz a személy látta el a miniszterelnöki és az államfői teendőket is. A kormány minden egyes miniszterének és a kormányfőnek a parlament bizalmát kellett élveznie. A parlament bizalmatlansági indítványa esetén vagy az egész kormánynak, vagy a szakminiszternek kellett lemondania. A parlamentnek jóvá kellett hagynia a kormány minden lényeges döntését, tehát a kormány teljes mértékben függött a parlamenttől. A *riigivanemnek* (állam- és kormányfő) nem volt vétőjoga, parlamentfeloszlatói és rendeletkibocsátási joga, tehát személyében nem képviselt ellensúlyozó erőt a parlamenttel szemben. 25 000 állampolgár aláírása esetén

lehetőség nyílt a parlament soron kívüli feloszlatására, törvények kezdeményezésére vagy az alkotmány megváltoztatására.

Mivel egyik párt sem volt annyira erős, hogy hosszabb ideig kormányozhatott volna, gyakoriak voltak a kormányváltások: 1919–1934 között 21 kormánya volt Észtországnak. Meghatározó volt a pártok nagy száma. Koalíciós kormányok csak akkor alakulhattak, ha legalább 3 párt együtt tudott működni. 1923-ban 26 párt indult a választásokon, s közülük 14 jutott be a parlamentbe, számuk később csökkent. A pártoknál gyakoriak voltak a különválások, egyesülések, kizárások stb. Az 1920-as választásoktól kezdve megerősödik a polgári szárny. Az 1920 és 1929 közötti országgyűlési választásokon a baloldal, a centrum és a jobboldal egyaránt a szavazatok kb. egyharmadát szerezte meg. A nemzeti kisebbségek 5–7 helyet kaptak. A kormányalakítást tekintve a centrum és a jobboldal dominált.

A világgazdasági válság idején megerősödött a változásokat követelő szélsőjobboldali nemzeti radikális Szabadságharcos Szövetség. 1932-től alkotmányos válság bontakozott ki. Az államfői hatalmat megerősítő új alkotmány életbe lépése után a szélsőjobboldali veszélyre hivatkozva K. Päts államfő és J. Laidoner, a hadsereg főparancsnoka először rendkívüli állapotot hirdetett ki (1934. március 12.), betiltották a Szabadságharcos Mozgalmat, melynek vezetői börtönbe kerültek, majd korporatív jellegű, tekintélyelvű diktatúrát vezettek be (az ún. hallgatás időszaka). Feloszlatták a parlamentet (október), a következő évben betiltották a politikai pártok tevékenységét és cenzúrát vezettek be. 1935 februárjában a régi pártok helyét egységes politikai szervezetként a Hazafias Szövetség foglalta el.

1937-ben a kétkamarás parlamentet (80 fős Állami Gyűlés, 40 fős Államtanács) bevezető, az elnököt tejhatalommal felruházó új alkotmány elfogadása után stabilizálódott a belpolitikai helyzet, megkezdődött a visszatérés a demokratikus kormányzáshoz (az ún. irányított demokrácia korszaka). Päts lett az első köztársasági elnök (1938). A legitimitást nyert autoritárius rendszer elsősorban a jómódú parasztságra és polgárságra támaszkodott. Kiengedték a börtönökből mind a kommunista, mind a szabadságharcos elítélteket. Erőteljesen fejlődött a gazdaság. Észtország kezdett ipari országgá válni (fafeldolgozás, papír- és textilipar, olajpala feldolgozás), de a főleg Nagy-Britanniába és Németországba irányuló észt exportra változatlanul a mezőgazdasági termékek túlsúlya volt a jellemző.

Az ún. Molotov–Ribbentrop paktum (1939. augusztus 23.) titkos záradékában foglaltak szerint szovjet érdekszférába került Észtország kölcsönös segítségnyújtási szerződést kényszerült kötni a Szovjetunióval (1939. szeptember 28.). A szerződés szovjet katonai bázisok észtországi felállítását is tartalmazta. 1940. június 17–19. között a Vörös Hadsereg megszállta Észtországot, és két nap múlva új szovjetbarát kormányt ültetett a hatalomba. Augusztus 6-án Észtországot Észt Szovjet Szocialista Köztársaság néven 16. Tagköztársaságként „felvették” a Szovjetunióba.

A szovjet rendszer diktatórikus kiépítése idején több mint 10 000 észtet – politikusokat, tiszteket, értelmiségieket és családtagjaikat – deportáltak (elsősorban 1941. jún. 21-én) a Szovjetunió különböző részeibe. Németország Szovjetunió ellen folytatott háborúja idején Észtország 1941 őszén került német megszállás alá. Mindkét hadseregbe több tízezer észt katonát soroztak be. A német uralom alatt az ország függetlenségét nem állították helyre, bábkormány alakult. Folytatódott Észtország gazdasági kizsákmányolása és politikai elnyomása. A terrornak sok ezer áldozata volt. A szovjet csapatok 1944-es előrenyomulása idején kb. 70 000-en menekültek el az országból, döntő többségük az Egyesült Államokban, Svédországban és Kanadában telepedett le.

1944 novemberében a Szovjetunió ismét megszállta Észtországot, de vidéken még hosszú évekig tartott a fegyveres ellenállás. Ismét visszaállították a szovjet rendszert, amelyben a vezető szerep a Moszkvából irányított Észtországi Kommunista Párt kezébe került. A legfőbb

hatalmi testületnek hivatalosan mégis az Észt SZSZK Legfelsőbb Tanácsát és annak Elnökségét nevezték. 1944–47-ben földreformot, majd rövidesen kényszer-kollektivizálást hajtottak végre, amellyel több tízezer ember deportálása járt együtt (1949. márc. 25.). A mezőgazdasági termények jelentős részét a Szovjetunió más területeire szállították. A köztársaság gazdasági életét mindenben a központi irányítású tervgazdaságnak rendelték alá. Az erőltetett iparosítás (olajpalaipar, gép- és fémipar, textilipar) növekvő városiasodáshoz, és a nem észt anyanyelvűek betelepüléséhez vezetett. Az észtek aránya az 1945-ös 97,3%-ról 1989-ig 61,5%-ra csökkent, s ez a tudatos szovjet politika különösen Északkelet-Észtországban és a fővárosban idézett elő látványos változásokat.

Az Észt SZSZK legfőbb vezetőivé általában megbízható oroszországi észteket neveztek ki. Ilyennek számított J. Kabin is, aki közel 3 évtizeden keresztül volt a köztársaság „első embere” (1950-től). Ugyanakkor Kabin politikájára bizonyos kiegyensúlyozottság, lavírozás is jellemző volt, mely hozzájárult a terror mérsékléséhez. Sztálin halálát (1953) követően néhány év múlva (az olvadás időszakában) megkezdődtek a rehabilitálások, az 1950-es évek végéig több mint 30 000 korábbi deportált térhetett vissza az Észt SZSZK-ba. 1957–1965 között átmenetileg nagyobb hatáskört kapott a köztársasági vezetés, enyhült a mezőgazdaságra nehezedő kényszer is, s ez hozzájárult az életszínvonal bizonyos mértékű javulásához. Az 1960-as évek enyhülése jótékony hatást gyakorolt a kulturális élet fejlődésére is. Észtország egyre inkább a Szovjetunió legfejlettebb „kirakat-köztársaságává” vált. Mindezt elősegítette a Nyugattal fenntartott kapcsolatok óvatos engedélyezése is a 60-as évek közepétől.

Az elsősorban értelmiségiekből álló ún. máskéntgondolkodók tevékenysége az 1970-es évektől kezdett megerősödni. Az elrettentő következmények ellenére igyekeztek megragadni minden alkalmat, hogy felhívják a figyelmet a politikai, demográfiai, gazdasági és ökológiai problémákra. 1978-ban J. Kabin helyére a Moszkva érdekeit mindenben kiszolgáló K. Vainot nevezték ki. Intézkedések történtek az oroszosítás hatékonyabbá tételéről az élet minden területén. A brezsnyevi „pangás” korszakában elmélyült a válság az élet minden területén.

Az 1980-as évek második felére a Szovjetunió a gazdasági összeomlás szélére került. A szovjet állam és a szovjet gazdasági berendezkedés megmentésére tett gorbacsovi kísérlet, a peresztrojka kudarcba fulladt. A belső ellentétek lassanként szétvetették a birodalmat. Az Észtországon belüli belső erjedés egyre inkább egy *új nemzeti ébredést* eredményezett. 1987. augusztus 23-án Észtországban, Tallinnban került sor az első nyilvános tömegtüntetésre a szovjet uralom ellen. Az észt nemzeti törekvések radikalizálódtak. A gazdasági önállóság megteremtésének tervét 1987 után felváltotta a politikai önállóság követelése.

1988-ban megalakult az Észtországi Népfront. Tömegdemonstrációkra került sor több százezer ember részvételével (daloló forradalom), amelyeket részben az Észtországi Kommunista Párt is támogatott. Született olyan mozgalom is, amely – moszkvai irányítással – a szovjet orientáció fenntartásáért harcolt. (Az Észt SZSZK Dolgozóinak Internacionalista Mozgalma.)

1988. november 16-án az Észt Szovjet Szocialista Köztársaság Legfelsőbb Tanácsa szuverenitási nyilatkozatot adott ki, amelyben kimondták az észt törvények elsőbbségét a szovjet törvényekkel szemben. Ezzel gyakorlatilag megadták a kezdő lökést a Szovjetunió felbomlásához. 1989 januárjában lépett életbe az észt nyelv védelme érdekében hozott nyelvrendelet. 1989. augusztus 23-án észtek, lettek, litvánok 600 km hosszú élő emberi láncot alkotva próbálták felhívni a Világ figyelmét a balti kérdésre. 1989 novemberében a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa határozatot fogadott el a balti országok gazdasági önállósodásáról.

1990 márciusában ült össze először az Észt Kongresszus, amelyet a második világháború előtti észt állampolgárok, és azok leszármazottai választottak az Észt Köztársaság helyreállításának céljával. Újra használni kezdték a nemzeti lobogót, a címet és az Észt Köztársaság elnevezést. A köztársaság megvalósítására a Legfelsőbb Tanács átmeneti állapotot hirdetett. 1991-ben az észt államiság és függetlenség megvalósításának kérdésében rendezett referendumon a szavazók 77,8%-a voksolt a függetlenség mellett. 1991. augusztus 20-án hivatalosan is helyreállították az Észt Köztársaság függetlenségét, amit a Szovjetunió szeptember 6-án ismert el, majd az ENSZ is tagjai közé fogadta Észtországot. Az új alkotmány kidolgozására a Legfelsőbb Tanács és az Észt Bizottság tagjaiból – arányos alapon – létrehozták az Alkotmányozó Gyűlést. Az új alkotmányt 1992 nyarán fogadták el.

Az önállósodás és (a Szovjetunió, majd) Oroszország Észtországgal szemben alkalmazott gazdaságpolitikája nehéz gazdasági helyzetet teremtett, 1992 nyarán Észtországban saját konvertibilis valutát (korona) hoztak forgalomba. Az 1992-es országgyűlési választáson jobbközép kormány került hatalomra Mart Laar vezetésével, és Lennart Meri lett a köztársasági elnök, akit 1996-ban újraválasztottak. 1993-tól Észtország tagja az Európa Tanácsnak, az orosz katonaság 1994-ben vonult ki Észtországból. Ugyanebben az évben Észtország társult tagja lett az EU-nak és a WEU-nak, valamint aláírta a Partnerség a Békéért Programot. A nem-észtek állampolgárságával és integrációjával kapcsolatos politikát fokozatosan sikerült összhangba hozni a nyugat-európai elvárásokkal és normákkal.

Az 1995-ös választásokon a balratolódás a centrum hatalomra jutását eredményezte Tiit Vähi vezetésével, de a szabad piacgazdaságot hirdető gazdaságpolitika nem változott. A sikeres gazdasági eredményeknek köszönhetően (1997-ben több mint 10%-os GDP növekedés) Észtországot is meghívták az EU bővítésének első fordulójába 1997 végén. 1999-re privatizálták a nagyvállalatok többségét. Az állampolgársági és határkérdés miatt az 1990-es években feszült volt az orosz–észt viszony. Az orosz nyomás ellensúlyozására Észtország sikeresen ápolja kapcsolatait az észak-európai országokkal (különösen Finnországgal), és szoros együttműködést alakított ki a másik két balti állammal, Lettországgal és Litvániával is. 1994-ben közös balti békefenntartó alakulatot (BALTBAT) hoztak létre, Észtország aktívan részt vesz a Balti-tenger melletti államok együttműködésében is.

Az 1999-es választásokon a Centrumpárt szerezte meg a legtöbb mandátumot, de ismét M. Laar alakíthatott kormányt a Haza Szövetség, a Reformpárt és a Mérsékelt koalíciójában, akit 2001 elején a reformpárti Siim Kallas követett a miniszterelnöki széken. 2001 őszén Arnold Rüütel választották meg új észt köztársasági elnöknek. 2002 őszén Észtország hivatalosan is meghívást kapott mind a NATO-ba, mind az Európai Unióba.

(Bereczki András)

A karjalaiak története

Karjala (Karélia), a Finnország és Oroszország határán elterülő tájegység neve különböző korszakokban nem egészen ugyanazt a területet takarta. A határok a svéd–orosz háborúk nyomán többször változtak, s a karjalaiak az évszázadok során szétszóródtak ezen a területen. A karjalai nyelv a balti finn nyelvek északi ágához tartozik, legközelebbi rokon nyelve a finn. Egyes kutatók a karjalai nyelvet csak egy keleti finn nyelvjárásnak tartják. A karjalainak az ad egyértelműen önálló nyelvi státust, hogy beszélőinek nagy része nem Finnországban él, más kultúrkörbe tartozik, pravoszláv vallású, s a karjalaiaknak saját, a finnekétől eltérő identitástudatuk van. Az óriási kiterjedésű területen élő karjalaiak számos egymástól nagymértékben eltérő nyelvjárást beszélnek, amelyek közül a *lúdöt* egyes nyelvészek külön nyelvnek tartják. Az észak-karjalai nyelvjárás elég közel áll a finnhez, a déli *aunusi* (olonyeci) viszont erősen elüt tőle.

Napjainkban Oroszországban a hivatalos adatok alapján (1989) 131 ezer karjalai él. 60%-uk – kb. 80 ezer ember – a Karjalai Köztársaságban lakik. Tver környéken kb. 23 ezren, Szentpétervár és Murmanszk körzetében 12 ezren vannak, de élnek karjalaiak többek között Szibériában is. A finnországi karjalaiak száma mintegy 40–50 ezer fő.

A karjalai nép számos etnikai és nyelvi elemből kovácsolódott össze. Az első településmaradványok a később karjalaiak által lakott területeken a Kr. e. 7. évezredből származnak. A Kr. e. 5. évezredtől kezdődően keletről és délről bevándorlók érkeztek e területekre, megváltoztatván a lakosság antropológiai összetételét. Ennek a népességnek a régészeti emléke az ún. tipikus fésűs kerámia kultúra. A tipikus fésűs kerámia kultúra megjelenését e területeken általában a finnugorság érkezésével hozzák kapcsolatba. A finn és észt őstörténet-kutatók, régészek azt a véleményt hangoztatják, hogy a balti finn népek ősei már a Kr. e. 4–3. évezredtől kezdve nagyjából mai lakóhelyükön élnek. A korai közfinn nyelvi közösséget balti, majd később germán nyelvi hatás érte. Egy korábbi felfogás szerint a közfinnek a Kr. e. 1. évezred közepén érték el a Baltikumba, ahonnan a Kr. u. 1. évezred első évszázadaitól kezdve folyamatosan költöztek a Finn-öböl északi partvidékére és Karjalába. A honfoglaló finn törzsek közé számítják a karjalait is, amely később nyelvében és szokásaiban eltávolodott a többi törzstől.

Időszámításunk kezdetén a karjalaiak ősei a Ladoga- és az Onyega-tó környékén éltek, ahonnan legkésőbb a 12. században az Északi-Dvinán lefelé a Fehér-tengerig, valamint északnyugaton a jelenlegi Finn-Karjalába, Savóba és a Botteni-öböl északkeleti partvidékéig jutottak. A korábban ugyancsak a Ladoga és Onyega vidékén élt őslappokat a karjalaiak nyugatra és északra szorították, majd a karjalaiak egy része összeolvadt a vepszékkel. A skandináv sagákban először a 8. században említik Karjalát. A keleti szlávok a Kr. u. 1. évezred 2. felében jutottak el a karjalaiak szomszédságába. A 9.-től a 12. századig Karjala déli része a Kijevi Ruszhoz tartozott, majd a 12. századtól kezdve fokozatosan Novgorod függésébe került. Orosz krónikákban először a 12. század közepén említik Karjalát (*Korela*) és a karjalaiakat. Korábban valószínűleg a különböző balti finn népcsoportokra alkalmazott *csúd* elnevezést használhatták a karjalaiakra is. A 9. században a skandináv sagákban szereplő, prémeiről és gazdagságáról híres Fehér-tenger melléki *Bjarmián* és a *bjarmákon* feltehetőleg az északi karjalaiakat is értették.

Körülbelül egy évezreddel ezelőttre tehető a karjalai identitás megjelenése. A 11. századtól kezdve három évszázadon át Karjala figyelemre méltó fejlődésen ment keresztül, amely összefüggött azzal, hogy más balti finn népekhez hasonlóan a karjalaiak is átvették az egyre

gyengülő vikingek szerepét a fontos kereskedelmi utak térségében. Nem számított ritkaságnak a karjalaiak betörése a tőlük nyugatra lévő területekre. Egy ilyen hadjárat során a korábbi svéd fővárost, Sigtunát is felégették. Ebben az időszakban növekedett a karjalaiak által benépesített terület nagysága.

A 11–12. századtól felerősödött a novgorodi ortodox egyház tevékenysége e területeken. Ez a tevékenység 1227-ben Jaroszláv Vszevolodovics fejedelemsége idején érte el csúcspontját, amikor a krónikák tanúsága szerint erőszakos térítésre is sor került. A 13. századtól kezdődően Svédországban megnövekedett az érdeklődés a karjalai területek iránt. A svédok keresztes hadjáratokat hirdetve egyre több finn területet foglaltak el, s lassanként megindult a verseny Novgoroddal Karjaláért. Ettől kezdve a svéd–oroszlentétek állandó dúlást, háborúskodásokat jelentettek a karjalaiak számára. A főleg a Finn-öböl partvidékén keletre terjeszkedő svédok lépéseire Novgorod azzal válaszolt, hogy egy sikertelen karjalai felkelés után 1278-ban Karjalát formálisan is magához csatolta. Ebből az időből származik az a Novgorodban talált nyírfakéregre írt karjalai nyelvű varázsigé, amely egyben a legrégebbi balti finn nyelvemlék is.

Svédország három keresztes hadjáratot indított a finn és karjalai területek elfoglalására. 1239-ben támaszpont céljából felépítették Viipuri (Viborg) várát. Ezt 30 évig tartó háborúskodás követte, amelyben mindkét fél rendszeresen pusztította Karjalát. A hosszú háborúnak a pähkinäsaari (Orehovec, majd Oresek, Nöteborg, Schlüsselburg) béke vetett véget 1323-ban. A több mint két és fél évszázadon keresztül érvényben lévő szerződés alapján a határ a karjalai földszorost kettészelve haladt északi, majd északnyugati irányban egészen a Botteni-öböl északkeleti végéig. A határ tehát kettévágta a karjalaiak által lakott területeket, és fontos, kultúrák közötti választóvonalná vált. Viipuri város lett Nyugat-Karjala központja. Karjala nagyobb része továbbra is Novgorodhoz tartozott. Központja a várral is megerősített Käkisalmi (Korela) volt a Ladoga-tó partján. A finntől eltérő karjalai nyelvet gyakorlatilag csak a Ladoga-tótól keletre használták, a határ térségében a finn különböző nyelvjárásait beszélték.

A Svédország birtokába került Nyugat-Karjala gyorsabb fejlődésnek indult, mint Orosz-Karjala. A svédok megkezdték az északabbi területek betelepítését, ahol az 1323-as béke nem jelölte ki egyértelműen a határvonalat. Így a határ itt gyakorlatilag kezdett keletre tolódni. A 15. századi határvillongásokban a finnországi savóiak harcoltak karjalai testvéreik ellen. Ezek az események svéd–oroszlaborúba torkolltak a karjalai földszoroston 1555–57-ben. A békekötés azonban nem változtatott a határokon, és a nyugalom sem tartott sokáig. Az újabb svéd–oroszlaború (a „livóniai háború”) a balti területekért tört ki, de áttért Karjalára is. A täyssinäi (tjavzinszki) békében (1595) Svédország megkapta az összes finnek által lakott területet. A rövid békésebb időszakot újabb háború zavarta meg. A viszálykodást lezáró sztolbovói békében (1617) Svédország megkapta a Ladoga-vidéket, az egész karjalai földszorost és Ingermanlandot (Inkerit). Ezen a területen a svédok létrehozták Käkisalmi Tartományt, amelyben megkezdték a lakosság erőszakos áttérítését evangélikus hitre. Az 1620-as évektől kezdve a nagyarányú adózás és az erőszakos valláscsere miatt az imént említett területek egyre több lakója menekült át Oroszországba. A lakosság fele – kb. 30–50 ezer ember – települt át a Ladoga- és az Onyega-tó közé, illetve a korábban elnéptelenedett Tver Tartományba. Így jött létre a mindmáig létező ún. Tveri Karjala.

A 18. század elejétől kezdve Svédország fokozatosan elvesztette korábbi nagyhatalmi szerepét. A nagy északi háborúban (1700–1721) Oroszország visszaszerezte a középkori Finn-Karjala nagy részét Viipurival együtt, továbbá a karjalai földszorost és a Ladoga-tó környékét. Ez utóbbi területeket hívták később Régi Finnországnak. A következő háborúban 1741–43 között egy keskeny sáv kivételével egész Karjala orosz kézre került.

A 18. század második fele gazdasági és művelődési szempontból fellendülést hozott. Viipuriból jelentős kereskedelmi és kulturális központ lett. Az evangélikus lakosság is szabadon gyakorolhatta vallását. Régi Finnországban a cári birtokok elajándékozási rendszere közel jobbágysorba juttatta a helyi parasztságot, az északabbi területeken azonban a gazdaság szépen fejlődött. 1808–1809-ben Oroszország meghódította egész Finnországot, s azt autonóm nagyhercegségként a birodalomhoz csatolta. 1812-ben Régi Finnország visszakerült Finnországhoz, így ismét az 1617-es sztolbovói béke határai váltak érvényessé a nagyhercegség számára. Nyugat-Karjala központjává újra Viipuri vált, amely a Saimaacsatorna (1856) és a Lahti–Szentpétervár vasút (1870) megnyitásának köszönhetően Finnország legforgalmasabb árukikötője lett.

A 19. század elején megjelentek az első cirill betűkkel nyomtatott karjalai nyelvű könyvek. A finn nemzeti ébredés Karjalára is hatással volt. A 19. század közepén megjelent nemzeti eposz, a Kalevala nagy részben a Karjalában gyűjtött szövegeken alapult. Ez arra ösztönözte a finn értelmiséget, hogy Karjalába utazzon felkutatni a finn nemzeti kultúra gyökereit. Így született meg a karjalai romantika, az ún. karelianizmus.

Finnország függetlenné válása és Szovjet-Oroszország létrejötte éles, államok közötti politikai és ideológiai választóvonalat húzott Finn-Karjala és Orosz-Karjala közé. Az 1918-as finnországi polgárháború eseményei részben Karjalát és a karjalaiakat is érintették. 1917-től kezdve egészen 1922-ig több népgyűlést és képviselőgyűlést tartottak Orosz-Karjalában, amelyeken deklarálták Karjala autonómiáját, majd később Finnországgal kívántak laza államszövetségre lépni, sőt egyes községek kimondták Finnországhoz csatlakozásukat. A kibontakozó karjalai fegyveres felkelés azonban – finnországi önkéntesek segítségével ellenére – a bolsevikok túlereje miatt nem érte el célját. A Finn Köztársaság és Szovjet-Oroszország között Tartuban megkötött béke a sztolbovói határvonalat állította vissza. A szovjet-orosz fél nyilatkozatban nemzeti önrendelkezési jogot (autonómiát) ígért Kelet-Karjala számára. Az ígéretek be nem tartása miatt Finnország 1923-ban a Nemzetek Szövetségéhez fordult.

1920 júniusában kikiáltották a Karjalai Munka Kommunát, s így Karjala keleti fele Szovjet-Oroszország autonóm körzete lesz, majd 1923-ban Karjalai ASZSZK-ra változtatták nevét. A Karjalai ASZSZK-ban igen sok emigráns finn kommunista került vezető állásokba. Az 1920-as években sok korábban Amerikába kivándorolt finn települt Szovjet-Karjalába, akik a hatásos propaganda következtében ott vélték megtalálni az eszményi hazát. Ezek közül a gyakran gépeiket, munkaeszközeiket is magukkal hozó idealisták közül később sokan munkatáborokban lelték halálukat.

1921-ben az I. Összkarjalai Képviselőgyűlésen bolsevik nyomásra olyan döntés született, hogy az orosz nyelv mellett a finnt kell tanítani a karjalai iskolákban. A bolsevik vezetés a világforradalom eljövetelét várva szükségét érezte, hogy kellő számú finnül beszélő pártmunkással rendelkezzen majd. Az ún. Tveri Karjalában, ahol az 1930-as évek elején a karjalai lakosság száma (kb. 155 ezer fő) meghaladta a Karjalai ASZSZK-ban élő karjalaiak számát (kb. 110 ezer fő), 1931-ben saját latin betűs irodalmi nyelvet hoztak létre, amelyen könyvek, újságok jelenhettek meg, s amelyet az iskolákban is oktattak. Aztán 1937-ben hirtelen véget ért ennek az irodalmi nyelvnek a használata. Az 1930-as évek végén felmerült egy olyan cirill betűs karjalai irodalmi nyelv megalkotásának a gondolata, amelyet minden karjalai megértene. Sietve, másfél év alatt ki is dolgozták e nyelv normáit, 1938–39-ben tankönyvek, fordítások, folyóiratok jelentek meg, majd 1939-ben egyszerre véget vetettek e kísérleteknek, s ettől kezdve minden oroszul folyt.

A szovjet kezdeményezésre kirobbant 1939–40-es ún. téli háború utáni moszkvai béke – Leningrád védelmére hivatkozva – újra a Nagy Péter idején érvényben volt határokat kényszerítette Finnországra. Az ún. Átadott Karjala teljes lakossága – több mint 400 ezer

ember – Finnországba menekült, ahol gyors rendeletekkel, földhöz juttatással sikeresen letelepítették őket. Helyükre a Szovjetunió különböző részeiből érkezett új munkaerő. A Karjalai ASzSzK 1940–1956 között szövetségi köztársaság (SzSzK) volt. Az ún. folytatólagos háborúban, 1941 és 1944 között Finnország visszafoglalta az említett területeket, de nem állt meg a régi határoknál, hanem – főleg stratégiai okokból, de a finn–karjalai közeli rokonságra is hivatkozva – elfoglalta Orosz-Karjala nagy részét, ahonnan a nem karjalai lakosságot internálták, finn katonai kormányzatot és közigazgatást vezettek be, de a német nyomás ellenére sem támadták meg sem Leningrádot, sem pedig a Leningrád–Murmanszk vasútvonalat. A szovjet ellentámadás 1944-ben indult meg. Az 1944-ben megkötött fegyverszüneti egyezmény visszaállította az 1940-es határokat. A 2. világháború nagy pusztítást okozott a karjalaiak által lakott területeken.

A karjalaiak a 20. század folyamán fokozatosan kisebbségbe szorultak hazájukban. A Karjalai Köztársaságban élő karjalaiak aránya az összlakossághoz képest a következőképpen alakult:

1897	—	42,3%
1926	—	38,2%
1939	—	23,2%
1959	—	13,1%
1979	—	11,1%
1989	—	10,0%

Az anyanyelv ismeretének mértéke az újabb nemzedékekben igen csekély. A Karjalai Köztársaság karjalai lakosságának csak mintegy 50%-a vallja anyanyelvének a karjalait, s egyes becslések szerint a 10 évesnél fiatalabb gyerekek 90%-a az oroszot tartja az anyanyelvének. A tveri karjalaiak létszáma hivatalosan kevesebb mint ötödére csökkent, az anyanyelv ismerete csak a középkorúakra jellemző. Az asszimilációt erőtető szovjet nemzetiségi politikán, az iparfejlesztéssel együtt járó orosz betelepedésen kívül a kedvezőtlen tendenciák kialakításában nagy szerepe volt a karjalai falvak felszámolásának is. A falvakból elkerülve, elvesztvén a karjalai nyelvi közeg megtartó erejét, sokan oroszra váltak.

Az 1980-as évek második felétől a glasznosztj hatására a karjalaiak öntudata erősödött, s ez megmutatkozik a helyi politikai és kulturális életben is. Az 1989-es Karjalaiak Konferenciája után megalakult a Karjalai Kulturális Társaság, majd 1991-ben megválasztották a Karjalai Kongresszust, s annak 50 tagú végrehajtó bizottságát. Egyes óvodákban és iskolákban már lehet a karjalai nyelvet tanulni, a petrozavodszki egyetemen karjalai nyelvi tanszéket alapítottak, és a tanárképző főiskolán is van karjalai tagozat. Rendszeres karjalai nyelvű rádió- és tévéadások indultak, könyvek, tankönyvek is jelennek meg. A felgyorsult asszimiláció megállításához azonban megfelelő törvényekre és anyagi háttérre is szükség lenne ahhoz, hogy a karjalai népnek ne csak múltja, hanem jövője is lehessen.

(Bereczki András)

A vepszék története

A vepszék három különálló csoportban élnek Oroszország területén a Ladoga-tó, az Onyegató és a Fehér-tó között. Déli és középső csoportjaik közt van némi kapcsolat, de az északi vepszékét elkülöníti a többi csoporttól a Szvir folyó és az orosz települések láncolata. A vepsze nyelv a finnugor nyelvek balti finn ágához tartozik, legközelebbi rokon nyelvei a karjalai, az izsór és a finn.

A vepszék történelmével kapcsolatban kevés konkrét adat áll rendelkezésre, néha hosszú évszázadokon keresztül hallgatnak róluk a források. A Kr. u. 6. században Jordanes krónikájában a *Vas*, *Vasina* népnév valószínűleg a vepszékét takarja. Az orosz krónikák *vesz* népe és a *Vesz*, mint valószínűleg különböző etnikumok által lakott, de saját arculattal rendelkező területi egység már a 9. századtól helyi jelentőségre tett szert a térségben. A vesz a krónika azon népek között említi, amelyek Novgorodba behívták uralkodni a varjágokat (vikingekeket). Az oroszok a vesz népnév mellett a vepszékre is alkalmazták a balti finn népek közös megnevezésére használatos *csúd* nevet. Talán az északi csúd jelölte közelebbről a vepszékét. A skandináv forrásokban többször említett *Bjarmia* lakói egyes kutatók szerint egy ősvepsze törzs tagjai lehettek. Ibn Fadlan útleírása a 10. századból a vepszékét *visu* néven említi. Brémai Ádám 11. századi hamburgi egyháztörténetében és Saxo Grammaticus 13. századi *Gesta Danorum*-ában említi meg a vepsze népet.

A vepszékét régészeti leletekből is ismerjük. A Ladoga-tó délkeleti partján, a Volhov és a Szvir folyók torkolatvidékén számos halomsírt találtak meg a szláv invázió előtti időkből, a 950–1100-as évekből. A halomsírokból talált skandináv ékszerek, fegyverek jelzik a helyi őslakos finnugor népek nyugati kereskedelmi kapcsolatait. Emellett létezett a kapcsolattartás keleti irányba is a merják és a komik rokon népe felé.

A 10. század vége és a 12. század eleje között az ősi Vesz keleti és északi irányban növelte kiterjedését, elérvén a Ladoga-tó keleti partvidékét. Nem sokkal ezután a Vesz elnevezés eltűnik az orosz forrásokból, amiből múlt századi orosz történészek azt a következtetést vonták le, hogy a vepszék is a merják és a muromák sorsára jutottak, vagyis beolvadtak az oroszokba. A vepsze etnikum azonban tovább élt hagyományos területein, ahol sikeresen őrizte etnikai különállását. Az orosz betelepülés következtében a vepszék lakta terület déli része a 11. század elejére orosz többségűvé vált, a vepszékét megkeresztelték, földjükön kolostorok épültek. A novgorodi fennhatóság alá tartozó vepsze területeken az orosz kolonizáció azt eredményezte, hogy a vepszék földjeit kisajátították, a novgorodi bojárok a helyi lakosságot jobbágysorba kényszerítették és röghöz kötötték. A fokozódó feudális terhek és az erőszakos térítés miatt sok vepsze menekült északra és északkeletre a 15. századig folyamatosan, sőt kisebb mértékben később is. Az elvándoroltak többsége más népek etnogenezisének részese lett. A finnségi lakosság keveredése a keleti szlávokkal az oroszok néppé formálódásának egyik fontos szakaszát jelenti. Az északabbi területeket az orosz telepesek a 14–15. században érték el. A finnugor eredetű őslakosság települései kis szigetekké váltak a sok új orosz település között.

A krónikák *vesz* népe, amely fejlődésében nem ért el az önálló államalkotásig, fokozatosan néptörredékké vált, saját történelmének alakítására nem maradt ereje. Az Onyega- és a Ladoga-tó közötti vepszék egy része beolvadt a karjalaiakba, így jött létre a karjalai nyelv *aunusi* (olonyeci) és *lúd* nyelvjárása (nyelve).

A 12. század közepén a vepszék a volgai bolgároknak is adóztak. Beloozero város és környéke pedig a Rosztov–Szuzdali Fejedelemség része lett, majd 1238-ban létrejött a

Belozerszki Fejedelemség, amely túlélte a tatár inváziót is. A 14. században meggyengült a fejedelemség politikai ereje, s nemsokára a Moszkvai Fejedelemség része lett. A század közepén kétszer is pusztított e területeken a pestis, amely erősen megritkította a lakosságot.

A vepszék hagyományosan földművelők voltak, az irtásos-égetéses eljárást használták, de e halban és prémes vadban bővelkedő vidéken fontos maradt a halászat és a vadászat is. A 16. század elején egy utazó arról tudósított, hogy Beloozero város környékének lakossága vepszéről beszél, de többségük tud oroszul is. A 18. század elején Nagy Péter cár vas- és fegyvergyárakat alapított az Onyega-tó mellett (Petrozavodszk). A vepszék megismerkedtek a gyári munkával. Ezen kívül ismertek voltak még vándoriparosként (kővágók, favágók, fazekasok, bocskorkészítők), de sokan vállaltak munkát Szentpétervár építkezésein is.

Hosszú ideig tartó elfeledettség után A. J. Sjögren finn tudós fedezte fel újra a vepszék a tudomány számára 1824-ben. Az 1920-as években nemzeti ébredés bontakozott ki a vepszék körében, amelyet kezdetben a hivatalos szovjet nemzetiségi politika is támogatott. 24 falu kapott nemzetiségi státust és két nemzetiségi körzet felállítására is sor került. A tervezett harmadik körzet azonban már nem jött létre. Vepsze tannyelvű iskolák is nyíltak. A vepsze irodalmi nyelv és a latin betűs írásmód megalkotásával a Leningrádi Körzet Végrehajtó Bizottsága mellett felállított Kisebbségi Népek Osztályát bízták meg. Az első ábécé 1932-ben jelent meg. 1932–37 között 20-30 vepsze nyelvű könyv látott napvilágot, főleg tankönyvek. A Karjalai ASZSZK területén élt onyega-tavi vepsze gyerekek – a karjalaiakhoz hasonlóan – finn nyelven tanultak az iskolában, náluk a vepsze nyelv oktatása mindössze két hónapig tartott.

1937-ben a sztálini terror a vepszék is elérte. Véget ért minden vepsze kultúrával kapcsolatos tevékenység, a művelődés és a kultúra nyelve az orosz lett. Bezárták a vepsze iskolákat, beszüntették a könyvkiadást, a tankönyveket elégették, a vepszékre (főleg az értelmiségre) különböző repressziók vártak. Megszüntették a nemzetiségi körzeteket és falvakat, megkezdődött a vepszék erőszakos asszimilálása. A 2. világháborúban az ún. folytatódó háború idején (1941–44) a finnek elfoglalták az Onyega-tó partvidékén élő északi vepszék lakóhelyét, finn közigazgatást és iskolarendszert vezettek be. Vepsze önkéntesek is szolgáltak a finn hadsereg rokon népi zászlóaljában, akiknek a kiadatását a háború után a Szovjetunió kikényszerítette.

A vepszék létszáma a következőképpen alakult 1897 és 1989 között:

1897	—	25 284 fő
1926	—	32 773 fő
1939	—	32 000 fő
1959	—	18 400 fő (anyanyelvűség 46,1%)
1970	—	8 281 fő
1979	—	8 094 fő (anyanyelvűség 38,4%)
1989	—	12 501 fő

A népszámlálási adatok megbízhatósága erősen kétségbe vonható, mivel a megfélemlítés miatt sokan nem merték magukat vepszének vallani, másrészt egyes helyi hivatalos szervek túlbuzgóságból gyakran oroszoknak nyilvánították a vepszék. 1934-ben a vepszékénél járt finn kutatók kb. 50 ezerre becsülték a vepszék számát, s kiemelték, hogy a családokban sok gyermek volt, és mindenütt vepsze nyelven beszéltek.

A vepszéknek nem maradtak fenn epikus költeményeik, s csak viszonylag kevés népdalt jegyeztek le náluk a kutatók. A vepszék nemzeti identitástudata gyenge, az oroszokba való beolvadásuk igen előrehaladott stádiumban van, mert az életmód, a foglalkozások, a vallás, a szokások stb. már régóta ugyanolyanok mind a két nép körében. Erős az orosz nyelv hatása is, amely megmutatkozik a kiejtésben és a számtalan kölcsönszóban. A vepszékül beszélők jelenleg szinte kivétel nélkül kétnyelvűek. Az asszimilációt a szovjet nemzetiségi politika rendkívül felgyorsította a kolhozosítással és a falvak felszámolásával.

A gorbacsovi korszak második felében a változások szele elérte a vepszék is. Az 1989-es népszámláláskor már többen merték magukat vepszének vallani. 1988-ban vepsze konferenciát rendeztek Petrozavodszkban, majd 1989-ben megalakították a Vepsze Kultúra Társaságát. Az Onyega-tó mellett újra nemzetiségi körzetté nyilvánították a vepszék lakta területeket. Egyes óvodákban és iskolákban megkezdődött a vepsze nyelv oktatása, amelyet 1991 óta a petrozavodszki egyetemen is lehet tanulni. Vepsze ábécés könyv, tankönyvek, folyóiratok és szótárak jelentek meg. Megindult a nyelvújítás is. Az utóbbi időben a vepszék felemelték szavukat az ellen, hogy a helyi természeti kincseket (kvarc, erdő, kő) távolról érkezett vállalatok idegen munkaerővel termeltetik ki.

Az elkövetkező évek döntőek lesznek a vepsze identitás szempontjából, hogy van-e kellő motiváció és elszántság a vepsze értelmiségben és népben megmaradni vepszének, vagy pedig folytatódik az utóbbi évek gyors ütemű asszimilációja.

(Bereczki András)

Az inkeri finnek története

Az Inkeri szó többjelentésű. Egyaránt jelöl egy meghatározott területet és a terület finnugor eredetű népességét. Az inkeri finn, vagy inkeri (finnül inkerinsuomalainen, inkeriläinen) népnév az 1617-es sztolbovói béke után Inkeri területére betelepült evangélikus vallású, finn nyelvet beszélő etnikumot jelöli. Az inkeri finneket még a finnugor népeket ismerők is gyakran összekeverik az izsórokkal.

Az izsórok (finnül inkeroinen, inkerikko) a vótokkal együtt Inkeri területének finnugor őslakói, akik orosz hatásra igen korán a pravoszláv hitre tértek. Inkeri izsór és vót őslakóit az orosz források általában *csúd* összefoglaló névvel illették. A vótokat 1069-ben, az izsórokat 1228-ban említik először saját nevükön az orosz krónikák. Az orosz bevándorlás a 10–11. században érte el ezt a területet, de az orosz lakosság száma csak a nagy északi háború után vált számottevővé.

A hajdani Inkeri (svédül Ingermanland, oroszul Ingermanlangyija) a Finn-öböl és a Ladoga-tó között, a Néva két partján fekvő, kb. 15 ezer km² nagyságú terület, amely nevét a Néva baloldali mellékfolyójáról, az Inkere (oroszul Izsora) folyóról kapta. Inkeri majdnem három évszázada már nem közigazgatási fogalom. 1710-től Pétervári Kormányzóság, 1927-től a Szovjetunió megszűnéséig Leningrádi, ma Szentpétervári Körzet a terület hivatalos neve.

Inkerire kiváló stratégiai helyzete miatt több nagyhatalom is igényt tartott. Szinte nem volt olyan évtized, hogy ne dúlták volna svéd vagy orosz hadak, pusztítva az ott élő finnugorokat. 1323-ban a pähkinäsaari békével Novgorod erősítette meg befolyását a térségben. A 17. század elején az orosz trónviszályokat kihasználva Svédország elérkezettnek látta az időt a már régen kiszemelt terület megszerzésére. Az 1609-es viborgi egyezményben a svédek Käkisalmi tartományért cserében támogatást ígértek az egyik cárijelöltnek. Az oroszok halogatták az ígéret teljesítését, mire a svédek feldúlták Inkerit. Az 1613-ban hatalomra került Romanov dinasztia az ország belső problémái miatt kénytelen volt a sztolbovói békében Svédországnak jelentős engedményeket tenni. Käkisalmi tartományon kívül Inkerit is átadták a svédeknek. Az 1618-as adóösszeírás szerint Inkeriben egész járások váltak lakatlanná, ezért a háborúk pusztította tartományt a svédek kénytelenek voltak újraterlepelíteni. Inkeri egy részét hűbértartományok formájában osztották szét a svéd nemesség körében. Az új tulajdonosok hazai birtokaikról telepítettek át parasztokat, egy részüket büntető céllal. Ily módon Inkeri Svédország „Sziperijája” lett. Emellett a hadsereg kiszolgált, Inkeriben letelepedett katonái is növelték a lakosság létszámát. A hivatalos svéd akciók mellett Svédország keleti tartományából, a finn területekről spontán átvándorlás indult meg a jó termőföldjéről híres tartományba. A finn bevándorlók 1656-ban a lakosság 41,1; 1671-ben 56,9; 1695-ben pedig már 73,8%-át alkották. A finn bevándorlók két területről érkeztek: az *äyrämöinen* csoport tagjai a Karjalai-földszorosról, Äyräpää járásból, a *savakkók* Savo tartományból. Idővel a két csoport közötti különbségek elhalványultak, s egységes inkeri finn népesség jött létre, melyet a Finnországból folyamatosan érkező új betelepülők gazdagítottak és frissítettek. Habár a sztolbovói békeszerződés szabad vallásgyakorlatot biztosított a Svédországhoz csatolt területek lakóinak, a svédek mégis erőszakos térítésbe kezdtek, amelynek hatására az ortodox lakosság – köztük sok vót és izsór – tömegesen menekült Belső-Oroszország felé. 1655-ben már 58 evangélikus gyülekezet működött Inkeriben 36 templommal és 42 lelkésszel.

A nagy északi háború (1700–1721) eredményeképpen Inkeri visszakerült Oroszországhoz, és ez döntően megváltoztatta az inkeri finnek helyzetét, egy idegen kultúrájú állam alattvalóivá téve őket. 1703-ban megkezdődött Szentpétervár építése, 1712-től a város Oroszország

fővárosa lett, odaköltözött a cári család, több hivatal, és megindult a spontán betelepülés is. A városnak kezdettől fogva voltak finn lakosai is, hiszen inkeri finn falvak tucatjait olvasztotta magába terjeszkedése során. Szentpétervár körzetében a 18. században gazdasági szakosodás figyelhető meg a város igényeinek kielégítésére. Ebből Inkeri is hasznot húzott: a tejtermékek, zöldségek és gyümölcsök mindig jó piacra találtak a fővárosban. A vasúthálózat kiépítése előtt a férfiaknak a fuvarozás biztosított jelentős mellékjövedelmet.

Az evangélikus egyház, mint az egyetlen kulturális intézmény Inkeriben, felbecsülhetetlen értékű munkát végzett a 18. században a finn nyelv ápolása terén. A házasságkötést is az írni-olvasni tudás és a hitvallási iratok ismeretének feltételéhez kötötték. Ennek köszönhetően az inkeri finnek műveltségi szintje jelentősen meghaladta a túlnyomórészt analfabéta oroszokét. A 19. század elején egyházi kezdeményezésre kezdett kialakulni az iskolarendszer. A tanítóhiány és az emberek érdektelensége miatt azonban az intézmények száma igen lassan nőtt. Fordulatot csak az 1863-ban alapított kolppanai szeminárium segítségével sikerült elérni. A szeminárium nemcsak tanárokat képzett a finn nyelvű elemi iskolák számára, hanem a tanárok révén Inkeri szellemi életének is fellendítőjévé vált. 1888-ban már 38 finn iskola működött Inkeriben. Az iskolák mellett szavalókórusok, énekkarok, zenekarok alakultak, dalosünnepeket szerveztek, sőt még a tűzoltóságok is a szemináriumnak köszönhetik a létüket.

Az első világháború éveit az Inkeriben élő parasztok számára valóságos aranykort jelentettek. Terményeiket jó áron tudták eladni, és a jólét jeleként gazdaságukban szaporodtak a mezőgazdasági gépek, háztartásukban nem voltak ritkák a varrógépek, zongorák sem.

Az októberi forradalom utáni időszakban az inkerik kulturális szervezetei egy ideig még működhettek, az iskolákban tovább folyhatott a finn nyelvű oktatás. A húszas évek végén azonban megindult a támadás az egyház és a finn nyelv ellen. 1926-tól minden egyházi rendezvény megtartásához engedélyt kellett kérni a helyi szovjettől. Egyre nagyobb gondot okozott a lelkészhány. A még aktív lelkészek közül is egyre többen távoztak Finnországba a száműzetés és a koncentrációs táborok elől. A hittantanítást megszüntették, a tanári karban végzett tisztogatás eredményeképpen az oktatói gárda eloroszosodott. 1937-ben a finn nyelvet, mint az „ellenforradalmár nacionalisták” nyelvét betiltották, a finn nyelvű újságokat megszüntették, a könyveket elégették.

Megkezdődött az inkerik fizikai megsemmisítése is. A 30-as évek elején az erőszakos kollektivizáláshoz kapcsolódó első száműzetési hullámban becslések szerint 18 ezer ember kényszerült lakóhelyének elhagyására. 1935–36-ban a határsáv kiszélesítésének ürügyén 27 ezer embert telepítettek ki Észak-Inkeriből. A 30-as évek végére kb. 50 ezer főt száműztek Inkeriből, szétszórva őket a Kola-félszigettől a Távol-Keleten át Szahalinig.

A második világháború idején Leningrád ostromgyűrűje kettévágta az inkerik által lakott területet. A gyűrűben rekedt inkerik számáról nincsenek pontos ismereteink, becslések szerint kb. 30 ezren lehettek, nagy részük az ostrom áldozatává vált. Az inkeri finnek többsége azonban a németek által megszállt területeken maradt. A német–finn tárgyalások eredményeként ők Finnországba távozhattak. Három hullámban összesen 62 ezer 848 inkerit evakuáltak Finnországba. Az 1944. szeptember 19-én aláírt orosz–finn fegyverszüneti egyezmény 10. cikkelye az inkerik számára végzetes volt. Ezen cikkely alapján a korábban Finnországba menekített inkeriket a finnek jobbnak látták kiadni a Szovjetuniónak. Az őket szállító vonatok meg sem álltak Inkeriben, hanem folytatták útjukat kelet felé. Finnország kb. 55 ezer inkerit adott át a Szovjetuniónak. 8 ezer fő Finnországban maradt, közülük mintegy 4 ezren a Szovjetuniónak történő kiadatástól félve Svédországba távoztak. Innen többen folytatták útjukat Nyugat-Európa más országaiba, sőt Amerikába, Ausztráliába is.

A Szovjetunióban szétszórt inkeriknek csak a 1940-es évek végén engedélyezték, hogy a szülőföldjükkel szomszédos Karél ASzSzK-ban letelepedjenek. Inkeriben csak 1956 után kaptak letelepedési engedélyt. Sokan választották lakhelyül az Észti SzSzK-t is. Az 1989-es népszámlálás adatai szerint a Szovjetunióban 67 ezer 300 finn nemzetiségű ember élt. Közülük 20 ezer 500 a Leningrádi Körzetben, 18 ezer 400 Szovjet-Karéliában, 16 ezer 700 Észtországban és 12 ezer a Szovjetunió egyéb területein. A hajdani Inkeri területén élő inkeri népesség az 1980-as évek végére előregedett. A fiatalabb korosztály eloroszosodott. Az 1989-es népszámlálás idején csak 35%-uk vallotta a finnt anyanyelvének. A politikai változások nyomán azonban az inkeri finnek is a nemzeti öntudatra ébredés korát élik. Újjáalakultak azok a társadalmi és egyházi szervezetek, amelyek korábban olyan fontos szerepet játszottak az inkeri finn identitástudat megőrzésében. Finnország jelentős segítséget nyújt: inkeri gazdákat, finn nyelvtanárokat, egészségügyi dolgozókat, lelkészeket, diakónusokat képeznek Finnországban. 1990 áprilisa óta Finnország hazatelepülőként fogadja az inkeriket. Eddig kb. 20 ezer fő élt ezzel a lehetőséggel. Az áttelepülés okai Oroszország katasztrofális gazdasági és szociális helyzetében, a gyermekek jövője miatti aggodalomban keresendők. Az áttelepülők kétharmada azonban – elsősorban a fiatalabb korosztály – rosszul, vagy egyáltalán nem beszél finnül. A nyelvtudás hiánya miatt leginkább csak egymással kapcsolatot tartó fiatalok viszont könnyen marginalizálódnak Finnországban.

Az elkövetkező évek mutatják majd meg, mi lesz az inkeri finn etnikai közösség sorsa. Képes lesz-e szülőföldjén megőrizni nyelvét, kultúráját, hagyományait, vagy végleg eloroszosodik, esetleg a tömeges kivándorlást választja.

(Peregi Dóra)

Az izsórok története

Az izsórok a vótokkal együtt Ingermanland vagy másképpen Inkeri őslakói. Néppé alakulásuk színtere nagyjából a Narva folyó és a Ladoga-tó közötti, és az ettől délebbre fekvő területek voltak. Nevük a Névába torkolló Izsora (Inkere) folyó nevéből származik. Az izsór és inkeri neveket gyakran szinonimaként használják Ingermanland két finnségi népére, az ortodox izsórokra és az evangélikus inkeri finnekre. A két nyelv közötti rokonság és a több évszázados együttélés ellenére történelmileg különbséget kell tennünk a két etnikum között.

Az izsór nyelv a balti finn nyelvek északi (más rendszerezés szerint keleti) ágához tartozik, legközelebbi rokon nyelve a karjalai és a finn keleti nyelvjárásai. Egyes nyelvészek az izsórt nem is tartják külön nyelvnek.

Az izsórok valószínűleg a karjalai népcsoportból váltak ki, erre utal a két nyelv közelsége, valamint az, hogy az izsórok egy része karjalainak nevezi magát. Korábban ezt az elkülönülést a 11–12. századra datálták, a legutóbbi idők régészeti leletei és nyelvészeti kutatásai azonban arra utalnak, hogy ez még a Kr. u. 1. évezredben ment végbe. Mostanában az a nézet is kezd tért hódítani, hogy az izsórok több finnségi törzs összeolvadásából keletkeztek.

A keleti szlávok krivics és szlovén törzse a 6–8. században érte el Ingermanland déli részét, s a 10. században már élénk kapcsolatban álltak az ottani finnségi lakossággal. Az izsórokat említő első írott forrás a 12. századból származik, amelyben III. Sándor pápa a karjalaiak, lappok és vótok mellett *Ingria* pogányait is említi, s megtiltja, hogy fegyvereket adjanak el számukra. Az Ilmeny-tótól a Ladogáig terjedő víziutak a 9. század végétől Novgorod ellenőrzése alá tartoztak. Az itt élő kis balti finn népek részt vettek a Novgorodi Fejedelemség létrehozásában. A kisebb finnségi népek életmódja azonos volt, erről a vótok, vepszék, karjalaiak története kapcsán szólunk részletesebben. Ezeknek a népeknek közös elnevezése a korabeli orosz krónikákban a *csúd* volt. Novgorod életében játszott szerepükre utal, hogy a városnak Csúd nevű utcája is volt.

Az orosz krónikákban először 1220-ban említik név szerint az izsórokat, s ettől kezdve gyakran szerepeltek a krónikákban a karjalaiakkal együtt a nyugatról jövő ellenségek elleni küzdelem leírásakor. A svéd–orosz összecsapásoknak a pähkinäsaari (Orehovec, majd Oresék, Nöteborg, Schlüsselburg) béke vetett véget. A karjalai földszorost kettészelő határ, az orosz érdekszférába kerülés, valamint az izsórok egy részének délre és nyugatra húzódása a karjalaiakkal fenntartott kapcsolatok lazulásához vezetett. Novgorod hatalmának gyengülésékor először a litvánok aktivitása növekedett meg az izsórok lakta területeken, s a 14. század folyamán többször is adót szedtek tőlük. A 15. században Novgorod csillaga végleg lehatárolt, a vezető szerepet Moszkva vette át tőle. Az orosz betelepülés továbbra is nagy ütemben folyt. Moszkva saját hű embereinek osztogatott ezen a területen birtokokat. Az 1500-ban keletkezett ún. vót adóösszeírásból kiderül, hogy Ingermanland lakossága kb. 70 ezer fő volt. A következetesen oroszosított nevek ellenére valószínű, hogy a finnségi népek ekkor még többségben voltak. A 16. században megkülönböztetett figyelmet szenteltek az ortodox vallás terjesztésének. A területet behálózta a gyülekezetek, templomok, kolostorok rendszere.

A 16. század második felében hosszantartó svéd–orosz háborúskodások voltak, amelyek Ingermanland és Karjala nagyarányú pusztulását okozták, de az izsórok lakta területek ekkor még orosz kézen maradtak. A 17. század elején azonban Svédország kihasználva Oroszország gyengeségét, Ingermanlandot is birodalmához csatolta. Ezt az 1617-es sztolbovói békében ismerték el. Ez az állapot az északi háború végéig, 1721-ig tartott. Ebben az időszakban érkezett az evangélikus finn lakosság a tartomány területére, mint az a történetüket tárgyaló

cikkben részletesebben is olvasható. Az orosz fennhatóság visszaállítása után a földbirtokosok ismét nagyobb létszámban telepítettek orosz jobbágyokat Ingermanland területére. Emellett a 18. századtól németek, majd a 19. században észtek is letelepültek az Ingermanlandi Kormányzóságban. A terület etnikai térképe igen változatossá alakult.

A 18. század elejétől felerősödött orosz hatás különösen a 19. század második felében mélyült el. Az orosz nyelvű iskolák és a főváros közelségének hatására növekedett az izsórok körében az oroszul tudók száma, gyakoribbak lettek a vegyesházasságok is. Az izsór falvak a 19. század végére már nem nagyon különböztek az oroszok falvaitól.

A múlt század közepétől napjainkig a következőképpen alakult az izsórok lélekszáma:

1848	—	17 800 fő
1897	—	21 700 fő
1926	—	26 137 fő
1959	—	1 026 fő (anyanyelvűség 34,7%)
1970	—	781 fő (anyanyelvűség 26,6%)
1979	—	748 fő (anyanyelvűség 32,6%)
1989	—	820 fő (anyanyelvűség 36,8%)

A szovjet korszak ugyanúgy indult az izsórok számára is, mint Oroszország többi finnugor népe számára. Létrehozták latin betűs ábécéjüket, amelyen kb. húsz könyv látott napvilágot, fejlődött iskolarendszerük is. Aztán bekövetkezett a fordulat. Először a kollektivizálás miatt deportáltak sokakat Szibériába és Közép-Ázsiába, majd a 30-as évek második felében a terror elérte az izsór értelmiséget is. A második világháború ugyanazt hozta számukra, mint az inkeri finnek és a vótok számára. A Finnországba evakuáltakat a finnek kénytelenek voltak átadni a Szovjetuniónak, de sokan szabad akaratukból tértek haza az ígéretek hatására. Súlyos csalódás várt azonban mindannyiukra. Széttelepítették őket a birodalomban, s csak 1956 után engedélyezték visszatelepülésüket szülőföldjükre.

Az izsórok nagy része már a két világháború között is kétnyelvűnek számított, a háború utáni nemzedékek pedig már nemigen beszélnek őseik nyelvét. A földrajzi környezet, az erősebb népek gyűrűje nem tette lehetővé a történelem folyamán az izsór nép és kultúra kibontakozását, sajnos emiatt fennmaradására már nem sok esély van.

(Bereczki András)

A lívek története

A lív nép lakóhelye évszázadokkal ezelőtt a Nyugati-Dvina (Daugava) és Dél-Észtország között volt, valamint a kurlandi félszigeten. A 20. században azonban már csak Kurland északi részének tengerparti falvaiban éltek a mai Lettország területén.

A lív nyelv a finnugor nyelvek balti finn ágának déli csoportjához tartozik, legközelebbi rokon nyelve az észt, azon belül is a délészti nyelvjáráshoz fűzik a legszorosabb kapcsolatok. Finn és észt kutatók szerint a lív nyelv a legelsők között válhatott ki a közfinn alapnyelvből, valamikor a Kr. u. első évszázadokban. Napjainkban már csak kb. tízen beszélnek anyanyelvi szinten lívül, negyvenen pedig még valamennyire bírják anyanyelvüket. Összesen mintegy kétszázharmincan tartják lívnek magukat. A líveknek – más balti finn népekhez hasonlóan – több önelnevezésük is van.

A latin *Livonia* elnevezés először a lívek történelmi lakóhelyét jelölte, majd később a német lovagrendhez tartozó egész terület nevévé vált. Ezt követően Livónia (*Livland*) tartomány neve lett, amelybe Dél-Észtország és Észak-Lettország tartozott. Az utóbbi időben több szakértő is arra az eredményre jutott, hogy a lívek őshazáját is az említett területekhez viszonylag közel kell keresni. A lívek több mint egy ezredévvvel ezelőtti lakóhelye a későbbiekhez képest nagyobb kiterjedésű volt, s e területek őslakosai a lívek voltak.

A lív nép nagysága és ereje okot adott arra, hogy több történetíró is megemlékezzék róla. A későbbi népnév először *levioni* alakban bukkan fel a forrásokban. Ezt az elnevezést használta a római államférfi és író Plinius Secundus Kr. u. 79 körül Észak-Európa partvidékeinek leírásakor, s ebből lett később Livónia, livonicus, Livoni stb., amit aztán a lívek is átvettek. Az orosz őskronika a 12. század elején a *lib* szót használja a lívekre. A 13. században Saxo Grammaticus és (Lett) Henrik lívekre vonatkozó információi figyelemre méltóak.

A 10–12. században a lív területek gazdasági fellendülést éltek át. A normann (viking) gazdasági és politikai expanzió hanyatlását kihasználva a lívek kiépítették gazdasági kapcsolataikat Gotland szigetével, a Kijevi Oroszországgal és a finnek lakta területekkel. A 12. század második felében, a keresztény térítés kezdetekor a korabeli források a líveket a letteknél jóval jelentősebb népnek tüntetik fel. Ekkorra tehető itt a német kereskedők megjelenése is, akik meg akarták vetni lábukat a Nyugati-Dvina torkolatánál, így élénk kapcsolatot építettek ki a lívekkel. A német kereskedők megjelenését a szerzetesek jövetele követte, megkezdődött a kezdetben békés térítés. A külső tényezők – az orosz és német expanzió – hatására hanyatlásnak indult lív közösségek nem juthattak el az önálló államalkotásig.

1148-ban megépült az első templom a Nyugati-Dvina partján, majd a következő évben az első kőből készült erődítés is. 1190 körül megkeresztelkedett a lívek fejedelme, Kaupo. A terület első püspökévé Meinhardot nevezték ki, aki a pápától fegyvereket kért. A pápa ezután meghirdette a pogány lívek elleni keresztes háborút. A háború kimenetelében döntő fordulatot hozott a brémai Albert Buxhoevden (Albert püspök) kinevezése Livónia püspökévé, aki keresztes hadjáratot hirdetett az összes Balti-tenger melléki pogány ellen. 1200-ban érkezett meg 23 hajóval és nagy keresztes sereggel. 1201-ben megalapította Riga városát, 1206-ban pedig döntő győzelmet aratott a lívek felett. Ezután következett a keleti lettek (latgálok) alávetése. A keresztes háborúkra szerződött szerzetes katonák szervezete később a Kardtestvérek lovagrendje néven vált ismertté. Győzelme után Albert püspök a kereszténység felvételére és a keresztes háborúban való részvételre kötelezte a lázadó líveket, akik az elkövetkező évtizedekben fontos szerepet játszottak az észtek által lakott területek

meghódításában. A 13. századtól kezdve a gyéren lakott lív területekre lettek nyomultak be, s ezzel kezdetét vette a lívek lassú beolvadása a lettekbe. A lív nyelv hatása máig érezhető a lett helynevekben és egyes lett nyelvjárásokban. A lívek egyre kisebb szerepet játszottak szülőföldjük sorsának alakításában, az észtekhez és lettekhez hasonlóan évszázadokon át a jogtalan, elnyomott vidéki népességet alkották.

A Német–római Császársághoz tartozó, de gyakorlatilag önálló államként működő Livóniai Lovagrend (Ó-Livónia) 1561-es összeomlása után a lívek lakta területek a Lengyel–Litván Nagyfejedelemség részei lettek, ahol az ellenreformáció idején (Báthory István uralkodása alatt) katolikus püspökséget alapítottak. Az 1629-es altmarki fegyverszünet után a Rigától északra lévő lív területek közel egy évszázadon át a protestáns Svédország részeivé váltak, de Livland tartományban a balti német nemesség megőrizte kiváltságait és önkormányzatát. A kurlandi lívek lakóhelye a Kurland és Zemgale Hercegség (1562–1795) része lett, amely a Lengyel–Litván Nagyfejedelemség vazallusállama volt 1701-ig, majd orosz függőségbe került.

1631-ben a svéd Burens művében úgy említi a lív nyelvet, mint amely nagyrészt már kihalt, s csak néhány faluban maradt fenn. Egy Hjärns nevű történetíró pedig arról számol be, hogy a Nyugati-Dvinától északra eső területek lív népessége beolvadóban van a lettekbe, a kurlandi lívek azonban jobban elkülönülnek. Ez utóbbiban az is szerepet játszott, hogy kurlandi lív falvak földrajzilag is távolabb estek a lett falvaktól, erdők és mocsarak húzódtak közöttük, továbbá az ottani lívek foglalkozása – a halászat és a tengerjárás – is jobban eltért a lettekétől.

Nagy Péter orosz cár a nagy északi háborúban (1700–1721) szerzi meg Livlandot. Ő is csorbítatlanul hagyta azonban az arisztokrácia kiváltságait, így újult erővel folyt a parasztság jogfosztása, a második jobbágyság intézményének kiépítése. Kurland kormányzóságot 1795-ben csatolták Oroszországhoz. A folytatódó asszimiláció miatt A. J. Sjögren finn tudós a múlt század közepén már csak 22 lívül tudót talált a Rigától északra lévő területeken, majd néhány évtized elteltével már csak Kurlandban maradtak lívek. A lív nyelv hanyatlását siettetette a lív írásbeliség hiánya is. 1525-ből ismert az első nyomtatott lív szöveg egy négy nyelvű énekeskönyvben. 1863-ban Máté evangéliuma jelent meg keleti és nyugati lív fordításban.

Az I. világháború idején a kurlandi lívek lakóhelye harci cselekmények színterévé vált. A német megszállást megelőzően evakuálták a líveket (kb. kétezer embert), aminek következtében tovább fogyott a lívek száma.

A független Lettországbán a két világháború közötti viszonylag kedvező légkör, a finn és észt rokon nép segítése és buzdítása hatására kiteljesedhetett a 20. század elején kezdődött lív nemzeti ébredés. A keleti nyelvjáráson alapuló irodalmi nyelven kb. 20 könyv látott napvilágot: tankönyvek, kalendáriumok, énekeskönyvek, stb. Az 1930-as években több éven át lív nyelvű folyóirat is megjelent (Līvli). 1923-tól a helyi iskolákban fakultatív lív nyelvoktatás kezdődött Finnországban képzett tanárok bevonásával. Megalakult a Lívek Társasága, kórusok születtek, majd 1939-ben megnyitották a finn, magyar és észt segítséggel épített Lív Nép Házát. Még 1923-ban a lívek népszavazáson kérték nemzetiségi járás felállítását, ezt azonban a lett kormány elutasította. A fiatal lett állam nem mindig nézte jó szemmel a lív öntudat erősödését, és a rokon népek ezzel kapcsolatos serénykedését.

A lív nemzeti ébredésnek, a kultúra és a művelődés fejlődésének a II. világháború vetett véget. Az újabb evakuáció, majd a szovjet hatalom bevezetése és az 1949-es deportálások végleg megpecsételték a lív nép sorsát.

A lívek létszáma a következőképpen alakult az utóbbi két évszázad folyamán:

1835	—	2 074 fő
1860	—	3 000 fő
20. század eleje	—	2 000 fő
1925	—	1 238 fő
1939	—	2 000 fő
1948	—	5–600 fő
1959	—	200 (500) fő
1990	—	körülbelül. 35 fő, ebből 15-en anyanyelvi szinten beszélnek lívül
1999	—	körülbelül. 230 fő, 8-an anyanyelvi szinten beszélnek lívül, 40-en még valamennyire beszélik nyelvüket

1970-től kezdve a népszámlálásokon a líveket letteknek kellett feltüntetni, mert „a Lett SZSZK-ban nincs lív nép”. Betiltották a lívek társaságát, bezárták a Lív Nép Házát, megtiltották a tengerparti halászatot, így a falvak elnéptelenedtek, az emberek városokba költöztek. A lív falvak közé szovjet katonai támaszpontokat telepítettek.

Az 1980-as évek végén ismét felébredt az érdeklődés a lív nyelv és kultúra iránt. Megalakult a Lív Kultúra Társasága, tovább működik az 1970-es években lettországi városokban alapított két énekegyüttes. 1991-ben különleges állami védelem alatt álló lív kulturális-történelmi területet hoznak létre (Līvōd Rānda = Lív Part), majd hivatalosan is Lettország őslakos népévé nyilvánítják a líveket. 1992-től ismét, de immár lettül megjelenik a Līvli, majd 1995 őszétől megkezdődik a lív nyelv egyetemi szintű oktatása Lettországon.

A lív nyelv és nép fennmaradása az utóbbi évszázadok forгатagában valóságos csodának számít. A nyelvet aktívan beszélő közösség gyarapodása nélkül azonban nem sok remény van a lív szó továbbélésére.

(Bereczki András)

A vótok története

A vót nép lakhelye évszázadokkal ezelőtt Északkelet-Észtországtól a Ladoga-tóig, délen pedig Novgorodig terjedt. A 19–20. században azonban már csak Nyugat- és Észak Ingermanland (Inkeri) falvaiban éltek, Narvától északkeletre. Finn kutatók 1990 őszén azt az információt kapták szovjet hivatalos szervektől, hogy a Szovjetunióban 67 vót nemzetiségű személy él. A vót nyelv a balti finn nyelvek déli ágához tartozik, legközelebbi rokon nyelve az észt (északi észt nyelvjárás). A vót nyelvet gyakorlatilag kihaltnak tekinthetjük, az egykori vót falvakban csak néhány öreg beszél még, és ők is inkább az izsór nyelv egy vótos nyelvjárását használják.

A vót nyelv és nép kialakulásával kapcsolatban megoszlik a kutatók véleménye. Az ismertebb álláspont szerint a vótok ősei a Narva folyótól keletre vándorolt északi észttek voltak, akik a Kr. u. 1. évezred során váltak külön néppé. A másik nézet szerint a vót nép a helyi (vótföldi) neolitikori és korai vaskori lakosságból alakult ki, amely mind etnikailag, mind pedig nyelvileg közeli rokonságban állt a nyugatabbra élő észtországi törzsekkel.

A vótok elődeivel összefüggésbe hozható legkorábbi régészeti leletek a Kr. u. 4–7. századból származnak. Az izsórokkal együtt a vótok voltak az ingermanlandi terület őslakói. Területük fontos kelet–nyugati kereskedelmi utak mentén feküdt a Finn-öböl délkeleti partvidékén. A szláv törzsek (krivicsek és szlovének) bevándorlása a 6–8. században érte el a Pejpusz (Csúd)-tó és az Ilmeny-tó közötti területeket, majd a 10. században lassan kiterjedt Ingermanland más vidékeire is.

A régi orosz krónikákban először Novgorod alapításával kapcsolatban (859) fordul elő a különböző balti finn népeket – köztük valószínűleg a vót népet is – jelölő csúd elnevezés. Először 1069-ben említik a források külön a vót népnevet *vod* alakban, amikor a vót seregek a polocki fejedelemséggel szövetségbe Novgorodot támadják, de vereséget szenvednek. A 11. századtól kezdve a vótok Novgorod befolyási övezetébe kerülnek, s a feudális Novgorodi Fejedelemségtől való függőség az elkövetkező évszázadokban tovább nőtt. A vótok lakta területek a fejedelemség északi részét alkották.

A 12. század közepétől a vótok már együtt harcolnak Novgoroddal a háméiek, majd a 13. században a svédek és a német lovagrend ellen, miközben a vótok területeit is gyakran pusztították idegen seregek, a vót népet pedig tizedelték a különböző járványok. A novgorodi hadseregbe 1270-től tartoztak a vótok és az izsórok. Novgorodban a katonai és a politikai hatalom a keleti szlávok kezében volt, de egy írásos adat szerint a novgorodi vecsén főleg „*csúdul*” beszéltek. Tehát a vótok igen fontos szerepet játszottak a novgorodi állam életében. A 13. században a vótok lakta területek a Narva folyótól az Izsora folyóig és a Finn-öböltől Gdov városáig terjedtek.

A katolikus egyház érdeklődése is felébredt a vót területek iránt. III. Sándor pápa a 12. század végén bullájában említi Vótföld pogányait (*pagani Watlandiae*). Annak ellenére, hogy a vótok a görögkeleti vallást vették fel, a római pápa 1255-ben saját püspököt is kinevezett a karjalai és a vót területekre. A Vótföld iránt a német lovagrend is élénken érdeklődött, csapatai gyakran betörték oda. Az 1440-es években vót hadifoglyokat hurcoltak magukkal, akiket aztán Kurlandban telepítettek le. A helyi lett lakosság által *krevének*nek (oroszoknak) nevezett vótok a 19. század közepére asszimilálódtak.

1478-ban a Moszkvai Fejedelemség magához csatolta Novgorodot, annak területét öt adminisztratív egységre osztva, amelyek közül az egyiket „Vót ötödnek” (Vodszkaja pjatyina) nevezték. 1484-ben és 1488-ban nagy számú vótot deportáltak Oroszország középső részeibe,

s helyükre oroszokat hoztak. A deportálás oka valószínűleg a birodalom határvidékének biztosítása volt. Ugyanezt a célt szolgálta az is, hogy a vót területeken különleges figyelmet szenteltek a pravoszláv hit terjesztésének, amely a hatalom és az orosz hegemonia biztos támasza volt. Ennek ellenére a 16. század közepén két novgorodi püspök is arról kesereg, hogy a vótok továbbra is pogány hitben élnek. Ezután megerősítették az e területeken végzett misszionáriusi munkát. A térítést jelzi, hogy az őslakosok körében orosz keresztnevek kerültek használatba.

1617-től közel egy évszázadon keresztül Vótföld Svédország része lesz. Az erőszakos térítés és az adóterhek miatt sok vót Oroszországba menekült, helyükre evangélikus finnek hoztak Délkelet-Finnországból.

A nagy északi háborúban (1700–1721) újra gazdát cserélt e vidék, nehéz csaták után Nagy Péter orosz cár megalapította Szentpétervár városát (1703), majd sok vótot Kazanyba deportáltak. Az új fővárosba és környékére nagy számban érkeztek oroszok, ami fölerősítette a vótok már korábban elkezdődött asszimilálódását. A cár kegyeltjei földbirtokokat kaptak Ingermanlandban, a falusi lakosság terhei megnövekedtek.

A 19. század közepére tovább gyengült a vót identitástudat, amelynek utolsó védőbástyája a vót nyelv volt. Ekkortájt a vótoknak kb. a fele tudott oroszul, de szinte teljesen az orosz kultúra hatása alatt álltak, amelynek elmélyülését az ortodox vallás is elősegítette. Hiába volt számottevő a vótok népköltészete, tárgyi kultúrája és hagyományai, egyre inkább terjedtek az orosz dalok és az orosz viselet. A 19. század második felében a karjalaiak, izsórok és vepszék száma jelentősen növekedett, a vótok száma azonban ötödére csökkent.

A múlt század közepétől napjainkig a következőképpen alakult a vótok létszáma:

1848	—	5 148 fő
1917	—	kb. 1 000 fő
1926	—	705 fő
1942	—	3–500 fő
1959	—	kb. 50 fő (anyanyelvűség 70 %-os)
1982	—	66 fő
1989	—	62 fő (anyanyelvűség 50%-os)

A vótok történelmük során nemcsak az oroszokba olvadtak be, hanem az észtekbe, finnekbe, izsórokba is. Az 1930-as években a vótok már olyan kevesen voltak, hogy a szovjet hivatalos szervek nem tartották szükségesnek az irodalmi nyelv kialakítását. A fiatalok gyakorlatilag már ekkor áttértek az orosz nyelv használatára.

A vótok felgyorsult asszimilációjához a szovjet hatalom is hozzájárult. A vót parasztok egy részét deportálták, a megmaradtakat pedig kolhozokba kényszerítették. Korlátozták a vótokat a csónakhasználatban, halászatban, a háziipar gyakorlásában. Mindez elősegítette a vótok városba áramlását. Sokakat hitük miatt értek repressziók, másokat pedig azért üztek el otthonukból, mert nem vallották magukat oroszoknak. A végső dőfést a vót népnek valószínűleg a hagyományos életmód és foglalkozások (földművelés, állattenyésztés, halászat, kézművesség) megszűnté adta.

A II. világháború is hozzájárult az előbb említett tendenciák elmélyüléséhez, mivel Leningrád (Szentpétervár) közelsége miatt a vótok lakta területek frontvonalba kerültek. A németek és

finnek visszavonulásakor az inkeri finnekhez és izzórokhoz hasonlóan vótokat is evakuáltak Finnországba. A háború után a szülőföldjükre visszatérőket a szovjet hatóságok szétszórta a birodalomban, s csak 1956-ban települhettek haza, de akkorra házaikban már többnyire orosz családok laktak.

A lívekhez hasonlóan a vót népet illetően is talán az a legkülönlegesebb, hogy egészen napjainkig fennmaradt, hiszen a vótoknak sosem volt önálló adminisztratív területük, irodalmi nyelvük, nyomtatott irodalmuk, anyanyelvi oktatásuk, s a történelem sem kényeztette el őket, hiszen háborúk, járványok, éhínség, deportálások, evakuációk gyakran váltogatták egymást. A vótok lakta területek stratégiaiilag rendkívül fontos helyen feküdtek, mind kereskedelmi, mind pedig katonapolitikai szempontból, s ez sorsdöntővé vált e kis nép életében, amely létszámát és történelmét tekintve sohasem volt „nagy nép”, de hagyományos életmódját folytatva ragaszkodott szülőföldjéhez.

(Bereczki András)

A lappok (számik) története

A lappok – vagy más néven számik – lakóhelye Észak-Norvégiától és Svédországtól Finnország legészakibb részein át egészen az Oroszországhoz tartozó Kola-félszigetig terjed, tehát az ún. Lappföld kb. 1500-2000 km hosszú és 200-400 km széles óriási földterület (kb. 400 ezer km²). A lappok számát kb. 70-80 ezerre becsülik, akiknek nagyjából a fele beszéli ősei nyelvét. A számi alapnyelv már több száz éve felbomlott. Jelenleg tíz különböző nyelvjárást tartanak számon, melyek között már olyan nagy eltérések alakultak ki, hogy külön nyelvnek is tarthatók. Hatnak saját irodalmi nyelve is van. Életmódjukat tekintve a lappok jó része réntenyésztéssel, földműveléssel és halászattal foglalkozik. Mára már szinte mindenhol kisebbségben élnek.

A kutatók számára a legtöbb fejtörést a lappok eredete okozza, hiszen a lapp nyelv és a balti finn (finnségi) nyelvek azonos alapnyelv leszármazottai, de a lappok antropológiailag más típusba tartoznak (uráli típus, lapponoid csoport), mint a legközelebbi rokon nyelveket beszélő balti finnek (főleg balti típus). Ennek az ellentmondásnak a feloldására a múlt századtól kezdve számos hipotézis született. A lapp nép valószínűleg a korai neolitikumban – az utolsó jégkorszak jégtakarójának a visszahúzódása után – a komsa kultúra Skandináviába betelepülő népességéből és a Kr. e. 5. évezred végétől a Kelet-Karjalába, Finnországba és a Baltikumba beáramló finnugor eredetű népességéből származik. Feltehetően Kr. e. 1500-1000 körül kezdődik meg az őslapp kiválása a közös alapnyelvből, mikor a balti, majd germán hatás eredményeképpen a finnségi népek ősei kezdenek áttérni a földművelő és állattenyésztő életmódra, míg a lappok ősei Karjala és Finnország területén magukba olvasztották Fennoskandia őslakóit. A számi nép minden bizonnyal számos embercsoport egybeolvadása folytán alakult ki. Erre utalnak a különböző területen élő lapp népcsoportok közötti antropológiai és genetikai eltérések.

A lapp nyelv a későbbiek során több ezer éven át érintkezett a balti finn nyelvekkel, elsősorban a finnel és karjalaival, majd a skandináv nyelvekkel és az oroszsal.

Dél-Finnországból és Karjalából a lappok egyre északabbra vándoroltak a terjeszkedő finn és karjalai települések, valamint feltehetően az adóztatás elől. A vándorló vadréneket követve a lappok ősei legkésőbb a Kr. u. 1. évezred folyamán fokozatosan érik el a Jeges-tengert és mai lakóhelyüket. Ezzel egyidejűleg kezdenek rátérni a rénszarvastenyésztésre is, de ez csak a 16. századtól kezdve válik jelentőssé.

A lapp nép történelmének felvázolásakor meg kell említeni, hogy ez a hagyományos életformáját sokáig megőrző természeti nép nem teremtett nagy birodalmat, nem igázott le más népeket, hanem élte a maga életét, amely állandó küzdelem volt a természeti erőkkal.

Történelmük – az utóbbi másfél ezer évben – egyrészt egyfajta lassú visszahúzódás más népek elől, másrészt, mivel nem alkottak saját államot, történelmük az államalkotó nemzetek (norvég, svéd, finn, orosz) történelmének része, melyben fontos szerep jut a lappok megadóztatásának.

A görög Pütheasz Kr. e. 325-ben valószínűleg őket említi, mikor az északon élő *phinai* népről ír. Tacitus Germania című munkájában (Kr. u. 98) a *fenni* nép bemutatásakor minden bizonnyal az őslappok mindennapi életéről számol be, nem sok dicséretet pazarolva rájuk, igen vadaknak festi le őket. A 9. században a viking Halogalandi Ottar tesz róluk említést a Kola-félsziget leírásakor (*terfinne*). Az orosz krónikákban 1000 körül szerepelnek először (*lop*). A 12. század végén a dán Saxo Grammaticus a lappokat jó íjászoknak és síelőknek nevezi, ezenkívül varázslóknak és jósoknak is.

A *lapp* elnevezés a 12. században jelenik meg a svéd nyelvben, amelyet talán a vikingek használtak először a Ladoga-tó környéki településeiken. Korábban a finn terminus volt használatban náluk. (Egyébként a lappok maguk a lapp elnevezést pejoratívnak érzik, ezért egyre inkább terjed belső nevük, a *számi* használata).

Nagyjából a 9. századtól kezdődik a lappok rendszeres adóztatása. A norvég király olyan jogokkal ruházta fel hűbéreseit, hogy azok adót szedhettek a lappoktól és kereskedhettek velük. A norvégokon kívül adóztatták a lappokat a svédek, a finnek, a karjalaiak és az oroszok is. Gyakran előfordult, hogy a kezdetben prémekben és halban fizetendő adót egyszerre többen is beszedték. A kíméletlen adóztatás, valamint a norvég, a svéd és a finn parasztok észak felé terjeszkedése egyre kevesebb teret hagyott a lappok számára, hogy hagyományos életmódjukat űzzék, s a még lakatlan területek felé szorultak. A svéd király már a 14. sz. közepén adómentességet ígér azon alattvalóinak, akik Lappföldre költöztek. Ugyanez ismétlődik meg a 17. sz. második felében, XI. Károly királysága idején.

Az adóbehajtást a királyok gyakran bérbe is adták. Svédországban ezt I. Gusztáv idejében szüntették meg, ettől kezdve az adók az államot illették. A karjalaiak adóbehajtási joga először Novgorodra, majd a 15. sz. végétől Moszkvára szállt. Lappföld adóztatása nemzetközi kérdés is volt, a háborúkat lezáró békeszerződésekben is szerepelt. A Svédország (amelyhez akkor Finnország is tartozott) és Dánia–Norvégia között 1751-ben megkötött strömstadi békeszerződés záradéka biztosította a számik részére a két állam közötti határ átjárhatóságát, a szabad föld- és vízhasználatot és tengeri halászatot, továbbá teljes semlegességet garantált számukra a két szerződő fél közötti esetleges háborúban. Ez a számik jogait elismerő szerződés olyan jelentőséggel bírt a későbbiekben, hogy azt az utóbbi időben a számi nép Magna Chartájának is szokták nevezni.

A rénszarvastenyésztés velejárója, hogy a lappok a rénszarvascsordákkal téli és nyári szállásaik között vándoroltak. A határokon az átjárást gyakorlatilag semmi sem korlátozta.

A számi társadalom alapját a családok közössége (*siida*) alkotta, melyek megélhetését a közös tulajdonban lévő földterület nyújtotta. A földet családonként vagy nemzetségenként osztották fel.

A keresztény térítés már a 11. században megkezdődött, de az adóztatás megszervezése jóval sikeresebbnek bizonyult, mint a hit terjesztése, mivel a lappok jelentős része mások számára megközelíthetetlen területen élt. Lakóhelyük nyugatabbi vidékein a 16. századtól evangélikus templomok épültek, míg a Kola-félszigeten és környékén a 15. majd a 16. században létesültek ortodox kolostorok, melyek jobbágyaikká tették az ottani lappokat, s gyakran maguknak sajátították ki a legjobb halászhelyeket és legelőket. A kereszténység lassan terjedt a lappok között, még a 19. században is voltak, akik a sámánhit követői voltak.

Az Oroszországhoz tartozó lappok 1764-ben állami jobbágyokká váltak, de a kolostorokat is el kellett tartaniuk. Az 1861-es jobbágyfelszabadítás után viszont a lappok gyakran a kereskedők és hitelezők áldozataivá váltak. Az amerikai indiánokhoz hasonlóan a lappok megkörmölyekezésében és félrevezetésében a múlt század második felétől kezdve egyre gyakrabban használták az alkoholt.

A nyugatabbra fekvő lapp területeken a múlt század 40-es éveitől kezdve egyre több követőre talált Lars Levi Laestadius lelkes puritán mozgalma, mely mind a mai napig nagy népszerűségnek örvend fenn Északon. 1852-ben a szeszárúsítás betiltását követelő lappok egy csoportja a norvégiai Kautokeinóban megölte a kereskedőt, felgyújtotta a boltot, a paplakot és a rendőrsőt. A lappok történelmének ezt a szinte egyetlen felkelését szigorú megtorlás követte. Két lázadót lefejeztek, heten pedig börtönben pusztultak el közülük.

Az első lapp nyelvű egyházi jellegű kézikönyv 1619-ben jelent meg, s ezt követte 1633-ban egy katekizmus. 1755-ben látott először napvilágot lappul az Újszövetség, majd 1811-ben a teljes Biblia.

A jelenlegi Lappföldről délre élő lappok a 16–18. században fokozatosan beolvadtak más népekbe. A 18. sz. közepén Svédországban új erőre kapott a svédek és a finnek telepes mozgalma, mely egyre szűkebb keretek közé szorította a hagyományos lapp gazdálkodást, s ez többek közt a lappok elszegényedéséhez vezetett. A 19. sz. közepére a svédországi lapp nyelv helyzete már annyira megrendült, hogy sokak számára feleslegesnek tűnt további fenntartása. Az iskolareformok egyik célja nyíltan a svédesítés volt, melyet hatékonyan segített az általánossá váló svéd oktatási nyelv. A 20. sz. elején megváltozott a hivatalos állami politika, nem törekedtek többé az erőszakos civilizációs program végrehajtására, de ekkorra a lapp társadalom már menthetetlenül bomlásnak indult.

Norvégiában a 18. század végétől kezd erősödni az asszimilációs politika, amely a 19. sz. végére már intézményesített norvégosítássá vált. Megszülettek az első nyíltan asszimilációs törvények. Nagyarányú telepítésekkel megváltoztatták a nemzetiségi arányokat. Jelentős norvég helységek jöttek létre elsősorban a határövezetekben. 1905-ig kiépült a norvégosítás formai és intézményes kerete. A 20. század elején például csak az vehetett földet Norvégiában, akinek norvég volt a neve és beszélt norvégul. A lappok teljes beolvasztását célzó oktatási rendeletek a második világháborút követő évekig maradtak hatályban. Finnországban is jelentkeztek a finnesítés különböző formái, ha nem is olyan élesen, mint a fentebb említett területeken.

A Kola-félszigeten – melynek a nagy északi háború (1700–1721) után átmenetileg csökkent a stratégiai jelentősége – 1868-tól a határterületek biztosítására oroszokat telepítettek, akiknek nem korlátozták kereskedelmi és vállalkozói tevékenységét. A lappoknak is kedvezményeket ígértek, ha azok felhagynak vándorló életmódjukkal. A régi életforma háttérbe szorulása elősegítette a vegyes házasságokat és az oroszosodást. 1924-től a szovjet hatalom falutanácsokat és kolhozokat hozott létre, megkezdődtek a repressziók a kulákoknak kikiáltottakkal szemben, megszüntették a lappok téli szállásait, új, központi településeket létesítettek. Hatalmas területek kerültek a nehézipar és a hadsereg kezébe.

A művelődés területén azonban történt előrelépés is, terjedt az írni-olvasni tudás. 1933-ban latin betűs irodalmi nyelvet hoztak létre a lappok számára, melyet aztán 1937-ben egyszerre megszüntettek. 1933-ban 17 iskolában folyt lapp nyelvű oktatás. Murmanszkban lapp tanítókat is képeztek. A második világháború után felgyorsult az oroszosodás, amit elősegített az élet átszervezése, az életmód megváltozása. Kevés a munkalehetőség, az alkoholizmus népbetegségnek számít. Az ipari hulladék, a nehézfémek és a savas esők mind kilátástalanabbá teszik a helyi lakosság életét. 1989-ben a murmanszki körzetben 1990 lapp élt, akiknek 42,2%-a beszélt még anyanyelvét. Jelenleg az alsó tagozaton maradt néhány lapp óra az oktatásban. Az 1980-as években felelevenítették a 30-as években létrehozott irodalmi nyelvet, de most már cirill betűkkel.

Norvégiában a 20. század elején jelentek meg a számik első szervezetei, amelyek a földhasználati jogért és a norvégosítási politika ellen küzdöttek.

1944 őszén a szovjet–finn fegyverszüneti egyezmény értelmében a finnek megtámadták a visszavonuló német csapatokat, amelyek aztán bosszúból szinte az egész Lappföldet felégették. Ezzel egyidejűleg az ortodox kolta-lappok áttelepültek Finnországba, mivel a határok megváltozásával nem akartak a Szovjetunióhoz kerülni.

A második világháború után Finnországban és a két skandináv országban javult a lappok helyzete, s ezzel párhuzamosan – főleg az 1960-as évektől – erősödött a lappok nemzeti öntudata.

1950–51-ben Norvégiában és Svédországban egységes irodalmi nyelvet hoztak létre a számik részére.

1953-tól Finnországban és a skandináv országokban számi konferenciákat rendeznek, 1956-tól pedig 15 tagú Számi Tanácsot hoztak létre, amelyben 1992-től az oroszországiak is képviseltetik magukat. 1974-ben megalapították a Számi Intézetet. A két skandináv országban és Finnországban külön számi parlament (vagy népgyűlés) működik. A 90-es években olyan nyelvtörvények születtek, melyek bizonyos mértékig a hivatalos nyelv státusát biztosítják a számi nyelvnek. 1986-ban a számi konferencia elfogadta a számi nemzeti zászló és himnusz használatát. Sokat javult az utóbbi évtizedekben a számi nyelvű iskolai oktatás helyzete is. Hírlapok, folyóiratok, könyvek jelennek meg számi nyelven, vannak saját rádió- és televíziós műsoraik is. A számik 1976-tól tagjai a Természeti („Őslakos”) Népek Világtanácsának (WCIP). Jelenleg talán legnagyobb problémájuk a Lappföld földjeire és vizeire való tulajdonjoguk elismertetése.

(Bereczki András)

A mordvinok története

A volgai finnugorok csoportjába tartozó mordvin nép az eurázsiai erdőövezet és erdőssztyepp-vidék széles sávjában igen szétszóródva él. Létszámban legnagyobb a Mordvin Köz-társaságban élő csoportjuk, de népes közösségek laknak a Nyizsnyij-novgorodi, Tambovi, Penzai, Szimbirszi Területeken, továbbá Tatársztánban, Baskortosztánban és a Csuvas Köztársaságban. Emellett kisebb csoportjaik élnek még Szibériában is.

A statisztikai adatok szerint a mordvin a harmadik legnagyobb finnugor nép a magyarok és a finnek után. 1989-ben 1 millió 153 ezer fő vallotta magát mordvinnak, 67%-uk beszélte anyanyelvét. A mordvin elnevezés két külön etnikai csoportot és két igen eltérő nyelvjárást takar: az erzát és a moksát. Az erza és a moksa nyelvjárás a nagyfokú alaktani és lexikai egyezések ellenére is jelentősen különbözik egymástól, ezért sokan két külön nyelvről beszélnek. Ezt a koncepciót támogatta a szovjet korszak nyelvtudománya is. A két nyelvjárásnak saját irodalmi nyelve is van. A mordvin emberek etnikai tudata is ezekhez az elnevezésekhez kapcsolódik: magukat erzának vagy moksának nevezik. A mordvinok kétharmada erza, egyharmada moksa. A Mordvin Köztársaságban az erzák a keleti–északkeleti részekén találhatók, a moksák pedig délnyugaton, a Moksa folyó környékén. A Mordvin Köztársaságon kívüli területeken a két etnikai csoport tagjai keveredve élnek. Az erza és a moksa elnevezéseken kívül még két népnév kapcsolódik a mordvinokhoz: a terjuhán és a karatáj. A terjuhánok a Nyizsnyij-novgorodi Területen élnek. Lélekszámuk kb. 8–10 ezer fő. Ma már oroszul beszélnek, de szokásaikban, népviseletükben sok mordvin elem található. Feltételezhető, hogy a terjuhánok csoportja egy eloroszosodott mordvin néptörzsek. A karatájok Tatársztánban laknak, tatárul beszélnek, de a mohamedán többséggel szemben pravoszláv hitűek. Mind szókinsükben, mind szokásaikban és dalaikban sok mordvin elemet őriztek meg. A legújabb kutatások szerint a 17. században még mordvinul beszéltek, s csak azután tatárosodtak el.

A mordvinok őstörténetéről igen sok régészeti információval rendelkezünk. A régészek megállapították, hogy a mordvin etnikum a vaskori gorogyeci kultúra népességéből alakult ki. A Kr. u. 1. évezred közepe táján két központ körül csoportosultak lakóhelyeik: az egyik a mai Penza mellett, a másik pedig a mai Rjazany városának területén és környékén volt. A két csoport régészeti leletei részben eltérőek. Ez a jelenség arra utal, hogy az erzák és a moksák elődei már ekkor fejlődésük saját útjait járták. A Penza környéki csoportok az 1. évezred második felében nyugati irányba, a Moksa folyó mellé vándoroltak, belőlük alakult ki a mordvinok moksa ága. A Rjazany környéki népesség ezzel egyidőben az Oka mentén észak felé húzódott, majd az Oka alsó folyásának vidékéről kelet felé fordulva benépesítette az Oka és a Szura közötti területeket. Ez a csoport a mai erzák előde.

A mordvinok igen korán felbukkannak a történeti forrásokban. Ezt annak köszönhetik, hogy (a kárpát-medencei magyarokat nem számítva) a finnugorok legdélibb csoportját alkotják: területük már az erdőssztyepp zónájába tartozik. Jordanes 6. századi gót történetíró a *mordens* népet a krími gót uralkodó alattvalói között sorolja fel. Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár a 10. század közepén egy *Mordia* nevű országról ír. A mohamedán geográfusok közül a 9-10. században működött al-Balkhi és az ő művét felhasználó szerzők (Ibn Hauqal, al-Isztakhri) az erzákról tudósítanak. A leírásukban szereplő *al-Arszanija* népről megtudhatjuk, hogy rendkívül vad: a területükre lépő idegent habozás nélkül megölik. Emellett azonban kereskednek is: folyóikon leereszkedve találkoznak a kereskedőkkel, akikkel a leírás szerint az ún. „néma kereskedelem” szabályai szerint személyesen nem érintkeznek, csak saját árujukat a megszokott helyen lerakják, majd a kereskedők által odahelyezett csereárut

felpakolva eltávoznak. A moksák az erzáknál valamivel később szerepelnek az írásos forrásokban: Rubruk, az 1250-es években a mongol birodalom székhelyére tartó szerzetes említi őket *moxel* alakban. Az orosz történeti források közül már a legelső, a 12. század elején Kijevben lejegyzett orosz őskrónika tud a mordvinokról, lakóhelyüket az Oka folyó torkolatvidékére helyezi. Tehát a krónika által említett *mordva* népnév valószínűleg a mordvinoknak az Alsó-Oka vidékén élt erza csoportjára vonatkozik.

A régészeti leletek a mordvinok viszonylagos jólétéről, a társadalmi fejlődés előrehaladásáról tanúskodnak az 1–2. évezred fordulóján. A mordvinokat megéri a sztyeppi lovaspásztor kultúra: fegyvereik, a férfiak viselete hasonul az ottani mintákhoz. Ennek következtében érdekes párhuzamok is megfigyelhetők a mordvinok és a honfoglaló magyarok régészeti emlékei között.

A mordvin fejlődést azonban megtörik az erősebb hatalmak. Egy 10. századra datált, de mintegy két évszázaddal később keletkezett levél szerint az *arisa* nép (ez az elnevezés az erzából származik) a kazár kaganátus alattvalója. Ez a forrás ugyan feltehetőleg valótlanúságot állít, de a 10–11. században már bizonyosan más hatalmak fenyegették valóságosan is a mordvinokat. Mint sok más finnugor nép, ők is két tűz közé kerültek: keletről a volgai bolgárok, nyugat felől az oroszok fenyegették őket. A mordvinok számára az orosz fejedelemségek terjeszkedő politikája jelentett nagyobb veszedelemet, ezért szövetséget kötöttek a bolgárokkal. A mordvinok támogatták a bolgárok 1088-as, Murom város elleni hadjáratát. Az orosz évkönyvek rendszeresen beszámolnak a mordvinokkal vívott háborúkról. 1103-ban Murom fejedelme, Jaroszláv megtámadta a mordvinokat. 1184-ben a vlagyimiri nagyfejedelelem, Vszevolod támadott a mordvinok településeire, a volgai bolgárok ellen viselt hadjáratából hazatérően.

A 13. század elején a volgai bolgár birodalom lehanyatlak, és a mordvinok elleni orosz támadások egyre gyakoribbak lesznek. 1221-ben az Oka torkolatánál az oroszok addigi területszerzéseik biztosítása érdekében megalapították Nyizsnyij-Novgorodot. 1226-ban indult az első, kifejezetten a mordvinok elleni hadjárat, amely orosz győzelemmel végződött. Az 1228–29-es években Purgasz fejedelem vezetésével a mordvinok ellentámadásba lendültek. A vállalkozás kudarccal végződött, ráadásul az oroszok megnyerték szövetségesül a mordvinok másik fejedelmét Purest, aki Purgasz ellen támadt.

Rövidesen azonban újabb hódító nép jelent meg a színen: a mongol. 1237-ben a mongolok felszámolták a Volgai Bolgár Birodalom önállóságát, és megkezdték az orosz területek hódoltatását is. Közben az útjukban lévő kisebb népekre is rátámadtak. A mordvinok kétségbeesetten védték függetlenségüket, de hiába. 1242-re az egész mordvin terület tatár fennhatóság alá került.

Ez időben járt keleten Julianus domonkos szerzetes, aki az őshazában maradt magyarokat kereste. 1237-ben, első útjáról hazatérően átutazott a mordvinok földjén. Jelentésében megemlékezett a mordvinok különös kegyetlenségéről és emberölési kedvéről is. Erről már korábban hírt adtak az említett mohamedán geográfusok is. Második útjáról készült jelentésében is kitért a mordvinokra. Úgy értesült, hogy két fejedelmük közül az egyik „egész népével és családjával a tatárok uralma alá adta magát, míg a másik megerősített helyek védelmébe menekült népének töredékével, hátha ellent tud állni.”

A tatár fennhatóság alá került mordvinok a mongolok elővéd- és segédcsoportaiként bejárták Európát, és részt vettek a Magyarország elleni hadjáratban is. Egy magyar püspök (nevét sajnos nem ismerjük) így írt erről, két elfogott tatár kém beszámolója alapján: „S ez a két ember az imént említettekről még más újságot is el akart mondani, hogy tudniillik milyen úton-módon járnak előttük egyes népek, kiket *mordvinoknak* neveznek...”

A források alapján úgy tűnik, hogy a 13. század elején a mordvinok nagyon közel álltak az államalapításhoz. Többször is említik két fejedelmüket. Egyikük nyilván az erzák, a másik pedig a moksák vezetője volt. Az önállóságot azonban föl kellett adni. A leírások szerint a mordvinok hol az oroszokat támogatták a tatárok ellen, hol pedig fordítva, tatár csatlósként törtek be orosz területekre. 1377-ben a mordvinok tatár segítséggel rajtaütöttek az oroszokon, felégették Nyizsnyij-Novgorodot, és feldúlták a Volga menti orosz településeket. Az orosz ellenlépés sem váratott sokáig magára. A moszkvai fejedelemség csapatai rátámadtak a mordvinok téli szállásaira, a lakosságot felkoncolták, az előkelőket magukkal hurcolták, és Nyizsnyij-Novgorod alatt a Volga jegén vérebeikkel széttépették őket.

1480-ban az orosz földek felszabadultak a mongol iga alól. A 16. századtól kezdve az orosz birodalom egyik fő célja, hogy politikai hatalmát keleti határain megszilárdítsa, és – ha lehet – kelet felé tovább terjessze. A keleti végeken városerődöket alapítanak, többek között a mordvin területeken is, pl. Alatir és Tyemnyikov városát. 1548-ban Moszkva elhatározza, hogy leszámol az Aranyhorda utódaként létrejött Kazányi Tatár Kánsággal. A kánság fennhatósága alá tartozott a mordvin földek egy része is. A hadjáratban mordvinok is részt vettek az oroszok oldalán. 1552-ben Rettegett Ivánnak sikerült elfoglaltatnia Kazany városát, és ezzel a teljes mordvin terület urává is lett. A győzelem után megkezdődött a Volga menti terület integrálása az orosz birodalomba. Az uralkodó a mordvin földek nagy részét szétosztotta a bojárok és az egyház között, elrendelvén egyúttal a pogány lakosság pravoszláv hitre térítését is. A 16. századtól több kolostort alapítottak a mordvinoknál, pl. Arzamaszban és Alatirban. A kolostorok nagy földeket kaptak, és a vidék leghatalmasabb földesurai lettek. Az egyre növekvő adóterhek és az erőszakos hittérítés miatt a mordvinok mind nagyobb számban hagyták el eredeti lakóhelyeiket, és költöztek keletebbre. Az elvándorlás az idők folyamán olyan mértékű lett, hogy a mordvinság napjainkban a legszétszórtabb élő finnugor nép.

1606-ban került sor az első parasztfelkelésre Ivan Bolotnyikov vezetésével: tyemnyikovi és kadomi mordvinok kirabolták a helyi kolostorokat. A cári csapatok 1608-ban Nyizsnyij-Novgorod alatt nagy vereséget mértek a felkelőkre. A következő években a parasztlázadások helyszíne áttevődött Kazany és Csebokszári vidékére. A 17. században a krími tatárok betörései fenyegették a Közép-Volga vidéket, így a mordvinok földjét is, ezért 1638-ban elkezdődött egy határvédő rendszer kiépítése. Ekkor épült fel Atyemar és Szaranszk is. Az építkezések újabb terheket róttak a lakosságra: megszaporodtak a szökések. A menekülők főleg a Don folyó környékére és a Volgán túlra költöztek. 1630-tól 1670-ig a tyemnyikovi mordvin lakosság száma 17%-kal csökkent. A gyeprüendszer azonban nem nyújtott tökéletes védelmet. 1643-ban a krími tatárok lerombolták Tyemnyikovot és Alatirt, elfoglaltak és kiraboltak számos mordvin falut. 1644–46 között a tatár betörések megismétlődtek.

1670-ben kezdődött a Szyepan Razin vezette parasztfelkelés, amelyhez mordvinok is szép számmal csatlakoztak. A felkelők elfoglaltak több megerősített várost. A felkelés leverését követő bosszúhadjárat nem kímélte a mordvin falvakat sem: lakosságukat megtizedelték, sok falut felégették.

Az 1762–66. évi népszámlálás szerint mordvinföldön 334 ezer ember élt. Ebből a mordvinok aránya 25%, az oroszoké 70% és a tatároké 5%.

A 18. században a központi és a helyi kormányzat egyre nagyobb figyelmet fordított a lakosság pravoszláv hitre való térítésére. A megkeresztelkedettek adókedvezményben és pénzjutalomban részesültek, továbbá felmentették őket a katonai szolgálat alól. Az így keletkezett adóhiányt a pogány lakosságnak kellett pótolnia. A 18. század közepére a mordvin lakosság megkeresztelése hivatalosan befejeződött, de a pogány hit hagyományai az emberek lelkében tovább éltek. 1743 májusában a tyerjusevi járás mordvinjai fellázadtak, mert a

nyizsnyij-novgorodi püspök lerombolta pogány szent helyeiket és temetőjüket. A felkeléshez több falu lakossága csatlakozott. A cári csapatok szeptemberre levertek a zendülést. Az elnyomás és a nagy adóterhek miatt az 1770-es években a Volga-vidéken újabb felkelés tört ki, amelynek élére Jemeljan Pugacsov állt. A paraszthadsereghez sok mordvin is csatlakozott. Pugacsovot Szaranszkban és több más Volga-vidéki városban is felszabadítóként üdvözltek. A kezdeti hadi sikerek után a felkelők mind súlyosabb vereségeket szenvedtek, végül 1774-ben a lázadás elbukott. A megtorlás kegyetlen volt.

A 19. században kibontakozó iparosodás során a mordvin területeken is több manufaktúrát, gyárat alapítottak. Megélénkültek a kereskedelmi kapcsolatok, a szaranszki vásár a mordvinság legjelentősebb kereskedelmi eseményévé vált. Később a kazányi vasútvonal kiépítésével a mordvin települések és az orosz kereskedelmi központok között megszületett a közvetlen kapcsolat. A 19. század elején a franciák elleni honvédő háborúban sok mordvin katona vett részt. A háborút követő évek adóterhei több helyen újabb lázadásokhoz vezettek, de ezeket a helyi megmozdulásokat hamar levertek. Az 1861. évi felemás jobbágyfelszabadítás nyomán ismét fellángolt az elégedetlenség. Az elviselhetetlen adóterhek és a megművelhető földek hiánya miatt újabb mordvin elvándorlás kezdődött.

A 20. század elejének forradalmi eseményeiben a mordvinok is tevékenyen részt vettek. A Szovjetunió megalakulása után a húszas évek végén létrejött a Mordvin Autonóm Körzet, amely 1934-ben átalakult Mordvin Autonóm Köztársasággá. Egy darabig volt remény, hogy a mordvin nemzeti kultúra is felvirágozhat a Szovjetunió más népeinek kultúrájával együtt. Ennek érdekes magyar irodalmi vetülete Illyés Gyula leírása a moszkvai mordvinok klubjában a 30-as években tett látogatásáról. A nemzetiségi értelmiségek elleni sztálini irtó hadjárat azonban a mordvinokat sem kímélte.

A napjainkban megnyíló új távlatok a mordvinok számára is megcsillantották a lehetőséget nemzeti mozgalmuk újraindítására. Ezt azonban néhány sajátosan mordvin jelenség hátráltatja. Az egyik a mordvinok középkorban indult nagy elvándorlása, amelynek következtében a Mordvin Köztársaságban a mordvinok részaránya csak 35%. Ez a kisebbségi helyzet sokáig még azt sem tette lehetővé, hogy a Mordvin Köztársaságban az államalkotó finnugor lakosság nyelvét az orosz mellett államnyelvként fogadtassák el. A másik mordvin sajátosság, hogy a két etnikai csoport, az erza és a moksa külön út felé kacsingat. Erza és moksa pártok jöttek létre, amelyek az összefogás helyett egymást kiáltották ki ellenségnek. Megfigyelhető az a szomorú jelenség is, hogy a mordvin értelmiség többségét egyáltalán nem érdekli népének helyzete. A mordvinokat ugyan nem fenyegeti a kihalás veszélye, de jövőjük felől egyáltalán nem lehetünk nyugodtak.

(Nagy József)

A cseremiszek (marik) története

Mari – illetve külső elnevezésük szerint cseremisz – nyelvrokonaink az északi szélesség 45° és 60°, valamint a keleti hosszúság 56° és 58° által határolt területen élnek néhány részint összefüggő tömbben. Saját autonóm területük, a Volga középső folyásánál elterülő Mari Köztársaság 1991 óta önmagát alkotmányában szuverénnek nevező állam Oroszországon belül. A szuverenitás hangoztatása a szovjet korszak utáni időkben a nemzeti nyelv és kulturális sajátosságok megőrzésének igényét jelzi. A Mari Köztársaságban az 1989-es népszámlálás adatai szerint 324 349 mari nemzetiségű ember élt. A szomszédos Nyizsnyij-Novgorodi Területen kilencezer, a Kirovi Területen 50 ezer ember vallotta magát mari nemzetiségűnek. A felsoroltakon kívül jelentős mari népesség él Baskíriában (105 768 fő), a Tatár Köztársaságban (20 ezer fő), Udmurtiában (10 ezer fő) és a Jekatyerinburgi Területen (25 ezer fő). Az Oroszország egyéb területein elszórtan élő marik létszáma mintegy százezer fő. A marik két nagy nyelvjárási-etnokulturális csoportra oszlanak, a hegyi és a mezei marikra.

A mari nép kialakulásának mozzanatait főleg az újabb régészeti kutatások alapján egyre jobban ismerjük. A Kr. e. 1. évezred második felében, illetve a Kr. u. 1. évezred elején a gorogyeci kultúra és az azelinói kultúra népei között sejthetjük a marik elődeit. A gorogyeci kultúra a Közép-Volga vidék jobb partján volt őshonos, míg az azelinói kultúra a bal parton, illetve a Vjatka mentén. A mari etnogenezis ezen két szála jól mutatja a marik kettős kötődését a finnugorságon belül. A gorogyeci kultúra túlnyomó részben a mordvin etnogenezisben játszott szerepet, keleti csoportjai azonban a hegyi mari etnikai csoport alapnépességét alkották. Az azelinói kultúra visszavezethető az ananyjinói kultúrára, amelynek korábban csak a permi finnugorok etnogenezisében tulajdonítottak szerepet, ma már azonban úgy látják, hogy esetleg ugor és ősmari csoportok is tartozhattak az ananyjinói kultúra bomlásakor kialakuló újabb régészeti kultúrák népei közé. A mezei mari etnikai csoport is ananyjinói hagyományokra vezethető vissza.

A kelet-európai erdőzóna finnugor népeinek történetéről igen kevés írásbeli adattal rendelkezünk, ezeknek a népeknek az írásbelisége nagyon későn, egy-két kivételtől eltekintve csak az újkorban alakult ki. A cseremisz népnevet először egy 10. századra datált, de valószínűleg egy-két évszázaddal későbbi írásos forrás említi *c-r-misz* alakban. A forrás szerint a cseremiszek (marik) a kazárok alattvalói voltak. Ezután a 12. század elején összeállított orosz őskrónika említi a cseremiszeket (marikat), lakóhelyükként az Oka torkolatvidékét nevezvén meg. A finnugor népek közül a marik kerültek legszorosabb kapcsolatba a Volga-vidékre betelepült török népekkel. Ez a kapcsolat még ma is igen erős. A volgai bolgárok a 9. század elején érkeztek a Fekete-tenger melléki Magna Bulgáriából a Volga és a Káma összefolyásának vidékére, ahol létrehozták a Volgai Bolgár Birodalmat. A volgai bolgár vezető réteg a kereskedelmi akciókból befolyó jövedelemre alapozva tudta fenntartani hatalmát. Kereskedtek a környező finnugor népektől érkező mézzel, viasszal, prémmel is. A volgai bolgárok és a különböző Közép-Volga vidéki finnugor népek között a kapcsolat zavartalanabb volt, mint a finnugorság kapcsolata a kelet felé terjeszkedő oroszokkal. A Volgai Bolgár Birodalmat 1236-ban az Ázsia belseje felől előretörő mongolok számolták fel. Batu kán az általa meghódított és igazgatott területen létrehozta az Aranyhorda nevű államalakulatot. Ennek központja az 1280-as évekig a hajdani bolgár fővárosban, Bolgariban volt. Az Aranyhordával és a belőle később kiszakadó Kazányi Tatár Kánsággal a marik szövetséges viszonyban álltak. Erre utal, hogy a mariknak volt adót nem fizető, hadviselő rétegük is. Ez utóbbi a tatárok legütőképesebb alakulatai közé tartozott. Szintén a szövetséges

viszonyra utalhat a törökségi *el* „nép, birodalom” szóhasználat a marik lakta vidék megnevezésére. A marik mindmáig *Mari El*nek nevezik hazájukat.

A nyugati irányú tatár expanzióval szemben álltak az orosz fejedelemségek keleti hódító törekvései. A keleti terjeszkedés fontos lépése volt a Volga mentén Nyizsnyij-Novgorod megalapítása 1221-ben. A Volga északi partján élő marikat a merják beolvasztása és a mordvinok meghódítása után a 14. században érték el az oroszok. A 14. századtól állandósultak a tatár–orosz összecsapások a marik által lakott területeken. A marik a tatárok oldalán harcoltak. 1455-ben a tatár–mari csapatok súlyos vereséget mértek az orosz haderőre. 1524-ben Paleckij herceg csapatai vízi úton indultak Kazany bevételére, de a Volgán feltartóztatták őket a marik és megsemmisítették az orosz hajóhadat. 1530-ban egy orosz fegyverszállítmányra csaptak le a marik, fegyvereket, köztük hetven ágyút zsákmányolván. A 16. század közepén fordult a hadiszerencse. Rettegett Iván cár (1533–1584) újult erővel fogott a volgai népek meghódításához, kihasználva a Kazanyi Kánság belső válságát is. A hegyi marik 1546-ban cári ellenőrzés alá kerültek. 1552-ben elesett Kazany városa, és a marik végérvényesen orosz uralom alá kerülnek.

Az új hatalom igen súlyos terheket rakott a meghódított Volga-vidéki finnugor és török népek vállára. Az adóterhek elviselhetetlenek voltak, az orosz betelepülés a legjobb termőterületeitől és erdeitől fosztotta meg az őslakókat. A megélhetést nyújtó területekért vívott élet-halálharc emlékét századunkig megőrizte a mari folklór. Az alábbi részlet egy hosszabb meséből való, Beke Ödön első világháborús gyűjtéseiből:

„Mikorra az oroszok másodszor jöttek haddal, Konatyi apó minden marinak korbácsot, medvekopjahegyet adott. A gyorslovú mariknak megparancsolta, hogy lovon harcoljanak, s úgy űzzék az oroszokat. ... Az oroszok be akartak hatolni az erdőbe, mert ott akartak élni, de a marik nem engedték be őket. Folyton harcban álltak. Az oroszokat mind visszaűzték a pusztára. A síkságról jött marik meg hozzáláttak az erdőben házat építeni maguknak, hogy már legyen hol lakniok. Udvert, mindent csináltak. Aztán a marik mind az erdőben laktak, nem élhettek tovább a síkon. Ott az oroszok leöldösték őket. Az erdőbe ezután sem engedték a marik az oroszokat. Mindig legyőzték, mind megölték őket.”

A történeti tények ellentmondanak annak a propagandisztikus nézetnek, hogy az orosz hatalom felvirágzást hozott a nincstelen és barbár volgai népek életébe. A valóságban kemény, céltudatos kolonizáció folyt a Volga mentén, előkészítve a terepet a további orosz terjeszkedéshez Szibéria felé. 1555 és 1609 között a marik több nagyobb oroszellenes hadjáratot és a kisebb-nagyobb orosz helyőrségek elleni megmozdulást szerveztek. 1575-ben és 1582–84-ben a krími tatár kántól is támogatást kaptak. A harcok ennek ellenére nem hoztak átütő sikert a marik számára, legfeljebb némiképp lassították a kolonizáció folyamatát. A mari területek pacifikálására az oroszok sorra erősítették meg telepeiket, és újabbakat hoztak létre. 1557–1591 között elsődlegesen katonai támaszpontként jöttek létre a mari területek ma is létező, jelentős városai. (Csebokszári, ma a Csuvas Köztársaság fővárosa 1557-ben; Kozmogyejmjanszk, a hegyi marik mai központja 1583-ban; Carevokoksajszk, ma Joskar-Ola, a Mari Köztársaság fővárosa; valamint Urzsum 1584-ben, Jaranszk 1591-ben.)

1608-ban – kihasználva a cári udvar huzamos ideje tartó belviszályát – mari–tatár csapatok a stratégiai jelentőségű Nyizsnyij-Novgorodra támadtak. A támadók felszerelése azonban jobbára csak puská és kard volt. A könnyűfegyverzetű lovas harcosok nem tudtak mit kezdeni egy kiépített erőddel szemben. *„Itt a marikat elhagyta a szerencse, így az oroszok legyőzték őket...”*, írta a századelőn megjelent Mari Kalendárium. A hazafelé tartó sereg Csebokszárinál is súlyos vereséget szenvedett. Bármilyen nagyra törő elképzelés is volt Nyizsnyij-

Novgorodnak, Moszkva volgai kapujának kézre kerítése, végzetes hibának bizonyult, hogy a nyugat felé törő mari–tatar csapatok a hátuk mögött elfoglalatlan erődöt hagytak. Ezután a sikertelen hadjárat után nagyobb felkelésekről nem tudunk. A helyzetet súlyosbította a 17. századtól erősödő orosz bevándorlás, aminek következtében csökkenni kezdett az őslakosság részaránya. Az orosz telepesektől és az erőszakos térítőakcióktól sanyargatott mezei marik első csoportjai ekkor indultak új hazát keresni maguknak, Baskíria felé véve útjukat. Így alakul ki a 17. századtól kezdve a keleti marik nagy csoportja, a valamikori Magna Hungaria egy darabkáján.

Oroszország a 17. század végére kelet felé kontinensnyi területet hódított meg. A cári udvarnak a hatalmas távolságok, a zord telek, valamint a rengeteg és mocsaras vidékek miatt jószerevével fogalma sem volt birodalma valódi gazdagságáról és bevételi lehetőségeiről. Természetes igényként merült fel a birodalom állapotának, népeinek és természeti kincseinek feltérképezése. A meginduló tudományos gyűjtőmunka, ami Nagy Péter cár uralkodása alatt (1689–1725) öltött szervezett keretet, a marik megismerése szempontjából is rendkívüli jelentőségű. Így került sor számos híres tudós volgai és szibériai tudományos expedíciójára. A kutatások intézményi háttéréül Nagy Péter 1724-ben megalapította a szentpétervári cári Tudományos Akadémiát.

A birodalom felmérése, a tudományos expedíciók az alávetett népek (cári orosz terminussal „inorogyecsek” „idegenek, hontalanok”) még szorosabb függőségbe vonását eredményezték. Ezt a célt szolgálta a pravoszláv térítés is. A 16–17. századi, katonai erővel támogatott térítő akcióknak csekély eredménye volt, ezért Péter, összhangban közigazgatási-művelődési programjával, misszionáriusi központokat, hivatalokat hozott létre az újonnan megkeresztelt számára a Közép-Volga vidéken is. Ennek ellenére a térítés csak lassan haladt, ami miatt időről-időre megint csak erőszakos eszközökhöz folyamodtak. A kényszerátterítés elől menekülők újabb falvakat hagytak lakatlanul maguk után.

Nagy Péter uralkodása alatt a nagy északi háború hadszínterein először szolgáltak mari katonák a cári hadsereg kötelékében. Péter uralkodásának idejéből valók az első mari nyelvű szövegegyesek is. N. Witsen holland tudós közölt munkájában mari szójegyzéket. A tudományos expedíciók Nagy Péter halála után is folytatódtak. II. Katalin uralkodása (1762–1796) alatt jelentős mari anyagot gyűjtött J. E. Fischer, G. F. Miller, I. Falk, valamint P. S. Pallas is. II. Katalin uralkodása alatt, 1775-ben jelent meg az első mari könyv, a valószínűleg ukrán származású Pucek-Grigorjevics nyelvtana.

Az erőszakos térítések és az orosz telepesek túlkapásai miatt elkecsesedett marik 1773–75-ben nagy számban csatlakoztak a Jemeljan Pugacsov-féle felkeléshez. A felkelést ugyan vérbe fojtották, de talán annak tanulságaként a cári udvar türelmesebb módszerekkel próbálkozott az oroszosításban. Így kapott kiemelt szerepet a kazanyi misszionárius központ, amely a kis Volga-vidéki népek kulturális centrumává vált. Az 1872-ben megnyílt Kazanyi Tanítóképző Szeminárium nyitva állt a környék finnugor és török népeinek fiai előtt is. A szeminárium első igazgatója N. I. Ilminszkij teológus és orientalista volt. 1919-ig a kazanyi szeminárium falai között 138 mari tanult: a legkitűnőbb írók, költők, nyelvtesók, etnográfusok, szerkesztők pályája szinte kivétel nélkül innen indult.

Az 1905-ös polgári forradalom teremtette demokratikus légkörben a fiatal kazanyi mari értelmiség óriási lendülettel látott munkához. Ezt a forradalom leverése sem torpantotta meg. Nemzeti szellemű politikai rölapok jelentek meg, hatalmas lendületet vett a tankönyvírás. Kiemelkedő művelődéstörténeti jelentőségű az 1907 és 1913 között megjelent Mari Kalendárium. Ebben próbálták először tudatosan kialakítani az egységes mari irodalmi nyelvet. A mari vidéken megkezdődött az anyanyelvű elemi iskolák szervezése. A fejlődés

a mari kultúra egész területén rohamos volt: 1917-ig 241 mari könyv jelent meg, 1917-ben pedig megindult az első mari nyelvű napilap.

Az 1917-es forradalom után a nemzeti önszerveződés még nagyobb méreteket öltött, a művelődéspolitikai célok mellett a politikaiak is napirendre kerültek: 1917 tavaszán Kazányban, a volgai kis népek kongresszusán megfogalmazódott a marik autonómiaigénye is. 1919-ig a mari területeken a politikai béke fennmaradt, folytatódott a nemzeti irány erősödése, amit a polgárháborús események sem törtek meg.

1920 júniusában az Összoroszági Mari Kommunista Párt határozott az autonómia létrehozásáról. A központi bolsevik hatalom november 25-ei dekrétumában Kraszno-koksajszkot – régebbi nevén Carevokoksajszkot, ma Joskar-Ola – tette meg az autonómia székhelyévé. A kijelölt terület 1924-ig 14 ezer km² volt, ekkor 23 ezer km²-re bővült. A keleti marik baskíriai tömbje autonómia nélkül maradt. A nagy mari nemzedék a nehéz körülmények – a polgárháború és az éhínség – ellenére sok mindent pótolni tudott a mari nemzet lemaradásából. 1919-ben létrehozták a Mari Színházat, 1920-ban a Mari Múzeumot, 1925-ben a Mari Könyvkiadót.

Az első világháborúban és a polgárháborúban a marik 7,5%-a pusztult el. A polgárháború után beköszöntő volgai éhínség újabb megpróbáltatásokat jelentett, amelyeket csak súlyosbítottak a természeti csapások. 1921 őszén nagy erdőtüzek pusztítottak. 1922 áprilisában a mari lakosság 57%-a éhezett, ekkorra már a lóállomány 34%-a, a szarvasmarhák 64%-a és a juhok 70%-a elpusztult.

A mari nemzeti mozgalomnak azonban voltak sajnálatosan téves döntései, amelyek meghozatalában szerepe volt az autonómiához felemásan viszonyuló moszkvai hatalmi centrumnak. A szovjethatalom korábbi programjától elfordulva a húszas években a nemzetek feletti központosított birodalom felépítésén fáradozott, a cári rendszer erőszakosságát messze meghaladó módon. A mari kultúrmunkások harmadik, moszkvai konferenciáján 1926-ban külön hegyi mari irodalmi norma megalkotása mellett döntöttek, a két nyelvi norma szétforgácsolta a mari kultúra erőit. Nem sikerült a latin írásra való áttérést elfogadtatni még a mari értelmiség körében sem. A létrehozott, művelt és művelhető mari tudományos nyelvet azonban már egy központi párthatározat törölte el 1937-ben, jelezvén az idők drámai változását.

A harmincas évek közepén alig két év alatt a mari értelmiséget likvidálták. A legdrámaibb az 1937-es esztendő volt. Körülbelül 15 ezer embert, köztük tudósokat, művészeket, tanárokat végeztek ki, illetve ítélték halálra a lágeregekben. Ez az akkori mari lakosság 3–4%-a! Egy falu diákjai visszaemlékezésükben elmondták, hogy egy nap hiába mentek iskolába, az épület kongott az ürességtől. Előző éjszaka az iskola igazgatója és teljes tanári kara a nép ellenségének bizonyult. A drámai események kiagyalója és irányítója Jezsov, az NKVD vezetője volt, aki korábban pártfunkcionáriusként működött a Mari Köztársaságban, ahol mindenről és mindenkiről gyűjtötte az információkat a vádemelésekhez. Vádpontot sokfélét koholtak: burzsoá nacionalizmus, kémkedés Finnország javára, a bolsevik hatalom elleni izgatás stb. 1938-ra a mari népet lefejezték. Elvesztette legjobb koponyáit. Bár 1955-ben 15 ezer embert rehabilitáltak, a paranoiás állapot nem ért véget. Az elhallgatás és a történelemhamisítás, ha idővel szalonképesebb formában is, de folyt tovább a kilencvenes évekig. Jellemző adalék, hogy 1978-ban, a Joskar-Olában ünnepélyesen felavatott Csavajn-szobor talapzatán az író halálának éveként 1942-t adták meg, holott őt már 1937. november 11-én agyonlőtték az NKVD joskar-olai székházában. Az NKVD utasítására az oktatási és tudományos intézetekben megtiltották a finnugor nyelvrokonság hirdetését és kutatását. Szétrombolták a finnugor kapcsolatokat ápoló egyesületeket, könyvtáraikat elpusztították.

A második világháború utáni években tovább zajlottak a marik számára kedvezőtlen politikai-gazdasági folyamatok. A mari nyelv használati köre beszűkült. A tudatos nyelvrontó politika célja a mari nyelv eloroszosítása volt. Az ipari központokba folyamatosan betelepülő orosz és a csak oroszul érintkezni tudó lakosság saját köztársaságában kisebbségbe szorította a marikat. Fél évszázad negatív társadalmi folyamatait visszafordítani embert próbáló feladat, különösen azért, mivel a marik körében az említett súlyos problémák miatt eluralkodott a nihilizmus, a nép és anyanyelve jövőjével szembeni szkepszis. A Mari Köztársaság parlamentjében kisebbségben vannak a mari képviselők, ezért sokszor legszerényebb törekvéseik is megghiúsulnak az orosz többség ellenállása miatt. 1993-ban a marik harmadik nagy kongresszusán programot fogadtak el az anyanyelvi oktatási hálózat újraélesztésére az óvodától az egyetemig. Célként tűzték ki az elvándorlás megállítását, a szétszóródott mari nép visszahívását a köztársaság területére. Szabályozni kívánják az orosz bevándorlás mértékét is.

A történelem adott egy utolsó lehetőséget a mariknak. Talán képesek lesznek még egy csodára, s nem tűnnek el az asszimilálódó népek arctalan tengerében.

(Pomozi Péter)

A merják és a muromák története

A merja és a muroma nép már a középkor óta nem létezik, beolvadt a területükre benyomuló keleti szláv-orosz lakosságba. Földrajzi elhelyezkedésük alapján a volgai finnugorok csoportjában tartják őket nyilván, a mordvinokkal és a marikkal együtt. A merják és a muromák közül az előbbiek múltja jelentősebb: történelmi, régészeti emlékeik számosak, a forrásokból egy hajdanvolt jelentős nép tárul elénk. A merják valamikor a Felső-Volga vidéken éltek, Moszkvától északra, a mai Jaroszlavl, Vlagyimir és Kosztroma városok körüli területeken. A muromák lakóhelye ennél jóval kisebb kiterjedésű volt, az Oka alsó folyásánál Murom város környékét birtokolták.

Az írott forrásokban a merják először a 6. században szerepelnek Jordanes Geticájában, mint Hermanarich krími gót király alattvalói. A 12. századi orosz őskronika lakóhelyüket is pontosan közli: a Rosztovi- és a Klescsino-tó mellett laktak. (Ma Nyero- és Plescsjevo-tó.) Az évkönyvírók néhány nevezetes esemény kapcsán is megemlékeztek a merjákról: 859-ben a varjárok (vikíngék) adót szedtek tőlük, 862-ben viszont részt vettek az ellenük folyó harcban. 882-ben elkísérték Oleget Kijevbe, aki akkor alapozta meg ott a hatalmát, 907-ben pedig Oleg bizánci hadjáratának résztvevői között találjuk őket. A régészeti feltárások azt mutatják, hogy a Kr. u. 1–2. évezred fordulóján a volgai finnugorok közül a merják kapcsolódtak be leginkább a távolsági kereskedelembe, és őket érték el leghamarabb a terjeszkedő orosz törzsek. Ezekről a folyamatokról tanúskodnak a merja területeken talált „nemzetközi” jellegű régészeti leletek: volgai bolgár, skandináv és szláv használati eszközök, ékszerek, fegyverek, valamint arab dirhemek (pénzérmék) egymás mellett. Az erős orosz betelepülést jelzi a merja eredetű kulturális hagyományok háttérbe szorulása, amit a régészek a temetkezési rítus változásai alapján tudnak dokumentálni. A 11. századtól a merják körében terjedt az oroszoktól átvett halomsíros temetkezés. A halomsírok alá temetett merjákat egyre több orosz eredetű használati tárggyal, ékszerrel bocsátották utolsó útjukra. Az orosz hatás fokozatosan terjedt nyugatról keletre a merják között, és a 13. századra már az egész merja kultúrát áthatotta. A 13. században a már erősen eloroszosodott merjákat kelet felől fegyveres támadás érte: a magyar Julianus második útjáról készült jelentésében olvashatjuk, hogy a tatárok elfoglaltak egy *Merovia* nevű országot is. Az utolsó híradás a merjákról egy 15–16. századi forrásban maradt fenn, amely egy „Merja szállás” nevű települést említ a Volga balpartján a Medvegyica torkolatánál. Ez az adat talán arra utal, hogy a merják körében ekkor még élt származástudatuk. Erre az időszakra azonban eloroszosodásuk már befejeződött.

A *merja* népnév – és különösen *meri* változata – nagyon hasonló a *mari* népnévhez. Ez volt az alapja annak, hogy a múlt század végén a finnugor népek oroszországi kutatói megpróbálták a két népet azonosítani. Később, már századunk első felében, közepe táján ehhez régészeti bizonyítékokat is próbáltak keresni, valamint az egykori merja területek földrajzi neveit kísérelték meg a mari nyelvből magyarázni. A merja–mari kapcsolatok kétségtelenek, de nem bizonyítható, hogy egy nagyobb nép két csoportjáról lenne szó. Napjainkban a töredékes nyelvi adatokból, a merja területek orosz nyelvjárásainak finnugor eredetű szavaiból arra következtetnek, hogy a merják nyelve nem a marihoz, hanem inkább a balti finn nyelvekhez állt közelebb.

A muromák kis létszámú csoportja is hamar feloldódott az orosz betelepülők tengerében. Lakóhelyük az első orosz behatolás keleti peremén feküdt. Területükön a 11. század második felében megalapították Murom városát, amely a további keleti terjeszkedés egyik kiinduló bázisaként szolgált. A rájuk leselkedő orosz veszélyt érzékelve a volgai bolgárok 1088-ban megtámadták és elfoglalták Murom erődjét. Pár évvel később azonban az erőd már ismét

orosz kézre került, és a kijevi dinasztia tagjai (Izjaszlav Vlagyimirovics – Vlagyimir Monomah fia, és Oleg – Vlagyimir Monomah unokatestvére) folytatnak érte harcot egymás ellen. Körülbelül ebben az időben asszimilálódott a muromák csoportja, a 12. század elejéről származó orosz őskrónika után más forrás már nem említi ezt a népet.

Ismeretesek a muromák régészeti emlékei is. Kb. egytucatnyi 7–11. századi temetőt és egy települést tártak eddig fel. A lelőhelyek igen szűk körben helyezkednek el az Alsó-Oka mentén a Tyosa és az Usna torkolatvidékén. A leletek legközelebb az ősmordvin temetők régészeti anyagához állnak, de van egy-két jellegzetes tárgy, amely csak a muromákra jellemző. Ide sorolhatjuk a fejtetőn keresztben átfutó, spirálisan felcsavart bronzdrótból készített hajdíszeket, valamint a nagyméretű, szinte tenyérynyi halántékkarikákat, amelyekből egy asszony vagy lány többet is viselt egyszerre. A speciális női ékszerek mellett a muroma temetők jellegzetességei a sírok között eltemetett állatok. Találtak eltemetett lovakat és szarvasmarhákat is. A fentiek azt bizonyítják, hogy a muromák nagy gondot fordítottak a temetkezési szertartásokra, megengedhették maguknak, hogy ékszereikkel, ünnepi viseletben temetkezzenek, és állatáldozatot mutassanak be az elhunytak tiszteletére.

A muroma temetők datálása alapján megállapítható, hogy a muroma etnikai csoport a Kr. u. 7. században alakult ki. A muromák által egykor lakott terület földrajzi nevei alapján elképzelhető, hogy nyelvük az erza-mordvin nyelvhez állt közel. A muroma régészeti emlékek is inkább a mordvinok erza ágához közelítik ezt a kis létszámú finnugor népet, mintsem a moksa-mordvinokhoz. Valószínűleg az erzák elődei közül váltak ki, és hozták létre sajátos kultúrájukat. Nem követték az erzákat, akik kelet felé elmozdulva próbáltak kitérni az orosz behatolás elől, és a beolvadás lett a sorsuk.

(Klima László)

A zürjének (komik) története

A komik – külső elnevezésük szerint zürjének – Oroszország európai részének északkeleti végein laknak, főként a Komi Köztársaságban, déli csoportjuk, a permjakok pedig a Komi-permjak Autonóm Körzetben. Él még egy komi csoport az Urál hegységben eredő Jazva folyó melléken, az ún. jazvai komik. Szétszóródva Oroszország egyéb területein is élnek kisebb létszámban, így Nyugat-Szibériában és a Kola-félszigeten is. A komik kb. félmillióan vannak, több mint 80%-uk őrzi anyanyelvét. A Komi Köztársaság lakosságának kb. egynegyede komi.

A keleti finnugor népek közül a komik története talán a legsajátosabb. Gyakran emlegetik őket, mint a „legeurópaibb” keleti finnugor népet. A komi történelem, a komi társadalom fejlődésének érdekessége, hogy egyrészt a keleti finnugor népek közül ők „asszimilálták” leginkább az európai (orosz) kultúrát, és ez már meglehetősen korán megtörtént, másrészt pedig sikerült a finnugor gyökerű régi hagyományokat, a nyelvet megőrizniük. Az utóbbi időben azt is megmutatta a komi nép, hogy képes az új lehetőségekkel élni. Így pl. biztosan nem véletlen, hogy az első olyan finnugor kongresszus, amelyet egy keleti finnugor nép rendezett, éppen a komi fővárosban, Sziktivkárban volt még 1985-ben, a „régí rendszer”-ben. Ez volt az első alkalom, amikor egy nagyobb nemzetközi csoportnak lehetősége nyílt a keleti finnugor világot – ha csak felszínesen is – közelebbről megismernie. Hasonlóképpen 1992-ben a finnugor népek első világkongresszusát szintén Sziktivkárban rendezték, már a Szovjetunió felbomlása után. Az új idők következtében nyíltan szóba kerültek a nemzetiségi konfliktusok – finnugor szemszögből – az Oroszországi Föderáción belül.

A komik önálló története a nyelvtudomány megállapítása szerint a Kr. u. 7. században kezdődött. Elődeik a Kr. e. 3-2. évezred fordulóján még a finnugor tömb részeiként együtt éltek a finnségiek, volgaiak és ugor népek között. Ezen egység megszűnése után, kb. a Kr. e. 2. évezred közepén alakulnak ki azok a régészeti műveltségek, amelyekben a permi népek (a komik és az udmurtok) elődeinek hagyatékát láthatjuk. A kazanyi régészeti kultúra (Kr. e. 14–9. sz.) népségét minden bizonnyal az ősspermiek alkották. Ez a műveltség a Volga–Káma vidékére, a korábbi voloszovói kultúra keleti részére tehető. A Kr. e. 9. századra a Belaja völgyet is megszállják. A Volga–Káma vidéken a Kr. e. 8–3. században létezett az ananyjinói régészeti kultúra, amely a permi finnugorok etnogenezisének következő állomását jelenti. Az ananyjinói kultúra népsége a Kr. e. 5–3. század között elhagyta a Vjatka folyó völgyét és a Volga bal partján telepedett le. A lakosság nagy része a Káma–Belaja összefolyásának vidékére összpontosult. A permi népek közel kétezer éves együttélése miatt a mai komi és udmurt nyelv közeli rokonsága még a nem nyelvész számára is észrevehető. Az ősspermi népség szomszédai ebben az időben iráni eredetű népek voltak, az iráni hatás a permi nyelvekben ma is kimutatható (pl. iráni átvétel az a komi szó, amely a magyarban is iráni jövevényszó, s majdnem ugyanúgy hangzik máig: *ezüst*). A komik a Kr. u. 1. évezred második felében kapcsolatba kerültek a volgai bolgárokkal. Mivel az udmurt nyelv sokkal több bolgár-török jövevényszót őríz, mint a komi, feltételezhető, hogy a komik ősei akkor már az ősudmurtoktól valamivel északabbra élhettek. A permiek szomszédai voltak a Magna Hungaria-beli magyarok is, ezt bizonyítják azok a közös lexikális és nyelvtani elemek a permi nyelvekben s a magyarban, amelyek más finnugor nyelvekben nincsenek meg (pl. közös a *kenyér* szó, a *-ni* főnévi igenév képző, a számnevek *-nc* és *-van/-ven* utótagja: *kilenc*, *harminc*, *negyven*). A magyarok kapcsolatai a permiekkel – a tudósok egybevágó véleménye szerint – nem lehettek intenzívek és hosszúak.

A volgai bolgár–permi kapcsolatok idején történt az ősspermi nép végleges kettéválása a 8-9. században. Erre az időre a régészek már különbségeket vélnek felfedezni a Vjatka és Káma

menti kultúrák között. Ekkor még egyetlen írott forrás sem említi a komikat, az első reájuk vonatkozó híradást feltehetőleg a kijevi őskrónika „*Perm*” és „*Pecsora*” neveiben láthatjuk. A komik vándorlása az északi területekre a 9. század utáni időkben is folytatódott. A 10. században településeik a folyók (Vicsegda, Sziszola, Vim) mentén terültek el. Északnyugaton a karjalaiakkal és más kisebb finnugri népekkel kerülnek kapcsolatba, ennek is vannak nyelvi nyomai. A 11-12. században kezdődnek a komik kapcsolatai a novgorodi fejedelemséggel. A novgorodi kereskedők és a még keletebbre élő népek között közvetítettek, főleg a kereskedelemmel. Ez a szerepe a komiknak később (pl. Szibéria meghódításában) is fontos lesz. A növekvő adó és a keresztény térítés elől menekülve jelentős komi csoportok hagyták el lakóhelyüket, és a Káma felé vándoroltak. Így jött létre a késő középkori *Bjarmia* két központja: Óperm és Nagy-Perm. Számos földrajzi név (így maga Perm is) mind a két helyen megtalálható. Még egy szomszéd nép említendő meg, a manysik. A terjeszkedés folyamán a komik főleg manysikat szorítottak ki lakóhelyükről, akik részben az Urálon túlra kerültek. Ezekről a harcokról a régi krónikák is megemlékeznek. A manysikat pl. először Permi Szent István legendájában említik (1396).

A komik a 16. századtól a Moszkvai Fejedelemséghez tartoztak, s ettől kezdve gazdasági és kulturális életükben nagy fejlődés következett be, elsősorban a keresztény térítés hatására. Ekkor jelent meg az 1330 körül született, később szentté is avatott püspök, Permi Szent István (eredeti polgári nevén Sztyepan Hrap) az akkor jelentős kereskedővárosban, Velikij Usztyjugban. A városban akkor még komik éltek, és nem messze tőle kezdődött a komi nyelvterület. Sztyepan Hrap gyermekkorától ismerte a komi nyelvet az orosz mellett, komi származása azonban vitatott. A rosztovi kolostorban tanult, többek között görögül is. A komiföldi misszionáriusi munkára készülve még 1372-ben összeállította a komi ábécét, az *aburt*. Az abur ábécében felhasználta a cirill és a görög betűket, néhány írásjelet pedig ő maga alkotott a régi komi tulajdon-jelek/nemzetségjelek (*paszok*) alapján. A grúz és örmény írással is próbálták kapcsolatba hozni az ózürjén írást. (Tipológiaiilag ez a hasonlítás helyénvaló, a különbség nyilván az, hogy komiföldön nem sikerült a kaukázusi népekéhez hasonló nemzeti kultúrát fejleszteni és fenntartani.) Permi Szent István saját maga fordított le néhány imát és liturgikus éneket komi nyelvre, ezekből a vallásos szövegekből egy-kettő a mai napig fennmaradt. A komi írásbeliség régiségét tekintve az uráli népek körében – megelőzve a finnekét és az észtekét is – a magyaroké után következik. Sztyepan Hrap 1379-ben indult a komikhoz. Harcolt a pogányok ellen, a komik közül sokan csatlakoztak az új valláshoz. 1383-ban Moszkvába utazott, hogy engedélyt kérjen egy komi püspökség létrehozására. Dmitrij Donszkoj nagyfejedelem magát Sztyepan Hrapot nevezte ki első püspöknek. Visszatérve a komik földjére újabb templomokat építtetett. Közben elutazott Novgorodba és Moszkvába is. Az egyik moszkvai útján 1396-ban elhunyt. Nincs kizárva, hogy meggyilkolták. Feltételezik azt is, hogy az orosz hivatalos egyház szándékosan tönkre akarta tenni Permi Szent István életművét. Tény, hogy az első komi püspök követői közül sokan nem tudtak komiul, nem törődtek a komi nyelvű liturgiával, és így a komi írás is lassan feledésbe merült. A helyi papság ráadásul főleg oroszokból állt. Bizonyos történeti feljegyzések alapján tudjuk, hogy a komi templomokban ennek ellenére még a 18. század közepéig élt a komi nyelv a pravoszláv liturgiában.

Mivel sokáig a nemzeti, teológiai problémákkal a Szovjetunióban behatóan nem nagyon foglalkoztak, sőt a vallási témák sokáig tabu alatt álltak, Permi Szent István műve, jelentősége a jövő történészgenerációinak kutatási témája lesz. A helyi történészek már próbálják tudományosan értékelni Szent István azon igyekezetét, hogy bekapcsolja a komi területeket az orosz kultúrkörbe. Vajon Perm megmentése volt ez, avagy csak az orosz hatalom terjeszkedésének egy érdekes közjátéka? Ez a vita – nyilván nem véletlenül – hasonlít a magyar Szent István-életmű problematikájára (vö. régi pogány törzsi élet és az új keresztény feudális rendszer ellentéte). S ugyanúgy, mint Magyarországon a rendszerváltás idején, a komik is

fokozódó érdeklődéssel fordultak a „nemzeti kérdések” felé. Megírták az első színdarabot Permi Szent Istvánról a sziktivkári Folklór Színház számára. Ezt az érdekes produkciót, amit érdemes összehasonlítani a magyar „István, a király” rock-operával, Göncz Árpád komiföldi látogatása alkalmából a magyarországi vendégeknek is bemutatták. Végül meg lehet még említeni, hogy 1992-ben a sziktivkári főtér új nevet kapott: Sztjefanovszkoj ploscsagy (hibrid komi–orosz nyelven), azaz István tér. A főtéren a harmincas évekig a Szent István templom állt, amelyet az ateista kampány idején bontottak le. Az István tér egyik sarkán ma tábla őrzi Permi Szent István emlékét.

Krónika

6–7. század	a permi népek (komik és udmurtok) még a közös őshazájukban, a Vjatka–Káma folyók mentén élnek; iráni hatás, később bolgár-török hatás
8–9. század	a komik fokozatosan kiválnak a permi őshazából, északabbra vonulnak, lazul kapcsolatuk az udmurtokkal
11–13. század	a komi törzsek már a karélok, vepszék és a novgorodi oroszok szomszédai; orosz hatások (pl. kereszténység); a komi területen két központ alakul ki: északon: Óperm (Старая Пермь), a mai Uszty-Vim (komi nevén: Jemva) környékén; délen: Nagy-Perm (Пермь Великая) Perm és Cserdin városok közelében, a mai Komi-permják Nemzetiségi Körzet területén
14. sz. végén	Permi Szent István tevékenysége: misszionárius, a permi püspökség (1383) első püspöke; kidolgozza a komi írásbeliséget; első írott komi nyelvű szövegek (liturgikus szövegek)
15. század	az új központi orosz államhoz, a Moszkvai Fejedelemséghez csatolják a komi területeket; Novgorod elveszti jelentőségét
16. század	a Sztroganov család megszerzi magának Rettegett Ivántól a déli komi (permják) területeket
17–18. század	az adóterhektől menekülve, az északi területeken bizonyos komi csoportok még északabbra költöznek; a szamojédoktól (nyenyecektől) átveszik a rénszarvastartást; kisebb komi csoportok átkelnek az Urálon, komi falvak létrejötte Szibériában

1780	egy kis komi település, Uszty-Sziszolszk (ma a köztársaság fővárosa, 1930 óta komi neve van: Sziktivkar) városi rangot kap
19. század	differentiálódik a komi társadalom: a hagyományos foglalkozások mellett (halászat, vadászat, rénszarvastartás, délen mezőgazdaság) megjelennek a kereskedők, az első értelmiségiek, a munkások (erdőkitermelés, fémöntő műhelyek)
1911, 1913	a magyar Fokos-Fuchs Dávid nyelvész helyszíni kutatásai komi földön
1914–1920	világháború, forradalom, polgárháború
1917–1921	a Sztroganov család elveszíti óriási magánbirodalmát
1921. aug. 22.	létrejön a Komi Autonóm Terület (főváros: Uszty-Sziszolszk, később [1930] Sziktivkar)
1928	létrejön a Komi-permják Autonóm Terület (főváros: Kudimkar, 1938 óta város) a forradalom után nagyarányban fejlesztik a komi nyelvű iskola-rendszert, könyvkiadást; megszerkesztik a modern irodalmi nyelvet; támogatják a komi származású kádereket („зырянизация”) az állami gépezet minden szintjén
1936	névváltozás: Komi Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság (Кomi АССР) nagyfokú oroszosítás: nagyszámú orosz ajkú lakosság bevándorlása, betelepítése komiföldre, főleg a városokba számtalan GULAG-láger („zónák”) a komi területen, százezrek pusztulnak el: megfagynak, éhen halnak, agyondolgoztatják, agyonlövik őket; rabokkal vasutat építtetnek északi irányba, Vorkutáig („Nincsenek talpfák? Nem baj, akkor belőletek lesz talpfa.”)
1937	az ipar (erdő, olaj, gáz, bányák) adja már a termelés 75%-át
1985	6. Nemzetközi Finnugor Kongresszus Sziktivkárban
1990	névváltozás: Komi Szocialista Köztársaság (Кomi ССР)

- 1992 névváltozás: Komi Köztársaság (Кoми Респу́блика);
a köztársaság ünnepe: 620 éves a komi írásbeliség;
A Finnugor Népek Világkongresszusa Sziktivkárban;
A Komi-permják Kultúra és Művészet Napjai Sziktivkárban;
- 1993 a Magyar Köztársaság elnöke, Göncz Árpád az első külföldi államfői vendége a Komi Köztársaságnak;
megalakul a komi nemzeti párt: „Dorjam asjnymös” (Megvédjük magunkat)
- 1996 Elnökválasztás. J Szpiridonovot, mint a köztársaság elnökét további négy éves időszakra újjáválasztják.
- 1998 A finnugor írók V. kongresszusa Sziktivkárban.
- 1998 A Komi Köztársaság megalakulására emlékező ünnepségsorozat.

(Dobó Attila)

A votjákok (udmurtok) története

Az udmurtok – külső elnevezésük szerint votjákok – a finnugor népek permi ágához tartoznak, legközelebbi rokonaik a komik. Lakóhelyük a Vjatka és a Káma alsó folyása által körülhatárolt terület. Itt található az Udmurt Köztársaság, amelynek területe 42 ezer km². Lakosságának egyharmada – kb. 500 ezer fő – udmurt nemzetiségű. A köztársaság fővárosa, Izsevszk jelentős ipari centrum. Az Udmurt Köztársaságon kívül egységes tömbökben letelepülve még nagyszámú udmurt lakosság él Baskortosztánban és Tatársztánban, valamint Oroszország Kirovi Területén. Az udmurtok összlétszáma kb. 750 ezer fő.

Az udmurt nép őstörténetének kutatása, főleg régészeti adatok alapján az utóbbi évtizedekben jelentős léptekkel haladt. Középkori történelmüket, betagozódásukat az orosz birodalomba, gazdasági, politikai állapotukat az 1917-es októberi forradalomig azonban kevésbé ismertük, mivel kutatásukat mellőzték. Oroszország kis népei a mai megváltozott körülmények között fokozott figyelemmel fordulnak saját történelmük felé, új publikációk egész sorával próbálják megvilágítani múltjuk eddig homályban hagyott eseményeit.

Az udmurtok őstörténete a Kr. e. 8–3. századig vezethető vissza. Ebből a korszakból ismertek az ananyjinói régészeti kultúra lelőhelyei a Volga és a Káma összefolyásának vidékéről, valamint a Káma torkolathoz közeli mellékfolyók, a Vetluga, a Belaja és a Csuszovaja mentéről. Az ananyjinói kultúra a marik, az udmurtok és a komik kialakulásában is meghatározó szerepet játszott. A kultúrának több helyi variánsa volt, amelyek a későbbi régészeti kultúrák csíráit alkották. Az ananyjinói kultúra alsó-kámai területein, a Belaja torkolatvidékén alakult ki a Kr. e. 3. században a pjánobori kultúra, amelynek népessége a mai udmurt nép alapelemének tekinthető. A Káma középső és felső folyása mentén az ananyjinói kultúrából a Kr. e. 2. században a gljagyenovói kultúra jött létre, amelynek az északi udmurtok és a komik etnogenezisében egyaránt jelentős szerepe volt. A Kr. utáni első évezredben az ősudmurt népesség körében helyi etnokulturális csoportok jöttek létre. A Kr. u. 2. évezred elejére önálló kulturális arculatot öltöttek a vjatkai, a csepcai, az arszki és a kámai udmurtok. Ebben az időszakban szerepelnek először az udmurtok a történeti forrásokban.

A korábbi idők történeti forrásaiban nem található egyértelmű utalás a udmurtokra, habár nagy hagyománya van az udmurt őstörténet-kutatásban a Hérodotosznál előforduló *budin* és *arimaszposz* népnevek udmurtokra vonatkoztatásának. A kutatók hasonlóan találták a mai udmurtok és a leírásban szereplő budinok antropológiai vonásait, a budinok és az udmurtok lakóhelyének jellegzetességeit. Az arimaszposz népnevet pedig az udmurtok *ar* népnevével hozták kapcsolatba. Ezek a feltételezések nem bizonyíthatóak. Legfőképpen az szól ellenük, hogy Hérodotosz művének keletkezésekor a mai udmurtok elődei nem alkottak önálló népet, nyelvük sem önállósult még.

Az udmurtokra vonatkozó első adat a hazánkban is járt 12. századi arab utazó, Abu-Hámid al-Garnáti művében maradt fenn. A „Nyugat országai néhány csodájáról szóló világos beszámoló”-ból megtudhatjuk, hogy Bulgar városának egyik adófizető tartományát *Arún*ak nevezik. Arúban „...hódra, hermelinre és szürkemókusra vadásznak. A nappal arrafelé huszonkét óra hosszat tart.” Arú minden bizonnyal azonos az orosz krónikák *Arföldjével*, amelynek központja a Kazánytól 52 km-re északra található Arszk városa. Arföld a déli udmurtok területe volt. Az *ar* népnév a csuvasból származik, a szó „udmurt, ember” jelentésű.

A 13. században valószínűleg az udmurtokat említi egy orosz nyelvű forrás (Szlovo o pogibeli Russzkoj zemli) *Vjada* néven, a magyar Julianus második útijelentésében pedig a tatárok által leigázott *Vedint* azonosíthatjuk az udmurtok országával.

Az udmurtok által lakott területek északi részére, a Vjatka és a Csepca folyók mellékére a 12. században indult meg az orosz betelepülés, a déli udmurtok pedig az 1230-as évek végétől tatár fennhatóság alá tartoztak. Az udmurtok kettős nyomás alá kerültek, sorsuk idegen hatalmak kezébe került.

A betelepülő orosz lakosság eleinte kizárólag Novgorod felől érkezett, később azonban jöttek a Rosztov–szuzdali Fejedelemségből, valamint a Dvinai és Usztyjugi Földekről is. A 14. század folyamán az orosz lakosság vezetői létrehozták a *Vjatkai Föld* nevű sajátos politikai alakulatot. Ez ún. népgyűlési köztársaság volt, laza függő viszony fűzte Novgorodhoz, később a Nyizsnyij-Novgorod–szuzdali Fejedelemséghez. A Vjatkai Föld területén élő északi udmurtok, valamint az arszki fejedelmek alá tartozó déli udmurtok egyaránt sokat szenvedtek a vjatkai oroszok erőszakosságától.

A Vjatkai Föld a 14. század végétől fokozatosan moszkvai fennhatóság alá került: 1393-ban I. Vaszilij moszkvai nagyfejedelem megszerezte azt a Nyizsnyij-Novgorod–szuzdali Fejedelemséget, amely fölötté a hatalmat gyakorolta. A Vjatkai Földet I. Vaszilij később Jurij nevű testvérére bízta. A területet 1433-ban Jurij három fia kapta meg. A 15. század folyamán a vjatkai vezetők Moszkva és Kazany között lavírozván próbáltak területük számára minél nagyobb önállóságot kicsikarni. Az 1450-es években II. Vaszilij két hadjáratot is vezetett a vjatkaiak ellen: adófizetésre kötelezte őket, és eltiltotta a Vjatkai Földet az önálló külpolitika folytatásától. A vjatkaiaknak a továbbiakban részt kellett venniük Moszkva oldalán a belső küzdelmekben: a novgorodi területek elleni akciókban, a Felső-Káma vidéki hódításokban és a Kazányi Kánság ellen hadjáratokban.

A 15. századi eseményekhez kapcsolódik a votják népnév első előfordulása: egy 1469-es orosz adat szerint a votjákok a Kazányi Kánság alattvalói. Az udmurtok vezetői valószínűleg úgy vélték, hogy a Kazányi Kánsággal és a Vjatkai Földdel való kettős kapcsolattartás előnyös a számukra.

Az északi udmurt vezetők ekkorra már minden bizonnyal együttműködtek a vjatkai oroszokkal közös területük ügyeinek intézésében. A Vjatkai Föld csapatai 1486–87-ben hadjáratot viseltek a Moszkva alá tartozó usztyjugi területek ellen. A büntetést az orosz és az udmurt vezetők közösen szenvedték el: 1489-ben III. Iván szárazföldön és vízen vonult fel a vjatkaiak ellen. Megostromolta Hlinov városát (ma Kirov). A védők három vezetőjüket kiadták, és megnyitották a vár kapuit a túlerő előtt. III. Iván igen sajátosan járt el az ellenállás megtörése érdekében. Magával vitte és Moszkva környékén letelepítette a vjatkaiak orosz és udmurt vezetőit. Az udmurt hercegek rövidesen hű vazallusai lettek. Később visszatérhettek népük körébe, sőt III. Ivántól földbirtokokat is kaptak. A hazatérőknek a déli udmurtokkal ápoltságai révén Moszkva a tatárok alá tartozó déliek körében is növelhette befolyását.

Nemrégiben öt 16. századi udmurt vonatkozású oklevél másolata került elő. Az oklevelek az udmurt hercegek földbirtoklásának dokumentumai. A III. Iván által adományozott földeket Fjodor cár vette el 1588-ban. Fjodor ukáza az egyszerű udmurt parasztok számára kedvező volt: kiemelte őket a hercegek fennhatósága alól, ezután csak Moszkvának tartoztak adófizetési kötelezettséggel. Az udmurt előkelők gazdasági hatalma megszűnt. Részben visszasüllyedtek a parasztság színvonalára, részben azonban családjukkal új területekre költöztek, az Izs folyó mellékére. Korábbi jogaikat még a 17. század folyamán is megpróbálták érvényesíteni.

A tatár fennhatóság a déli udmurtok számára végzetesnek bizonyult. 1545–1552 között zajlott a Moszkvai Fejedelemség és a Kazányi Tatár Kánság végső, mindent eldöntő háborúja. Kazany védelmében az arszki udmurt fejedelmeknek is hadba kellett lépniük. Zaklatták az orosz sereget, amelynek vezetői ellenlépésre szánták el magukat. 1552 szeptemberében egy tíznapos hadjáratban megtisztították a Kazany és Arszk közötti területet, és kétnapos

ostrommal bevették Arszk várát. 5000 embert ejtettek foglyul, köztük 12 herceget, 7 katonai vezetőt, 300 előkelőt. Az udmurtokat Kazany falai alatt a város védőinek szeme láttára válogatott módszerekkel kivégezték.

IV. Iván Kazany bevétele után haladéktalanul rendelkezett az újonnan megszerzett területek kormányzásáról, az emberek összeírásáról és az adó beszedéséről. A Kazany története (Kazanyszkaja isztorija) című forrás szerint 93 075 cseremiszt írtak össze az újonnan megszerzett területeken. (A cseremisiz népnév itt feltehetőleg a nem orosz anyanyelvűek összefoglaló elnevezése.) Az adóbeszedést 1552–57 között folyamatos lázadások kísérték. Az ellenállást erővel törték meg. Ennek folytán egyes területek szinte teljesen elnéptelenedtek. Arszkból és környékéről az udmurtok végleg eltűntek. A század folyamán a Volga–kámiai finnugor és török népek még többször fellázadtak az elviselhetetlen sarcok ellen tiltakozva. A gazdasági terheket különböző természeti csapások is súlyosbították. 1566–67-ben úgy elszaporodtak a rágsálók, hogy elpusztították az egész termést, 1601 és 1604 között pedig nagy éhínség pusztított, az emberevés általános volt.

A 17. században az udmurt falvak lakóira mind nagyobb teher nehezedett. A hivatalos adók folyamatosan emelkedtek. A gazdasági hatalmukat veszített udmurt hercegek politikai tekintélyüket tovább őrizték. Érdekeiket a falusi vezetők választásának befolyásolásával próbálták érvényre juttatni. Ezeknél sokkal nagyobb problémát jelentett azonban az orosz vezető réteg mohósága, szenvedélyes harácsolása. A helyi hatalmasságok „gyűjtőszendélye” ellen az udmurt parasztok küldöttségei rendszeresen tiltakoztak a különböző hivataloknál, gyakorta Moszkvában is. A helyszíni vizsgálatok (1616-ban, 1629-ben, 1648-ban, 1673-ban, 1696-ban) megállapították a visszaéléseket, feltárták a helyi hivatalnokok törvénytelenégeit – a saját célokra beszedett pénzt, begyűjtött étel-, italadományokat, az együgyű parasztokkal aláíratott adósleveleket – de a vizsgálat lezárultával, az ellenőr hazatérése után minden maradt a régi ben. A tiltakozás nem volt veszélytelen, a küldöttségek hazatérő tagjai számíthattak a helyi kishivatalnokok bosszújára. Az 1588-as rendelet, az udmurtok jogainak rögzítése tehát nem volt több, mint egy üres papírlap. Az állami elnyomás és a helyi hivatalnokok túlkapásai mellé járult a 18. században kibontakozó pravoszláv térítés is. Érthető, hogy az embertelen terhek ellen lázadók között – Ivan Bolotnyikov (1606–1607), Sztjepan Razin (1670–1671) csapataiban, és különösen az 1773–75-ös Pugacsov-féle felkelésben – rendre ott találjuk az udmurt parasztokat is.

Az élet az udmurt parasztok számára önmagában is rendkívül küzdelmes volt. A földművelés igen kis haszonnal járt, a kedvezőtlen természeti körülmények gyakran hoztak ínséges éveket. Nagy ügyességet kívánt a megfelelő földművelési szisztéma kiválasztása. Kombinálták az irtásos-égetéses földművelést a két- illetve háromnyomásos gazdálkodással. A hamar kimerülő földeket több évig pihentetni kellett, gyakran volt szükség újabb erdőterület művelésbe vonására. Főleg rozst, árpát és zabot termeltek. A 19. század közepétől az állami propaganda, a mezőgazdasági kiállítások hatására korszerűbb eszközök, nagyobb termésátlagot eredményező vetőmagvak és új növények terjedtek el. Ekkor jelenik meg a burgonya, amely rövid idő alatt nagy jelentőségre tett szert a birodalom erdőövezetében élő különböző népek, így a finnugorság táplálkozásában is.

Az udmurtok mai lakóterülete a 19. század első felében alakult ki. A korábbi történelmi események nyomán lakóhelyük jelentős részéről kiszorultak. Ezeket a társadalmi folyamatokat erősítette a 18. században megindult iparosodás is. Az új üzemek vonzották a munkaerőt Oroszország különböző területeiről. Az iparosodás azonban előnyökkel is járt: a gyár- és bányauzemek körüli települések újfajta életmódja, kultúrája nagy hatással volt az udmurtokra. A 19. század végén a Vjatkán és a Kámán megindult a hajózás, megépültek az

első vasútvonalak is. Az udmurt nép elszigeteltsége megszűnt, új kapcsolatok épültek ki a birodalom távoli területeivel.

Az udmurt nép a történelem megpróbáltatásaira igen szerencsésen reagált. A veszélybe került csoportok egymás közelségét keresték, igyekeztek összetartani. Ennek eredménye, hogy az udmurtok többsége ma egy, összefüggő tömbben él. Nyelvi téren ez azt jelenti, hogy az udmurt nyelv aránylag egységes, a különböző nyelvjárásokat beszélők jól megértik egymást. Az egység segítette megőrizni a társadalmi szervezet olyan archaikus elemeit is, amelyek páratlanok a Volga vidéki finnugor népek körében. Az udmurtoknál megmaradt a nagycsaládi életközösség, és a nagycsaládokat összefogó nemzetségek rendszere. A nemzetség neve a *böljak* volt, bizonyos esetekben azonban a *vorsud*, amely az egyes közösségek védőszellemeinek összefoglaló neve, magára a közösségre is vonatkozott, s így a különböző vorsud-nevek nemzetségnevekként is értelmezhetők. Az udmurtok szerint a vorsud, mint egy háncsból font kosárka fogta össze a hozzá tartozókat és azok szent hagyományait.

Az udmurtok körében a pravoszláv hit felszíne alatt változatlanul továbbéltek az ősi hiedelmek. Behtyerev, múlt századi néprajzkutató szerint „a votjákok [udmurtok] babonássága minden hihetőséget meghalad”. Ez számtalan rosszindulatú feltételezésnek, rágalomnak adott alapot. Az 1880-as években egy nem túlságosan szentéletű pópa személyes bosszúvágya által vezérelve röpiratban terjesztette hírét az udmurtok emberáldozási szokásainak. Az oroszok körében elterjedt rémhírre alapozva, egy haláleset kapcsán a helyi hatóságok rituális gyilkosság címén vádat emeltek *Vuzs-Multan* falu lakói ellen. Az 1892–96 között zajlott ún. multáni per Oroszország haladó és konzervatív köreinek nagy összecsapásává vált. A perbe fogott hét paraszt védelmében más kiemelkedő szakemberek mellett részt vett G. J. Verescsagin folklorista és történész is, az első udmurt származású tudós.

Oroszország a 19. század végére súlyos gazdasági-politikai válságba jutott. A társadalmi elégedetlenség egyre fokozódott. Az udmurt nép is felélte belső lelki tartalékait. A kilátástalan nyomorban eltelt évszázadok után létszámban is fogyásnak indult. A cári hatalom elleni akciók a városi munkások köréből indultak ki, de élvezték a parasztság támogatását is. A múlt század utolsó éveiben már körülbelül harminc gyár működött az udmurt területeken, túlnyomórészt orosz munkássággal. Forradalmi megmozdulásaikban 1905-ben és 1917-ben részt vettek udmurt parasztok is. Az 1905-ös forradalom leverése utáni időszakban a hatalom kénytelen volt teret engedni a helyi értelmiségnek. Ez az időszak nagyon fontos volt a különböző finnugor népek nemzeti mozgalmainak kialakulása, megerősödése szempontjából. A kazanyi szemináriumban tanuló udmurt diákok titkos társaságot alapítottak, de egyes udmurt falvakban is működtek már illegális politikai körök. 1917-től különféle kulturális körök, köztük műkedvelő szintársulatok alakultak. 1915-ben megjelent az első udmurt újság is.

Az 1917-es forradalom győzelme reményeket ébresztett az udmurt nép szellemi vezetőiben is, bízni kezdtek nemzeti programjuk megvalósíthatóságában. A polgárháború éveiben súlyos harcok dúltak az udmurt területeken is. Az ott lévő hadipari üzemek birtoklása mindkét polgárháborús fél számára létfontosságú volt. A bolsevik hatalom a déli gabonamezőket elveszítette, így nagy szüksége volt az udmurt parasztok gabonataralékaira is. A kegyetlen rekvirálások, a Vörös Hadsereg önkényeskedései az udmurt nép gondolkodását befolyásolni tudó személyeket szembeállították a forradalmi hatalommal. A gyári munkások irányításával demokratikus szerveződés bontakozott ki.

A szovjetek szervezésében, a harcok közepette 1918 júliusában Jelabugában ülésezett az udmurtok első oroszországi kongresszusa, amely Udmurtia felvételét kérte az Orosz Föderatív Köztársaságba. A második kongresszus már a népoktatás, a földkérdés ügyeiben döntött. 1920. november 4-én megalakult az Udmurt Autonóm Terület, amely 1934-ben autonóm köztársaság rangjára emelkedett. Számottevő volt a fellendülés a kultúra területén.

Felsőoktatási intézmények, tudományos kutatóhelyek jöttek létre. Nagy előrelépés történt az elemi szintű oktatásban is. Mindez azonban az orosz nyelv uralomra jutásával, az udmurt nyelv háttérbe szorításával járt. A falvak hagyományos struktúrája azonban még jódarabig változatlan maradt. A *kenes*, a falvak életét irányító öregek tanácsa általában a nagygazdák befolyása alatt állt. A szokásjogra épült hatalmuk csak egy államilag irányított törvénytelenység, a kollektivizálás következtében szűnt meg. Az 1930-as évek a kollektivizálás mellett a terror sötét éveiként lettek ismertek a szovjet történelemben. A belső ellenségként kikiáltott nemzetiségi intelligenciával az udmurtok körében is hiánytalanul leszámláltak. A finnugor nyelvrokonság tudatát, a finnugor népek közti kulturális kapcsolatokat ápoló egyesületeket szétverték, a finnugor nyelvrokonság hirdetését betiltották, az udmurt nemzeti kultúra értékeit őrző könyvtárak máglyán pusztultak el.

A második világháború utáni időszak gazdasági fellendülést hozott az Udmurt Köztársaság számára. Ez együtt járt a városokban élő orosz ipari munkásság létszámának további gyarapodásával. Az udmurt nemzeti kultúra ápolásához a központi hatalom felemásan viszonyult. Szavakban támogatta, tetteiben ellenezte. Az anyanyelvi oktatás fokozatosan háttérbe szorult az udmurt falvak elemi iskoláiban is. A Szovjetunió megszűnése nyomán kialakult új politikai helyzetben az udmurt nép jó esélyekkel indul. Értelmiségének nemzeti tudata viszonylag erős, a köztársaság gazdasági adottságai sokat ígérőek.

(Klima László)

Az obi-ugorok története

Legközelebbi nyelvrokonainkat, az Ob és mellékfolyói vidékén lakó vogulokat és osztjákokat nevezzük összefoglalóan obi-ugoroknak. Saját nyelvükön a manysi (vogul) és a hanti (osztják) névvel illetik nemcsak magukat, de a másik népet is, tehát – bár lényegesen eltérő nyelvük nem teszi lehetővé egymás megértését – egy népnek tartják magukat. E kislélekszámú népek (vogul kb. 7000 fő, osztják kb. 21 ezer fő) egyes csoportjai oly nagy távolságra élnek egymástól a hazánknál többször nagyobb nyugat-szibériai tajgaövezetben, hogy nyelvjárásaik akár külön nyelvnek is tekinthetők. Ám anyagi és szellemi kultúrájuk nagy hasonlósága miatt a források hosszú időn át nem különböztetik meg őket, ahogy mi sem tehetjük korai történelmüket illetően. Elkülönülésük kezdetét ugyanis nem tudjuk korhoz kötni, már csak azért sem, mert lehetetlen lenne kibogozni egymásra hatásuk szálaait az azt követő időkben.

Az obi-ugorok etnogenezise különös érdeklődésre tarthat számot a magyarság részéről, hiszen elődeink fejlődésük egy pontjáig egy nép- és nyelvközösséget alkottak, egy néven nevezték magukat: mind a magyar szó *magy-* töve, mind a *manysi*, mind pedig az egyik obi-ugor frátia *mont'* vagy *moš* neve az ugor kori népnévre vezethető vissza, ami körülbelül így hangozhatott: *manydzsi*, *monycsji*. (Ugyanezt a hangmegfelelést figyelhetjük meg agyar szavunk és a vogul *ańDšar* példáján.)

Az obi-ugorok folklórjában, anyagi kultúrájában és társadalmában érdekes ősrégi gyökerű kettősség figyelhető meg, amely valószínűleg az obi-ugor etnogenezis két szálára vezethető vissza. Mindkét nép két frátriára (több nemzetséget magába foglaló exogám házassági csoportra) oszlik, amelyek neve *moš/mont'*, illetve *por*. Az obi-ugor folklór egy része a ló kultusz, másik része a medve kultusz köré csoportosítható. Két fajta tegez található náluk: az erdei vadász népekre jellemző hátra akasztható típus, és a másik, övre szerelhető, amely a sztyeppi lovasok sajátja. Az obi-ugor etnogenezis egyik szála az Urál északi és középső része, valamint az Ob medencéje között elterülő tajgához kötődik. Az Urál keleti oldalán talált Kr. e. 2. évezredi, halász-vadász kultúrára utaló sziklarajzok és az obi-ugorok jelenkori díszítőművészetének több mint feltűnő hasonlósága igazolja egy, még az uráli alapnyelvi egység korából eredő archaikus kultúra és népesség továbbélését az obi-ugorokban. Az obi-ugor etnogenezis másik szála arról a hatalmas ligetes-sztyeppés területről indul, ami az Urál déli részétől az Ob felső folyásáig terjed a Tobol, Isim és Irtis folyók vidékén. Itt élhetett az uráli egység megszűnése után az ugor közösség. Ez a közösség közvetlen szomszédságba került a termelő gazdálkodás közép-ázsiai központjaiból észak felé kirajzó népekkel, amelyek megismertették az ugarságot a földműves-állattartó komplex gazdálkodással. A déli eredetű, minden bizonnyal ősiráni nyelvet beszélő népcsoportok északon az ugarsággal és keleten a szamojédok elődeivel közösen alkották a bronzkorban az andronovói kultúrát. A kultúra régészeti emlékei azt bizonyítják, hogy a háziasított állatok között a lónak kitüntetett szerepe volt. Az ugor nyelvek megőrizték a ló tartás emlékeit az ebből a korból származó *ló*, *nyereg*, *fék*, *másodfű ló*, illetve *harmadfű ló* szavakban. Az ugor együttélés korának másik fő jellemzője a bronzművesség felvirágzása. Ennek emléke az obi-ugorokkal közös *ón* szavunk.

Az ugor együttélés két egymást követő éghajlati változás következtében szűnt meg. Ezek a változások idézték elő azt is, hogy az obi-ugorok és a magyarok elődeinek kultúrája eltérő nyomon fejlődött tovább. A Kr. e. 2. évezred végén szárazabbá vált az éghajlat, amelynek következtében az ugorok egyik csoportja észak felé húzódott, a csapadékban gazdagabb területek irányába, hogy földművelő-állattenyésztő életmódját folytathassa. Ez a csoport, az északi területeken talált archaikus uráli népességgel keveredve lett a mai obi-ugorok előde.

Régészetileg meg is határozható a keveredés kora. Az uszty-polujinak nevezett kultúrában (a Kr. e. 1. évezred közepétől) még világosan elkülöníthető e két nép hagyatéka, egy időben, egy helyen. Elképzelhető, hogy az egység kialakulását jelzi az új etnonim, a *hanti* megjelenése (a szó a többi finnugor nyelvben is megtalálható „csoporthoz, közösség, sereg” jelentésben). Ez egyben azt is jelenti, hogy a vogulok (manysik) a keveredésben nem vettek részt, viszont a későbbiekben rátelepültek az osztjákok (hantik) által kialakított társadalmi struktúrára. A keveredést elősegítette a második klímaváltozás, amely ismét csapadékosabbá tette az időjárást, és a tajgaövezet határa délebbre került. Ennek következtében a termelőgazdálkodás visszaszorult, és a két népességből kialakuló obi-ugorság életformájává a halászat és a vadászat vált egészen napjainkig.

A Kr. e. 1. évezred története a legkevésbé ismert. Az obi-ugor népek hatalmas területen alakulnak ki: észak–déli irányban az Ob torkolatvidékétől a sztyepp és a ligetes sztyepp határáig, kelet–nyugati irányban az Ob medencéjétől az Urál európai oldaláig. Más hatások dominálnak északon és délen. Délen gyengébb a frátriák és a nemzetségek rendszere. Északon a tundrai népekkel erősek a kapcsolatok, délen pedig a nagy népvándorlás érezteti hatását: török nyelvű népek érkeznek, az előmagyarság pedig elhagyja az együttélés térségét. A nagy távolságok ellenére a kapcsolatok nem szakadnak meg. A déli területek hatásaképpen a tajgazónában is eleven a ló kultusz. Az északi osztják területekről származó hősének is számottevő sztyeppi hatásról tanúskodnak.

A Kr. u. 1. évezredben nem mutatható ki sem nagyobb klímaváltozás, sem nagyobb népmozgás. A cserépedények díszítése is változatlanságot mutat. A régészeti leletek között talált csontkapa és elszenesedett gabonamagvak mutatják a déli területeken a földművelés, a zabla és a lovasvadász ábrázolások pedig a lótenyésztés továbbélését. Az északi részekben folytatódott az az asszimiláló folyamat, amelyről fentebb már volt szó. Ezeken a területeken az évezred vége felé elterjed a házi réntartás.

A bronzkori ugor fémművesség továbbélt az uszty-poluji kultúra korszaka után is. A Kr. u. 1. évezred kezdete körül a fegyver- és munkaeszköz-készítés terén a bronzot a vas váltja fel. Ebben az európai részen lakók jártak az élen, a szibériai oldalon is a Káma-vidékről származó import dominál. A kovácmesterség nagy presztízsnak örvendett, a hősének szerint a mesterek a fejedelmek közül valók voltak. A hősének fejedelmei nem mulasztják el, hogy páncélingükkkel, kardjukkal, vashorgas nyilaikkal dicsekedjenek. Az orosz és török eredetű fémeszközök azonban elszorították a helyi fémművességet, sőt, a fazekasságot is, mivel a cserépedények helyett is inkább idegen eredetű fém edényeket használtak. Az edények díszítőmotívumai azonban a mai napig továbbélnek a nyírkéregből készített edényeken.

Az obi-ugorok az írásos forrásokban viszonylag ritkán szerepelnek. Talán Hérodotosz említi őket először *jürka* néven. Az azonosítás elég gyenge lábakon áll, alapja a jürka népnév és a *Jugra/Ugra* földrajzi fogalom hasonló hangzása. A Kr. u. 1. évezredből nincs történelmi adatunk az obi-ugorokról, az első híradások a 2. évezred első felében keletkezett orosz krónikákból valók. A krónikák mellett forrásként számba jöhetnek még az obi-ugor folklór egyes műfajai. A korai orosz források alapján az obi-ugorok társadalma sok kis fejedelemségre tagozódott. A fejedelemségek bálványként tisztelt első vagy nevezetesebb fejedelmeinek dolgait eposznyi hősének örökölték meg, amelyek fennmaradása nagyban köszönhető magyar tudósoknak, elsősorban Reguly Antalnak, Pápay Józsefnek és Munkácsi Bernátnak. A Kr. u. 8–12. században virágkorát élő obi-ugor hősepika a legfontosabb információt létében hordozza. Az egyes epikai formák ugyanis azokhoz a társadalmi szintekhez kötődnek, amelyekben a keletkezésükhöz szükséges társadalmi feltételek adottak voltak. Irodalmi tipológiai vizsgálatokkal megállapítható, hogy az obi-ugor epika túllépett a

nemzeti társadalmi szintnek megfelelő archaikus verses epikán, de még nem érte el a korai államalakulatok időszakára jellemző nagy hősi eposz szintjét.

Az obi-ugor fejedelemségek központjai a folyók torkolatánál vagy kanyarulatainál lévő kiemelkedő helyeken, az ún. hegyfokokon épült, földsáncsal erősített települések (az orosz forrásokban: városok) voltak, amelyek a fejedelem családjának és szolgálóinak voltak a lakóhelyei. Az erődítményben raktár, fegyvertár is volt, valamint esetenként egy külön ház, ahol a fegyveresek a fejedelem hívására egybegyűltek. A fejedelemség népe kis falvakban (4–10 sátor) lakott a folyók mentén. A kiváltságosabb férfiak részt vettek a harcokban, melyek okai a hősenekes korban: vérbosszú, élelemszerzés, asszonyserzés. Házi munkára kötelezett szolgálója csak a fejedelemnek lehetett. Egyes vélekedések szerint a fejedelemség egy nemzetséggel azonos, de tudunk olyanról, hogy több nemzetség alkotott egy fejedelemséget. A fejedelemségek 16–18. századi felszámolása után a nemzetségek lettek a közigazgatás alapegységei: egy nemzetség volt egy adókerület. Ha az erős túlzással városoknak nevezett települések számából indulunk ki, akkor kb. száz fejedelemség létezésével számolhatunk.

Az obi-ugor fejedelmek és embereik hőiesen küzdöttek a különböző központokból kiinduló orosz terjeszkedéssel szemben. Először Novgoroddal kerültek összeütközésbe. A nagy kereskedelmi központtá fejlődött Novgorod a 12. század második felében kezdett északkeleti irányba terjeszkedni. A legyőzött népeket prémadó megfizetésére kötelezte. Valószínűleg az adó megtagadása miatt küldtek 1193-ban sereget Jugria ellen, amely az orosz szóhasználat szerint ekkor még csak az Urál európai oldalán élő obi-ugorokat jelentette. Egy vár ostroma közben a jugriaiak törbe csalták a novgorodi sereget, és majdnem teljesen megsemmisítették. Az eset azért is érdekes, mert a krónikák szerint nyolcvan fő az a töredék, amely életben maradt a támadók közül. A mongol támadás miatt a Novgorodi Fejedelemség és Jugria népe a 13. században saját gondjaival volt elfoglalva, de a 14. században ismét fellángoltak köztük a harcok, ezúttal már az Urál hegység keleti oldalán is. A jugriai fejedelmek időnként még vissza tudtak vágni: 1357-ben megsemmisítettek egy adóbehajtó expedíciót. 1364-ben azonban egy novgorodi sereg az Obig nyomult előre, és meghódította a folyó torkolatvidékét. Ebben az időszakban kezdték az obi-ugorok pravoszláv hitre térítését, amely elől sokan menekültek az Urál keleti oldalára. A 15. századra Novgorod hatalma lehanyatlott, kénytelen volt Moszkvának átadni a vezető szerepet. Az utolsó novgorodi akció 1446-ban indult az obi-ugorok ellen, de a mintegy 3000 fős sereg vereséget szenved és menekülni kénytelen. Ha hihetünk a számnak, akkor a védők erejét hasonló nagyságrendűnek kell feltételezni. A forrásokból tudjuk, hogy *Aszika* volt a neve annak a vogul fejedelemnek, aki a 15. század derekán többször legyőzte az orosz seregeket. A 15. század végén az orosz hegemoniát megszerző Moszkvai Fejedelemség végérvényesen legyőzi az obi-ugorokat: 1483-ban egy katonai akció után III. Iván cár Moszkvában fogadja a behódoló, adófizetési kötelezettséget vállaló obi-ugor fejedelmek küldöttségét. 1499-ben egy másik moszkvai expedíció 4-5000 katonával 50 fejedelmet fog el és 40 várat vesz be. Ezután gyakorlatilag megszűnt az ellenállás. A délkeleti részeken élő vogulok és osztjákok a 14–16. században a széthulló Aranyhorda helyébe lépő Szibériai Tatár Kánság adófizetői lettek. Esetenként a kánság belső hatalmi harcaiban is részt vettek: egy alkalommal Kücsüm kán az ő segítségükkel kerekedett felül ellenfelein.

Az orosz közigazgatás megszervezésére csak azután került sor, hogy az 1580-as években Jermak vezetésével hatalmas keleti expanzió kezdődött, ami Kücsüm kánságát is elsodorta. Ezután Nyugat-Szibéria stratégiai fontos helyeire garnizonokat építettek, amelyek a további orosz behatolás hídfőállásaiként is szolgáltak. Ekkor már komoly ellenállásra nem került sor, sőt egyes fejedelmek kifejezetten segítettek az oroszokat, akik kiváltságokat biztosítottak nekik, s a megkeresztelkedőknek címetek adományoztak. A kitüntető címekekkel ellátott fejedelmek buzgón segédkeztek az adók behajtásában. A hivatali apparátus is megkövetelte a maga részét az adókon felül. A rendkívüli gazdasági terhek többször is lázadásokhoz vezettek. A legnagyobb, szinte

egész Nyugat-Szibériára kiterjedő lázadás 1607-ben indult az északi osztjákoktól. Csatlakoztak a tatárok is. A felkelést csak 1609-ben tudták leverni.

A kodai osztják fejedelmi család külön kiváltságokat élvezett. Az adót saját céljaira szedhette be, s ennek fejében katonákat és építőmunkásokat kellett kiállítania. Alacs fejedelem és utódai példáján jól látható a fejedelmi hatalom korrumpálódása, elzüllése. Alacs és utódai a prémüzleten meggazdagodván harácsoló kereskedelembe kezdtek, ami által végképp eltávolodtak népüktől. Az elszegényedett, végsőkéig elkeseredett kodaiak fellázadtak az utolsó Alacsevek ellen, s felajánlották a cárnak, hogy közvetlenül neki fizetik az adót. Mivel a 17. század közepén az oroszoknak már nem volt szükségük a helyi előkelők segítségére, sorsára hagyták a fejedelmet és családját. A nagyon kemény adóztatás és a hivatalos szervekkel összejátszó orosz és komi kereskedők uzsoraügyletei következtében nagy szegénység és éhínség sújtotta az obi-ugorokat. A legértékesebb prémesállatot, a cobolyt pedig úgy kiirtották, hogy a férfiak sok száz kilométeres távolságokra jártak vadászni, hogy adózási kötelezettségeiket teljesíteni tudják.

A hagyományos életvitelre nagy csapást jelentett az 1710-es évek erőszakos térítő hadjárata. Ennek során a még megmaradt várakat és szent helyeket feldúlták, az erőszaknak nem engedőket felkoncolták. A fejedelmi réteg pogány maradéka halálát lelte, akik pedig megkezesztelkedtek közülük, vagy már korábban is keresztények voltak, valamilyen hivatalt kaptak és hamar eloroszosodtak. Az erőszakos keresztelés csak felszínes sikert hozott, az obi-ugorok sohasem adták fel az ősök szellemének, a házi bálványoknak a tiszteletét.

A cári korszak utolsó két évszázadára jellemző, hogy a nyugat-szibériai őslakosok gazdasági bázisukat teljesen elvesztették. A kereskedők úgy tették rá kezüket a legjobb vadászterületekre és folyószakaszokra, hogy készségesen meghitelezték portékájuk árát a következő évi zsákmány fejében. A helyiek amúgy sem ismerték prémjeik, illetve az egyes áruk tényleges értékét, de leitatással még kiszolgáltatottabbá tették őket. A földművelésre alkalmas területekre telepések érkeztek a birodalom más részeiről. Az obi-ugorok déli csoportjait lassan magukba olvasztották az oroszok és a tatárok. Ez lett a sorsa az európai vogulok többségének is, egy töredékük viszont az Urálon átkelve kelet felé húzódva keresett magának megélhetést. Az alkohol – amit korábban nem ismertek – komoly pusztítást végzett az obi-ugorok körében, emellett a betelepülők által behurcolt betegségek is tizedelték őket. Sz. K. Patkanov, az obi-ugorok múlt századi kiemelkedő kutatója egyes területeken 10–20%-os népességfogyást regisztrált.

A szovjet korszak eleinte pozitív változásokat is hozott. 1931-ben alakult meg a Hanti–Manysi Nemzetiségi Körzet, Hanti–Manszijszkkal a központban. Az új rendszer a szovjet-hatalom helyi szervezetének kiépítésével párhuzamosan valóban áldozott is az obi-ugor lakosság kulturális felemelésére is. Irodalmi nyelveket hozott létre (eleinte latin, később cirill betűs írással), amelyek segítségével megindulhatott az oktatás és a könyvkiadás. Az általános és szakiskolai rendszeren túl Leningrádból és a hanti-manszijszki tanítóképzőből kikerültek a nemzeti nyelvű értelmiség első képviselői, akikből tanárok, népművelők, sőt a megszülető szépirodalom első képviselői lettek. A gazdaság kollektivista szellemében való átalakítása azonban a folyó menti kistelepülések lakóit kiszakította hagyományos környezetükből, és vegyes lakosságú nagy falvakba, kolhozközpontokba telepítette. Az ipar megjelenésével a bevándorlás újabb hulláma indult meg. A 40-es évek második felében az obi-ugorok saját nemzetiségi területük lakosságának 40%-át alkották. Ma már csak 1/2%-át! Az ipari üzemek, a kőolaj- és földgázkitermelés súlyosan szennyezik a természeti környezetet. Ez katasztrofális helyzetbe hozta az obi-ugorokat, lehetetlenné téve a hagyományos életmód folytatását. Az erdőkben mind kevesebb a vad, a folyókban csökken a halállomány. Az újonnan betelepült lakosság privát életformája is veszélyezteti az őslakosokat. Előfordul, hogy kifosztják a

vadászok élelemtároló erdei házikóit, tönkreteszik csapdáikat, kedvtelésből lelövik a kutyákat és rénjeiket.

A régi életformák feladása és a kisebbségi helyzet következtében ma az obi-ugorok egyharmada nem vagy csak alig beszéli anyanyelvét. A Szovjetunió megszűntével létrejött új belpolitikai viszonyok között az obi-ugor értelmiség tagjai fokozott felelősségérzettel fordulnak népeik felé. Több jeles képviselőjük hazatért, sokakban éledt fel a már-már elfeledett nemzeti érzés. Hanti-Manszijszkban létrehozták az Obi-Ugor Népek Megmentésének Tudományos Intézetét. Megfigyelhető egyes hivatalok jóindulatú közeledése is az obi-ugorság felé.

Az új Oroszország egyik alapvető kérdése az obi-ugorok szempontjából a föld tulajdonának rendezése. Félő, hogy az esetleges privatizálás során idegen kezekbe kerülhetnek az erdők, amelyek birtoklása nélkül végleg elveszne minden remény legközelebbi nyelvrokonaink fennmaradására. Új, eddig még ismeretlen problémát jelent a multinacionális olajtársaságok jelentkezése is. Hatalmas propagandával hirdetik magukat, környezetbarát technológiáikat, és „őslakosbarát” gazdasági filozófiájukat. Kérdés, hogy vajon szabad-e az ő gazdasági erejükre támaszkodni az obi-ugorságnak, vagy ez új, eddig még ismeretlen nehézségeket jelent majd.

(Mikesy Gábor)

A szamojéd népek vázlatos története

A szamojéd népek a finnugorok mellett az uráli népek másik ágát alkotják. A szibériai tundra- és tajgaövezet hatalmas területein szétszóródva élnek. A szamojédok északi ágához tartoznak a *nyenyec*ek, az *enyec*ek és a *nganaszán*ok. Rajtuk kívül a szamojédokhoz a *szölkup*okat, a *kamassz*okat és a *mator*okat soroljuk. Közülük a két utóbbi – a szajáni szamojédok csoportja – már beolvadt a környező török népekbe, vagy a területükre behatoló orosz telepesek asszimilálták őket, tehát nyelvüket már senki sem beszéli. Korábban a szajáni szamojédokon belül még területi-nyelvjárási alcsoportok is voltak. A matorok alcsoportjai: a *tulajdonképpen mator*ok, a *tajgik* és a *karagassz*ok. A kamasszokon belül is megkülönböztették a *tulajdonképpen kamassz*okat és *kojbálokat*.

A szamojédok közös őstörténete

A szamojédok története – pontosabban őstörténete – úgy hatezer évvel ezelőtt kezdődött, amikor az ősuráli nyelvi area keleti részén kialakult az a nyelvjárás, amely a szamojéd alapnyelv és az egyes újkori szamojéd nyelvek őse lett. Az önálló nyelvi fejlődést valószínűleg a szamojédok kelet felé vonulása okozta. Ennek következtében az ősi szamojédok teljesen elkülönültek a viszonylagos területi és nyelvi egységüket még őrző finnugoroktól.

Ezen események és az utána következők legvalószínűbb színhelye Nyugat-Szibéria tajgaövezete lehetett. A szamojédok az elkövetkező néhány ezer év folyamán is (megközelítőleg időszámításunk kezdetéig) a nyugat-szibériai tagja határain belül maradtak. Csak ezzel magyarázható, hogy nyelvükben megőrződött minden fontosabb túlevelű fa – a cirbolyafenyő, a jegenyefenyő és a lucfenyő – uráli neve.

A szamojédok gazdálkodásának, csakúgy, mint uráli őseik gazdálkodásának alapja a vadászat (madarakra, rénszarvasra, prémes állatokra) és a kisebb folyókon (többek között rekesztéses módszerrel) folytatott halászat volt. Ennek következménye volt a nomád, vagy félig megtelepedett életmód, a gyakori oda-vissza típusú migráció, a nagyon ritkán lakott óriási területeken űzött vadászat, vagyis azok a sajátosságok, amelyek a szamojédoknál tovább maradtak fenn, mint a rokon finnugor népek többségénél. Ugyanilyen archaikus a szamojédok szellemi kultúrájának sok eleme is.

Az uráli egység megszűnése után az egész összamojéd korszak folyamán fennmaradtak a szamojédok marginális kapcsolata az ugorokkal, később az obi-ugorokkal: az Ob–Irtis régióban több Kr. e. 2–1. évezredbeli régészeti kultúra esetében kevert ugor–szamojéd eredetet tételeznek fel. Nyelvészeti jól dokumentálható a szamojédok korai és sokoldalú kapcsolata a tunguz népekkel is. A szamojédokra azok a török etnikai csoportok is gyakoroltak bizonyos kulturális hatást, amelyek a Kr. e. 1. évezred utolsó századai folyamán az Észak-Altaj és a nyugat-szibériai tagja déli részére nyomultak.

A nyelvészeti adatok együttese lehetővé teszi, hogy a kései szamojéd őshazát (az alapnyelvi közösség felbomlását közvetlenül megelőző időben) a Csulim folyó és a Jenyiszej középső folyásának régiójában, megközelítőleg a Tomszk–Krasznojarszk–Jenyiszejszk háromszögben lokalizáljuk. Az újkori szamojéd népek közül a déli szölkupok és a kamasszok maradtak ebben a régióban. Természetesen, ha a kései őshaza területe eléggé kiterjedt volt – ami igen valószínű –, akkor az egészében vagy részben magában foglalhatott több szomszédos területet is: az Ob középső folyásának és mellékfolyóinak medencéjét (a szölkupok központi csoportjának lakóhelyét), az Észak-Altajt és a Szaján vidékét (a matorok lakóterületét),

valamint a Jenyiszej középső folyásától keletre elterülő részeket. Ugyanakkor nyitva marad az összamojéd korszak lehetséges régészeti korrelátumainak kérdése – részben a fent említett régió régészeti feltáratlansága miatt.

Az egyes szamojéd népek őstörténete

Mint már említettük, az összamojéd nyelvi egység felbomlása kb. kétezer évvel ezelőtt ment végbe. Ezenközben négy ág, négy etnikai egység különült el egymástól: a szölkupok, a kamasszok, a matorok és az északi szamojédok ősei. Természetesen nem kizárt, hogy a múltban léteztek más „paraszamojéd” ágak is, amelyek később eltűntek. Ilyen ágak hipotetikus nyomait fedezik fel – gyakran elégséges alap nélkül – Kazahsztán északi részén, az Ob alsó folyásánál és az európai Urál-vidéken.

A mai szamojéd nyelvek fő ágainak egymás közötti viszonya „robbanásszerű”, „ugrásszerű” szétválási folyamatra utal, a viszonylag egységes összamojéd nyelvközösség gyors felbomlására. A felbomlás oka lehetett külsődleges. Itt helyénvaló megemlíteni, hogy miután a Kr. e. 2. században a hunok betörték a minuszinszki völgykatlanba és a vele szomszédos területekre, Dél-Szibéria történetében hosszú, viharos korszak vette kezdetét, s ez jól nyomon követhető a régészeti anyagon (gyors, nem evolúciós jellegű kultúraváltások, a harcossírok számának növekedése) és részben a történelmi dokumentumokban (a régi kínai krónikákban). A felbomlás egyik belső oka vagy előfeltétele lehetett az is, hogy a szamojédok körében kifejlődött a teherhordó rénszarvastenyésztés.

Szajáni szamojédok

Feltételezhető, hogy a szajáni szamojédokat – a matorok és a kamasszok őseit – egymástól függetlenül, éppen ebben az időben szorították a Szaján előhegyei és hegyei közé. A matorok és kamasszok szoros gazdasági kapcsolatot tartottak török, mongol és tunguz nyelvű szomszédaikkal, folyamatosan érzékelték kulturális hatásukat, adót fizettek a török és mongol államalakulatoknak. Ezzel szemben nem érintette őket az a sok hódító hadjárat és tömeges áttelepülés, ami a Kr. u. 1. évezred folyamán és a 2. évezred első felében a Szajáni-felföld közvetlen szomszédságában kezdődött, és többszörösen átrajzolta Eurázsia sztyeppövezetének etnikai térképét. Az egyensúly egészen addig fennmaradt, míg az orosz állam meg nem hódította Szibériát.

Északi szamojédok

Valószínűleg a fentebb említett események magyarázzák, hogy az északi szamojédok ősei észak felé vándoroltak a Jenyiszej mentén, és végeredményként a sarkvidéki tundraövezetbe kerültek. Ez a vándorlás több száz évig is eltarthatott. A Kr. u. 1. évezred közepén a Jenyiszej alsó folyásánál a jobb parton – a Tajmir-félsziget nyugati részén – megjelenik egy olyan lakosság, amely dél-szibériai jellegű kerámiát hozott magával. Ezt a lakosságot természetes módon tekinthetjük korai északi szamojédoknak. A Jenyiszej torkolatától indul ki széttelepülésük a tundrára: nyugat felé a nyenyeceké Nyugat-Szibéria legészakibb részére, a Gidan- és a Jamal-félszigetet is beleértve; és kelet felé a nganaszánoké a Tajmir-félszigetre és a Hatanga folyó medencéjébe. Az enyecek a Jenyiszej legalsó folyásánál és a nyugatról hozzácsatlakozó Taz folyó medencéjében alakultak ki.

A nyílt és ritkán lakott tundrai térség elősegítette az egész régió gyors birtokbavételét, ugyanakkor lassította az etnikai és nyelvjárási differenciálódást. Ennek következtében az enyecek nemcsak földrajzi, hanem kulturális és nyelvi vonatkozásban is átmeneti helyet foglalnak el a nyenyec és a nganaszánok között. Tőlük nyugatra, a Jenyiszej bal partján létezett a jurák-nyenyec csoportja, amelynek nyelvjárása (a régi keleti vagy tulajdonképpeni jurák) átmenetet képezett a nyenyec és az enyec nyelv között. Az erdei nyenyec különleges természeti és földrajzi helyet foglaltak el az Ob alsó folyásától keletre elterülő tajgai körzetekben. Gazdaságukban – csakúgy, mint a szomszédos hantik gazdaságában – a vadászat és a halászat játszotta a főszerepet, nem pedig a rénszarvastenyésztés, mint a tundrai nyenyec esetében.

Az északi szamojédok az Urál sarkvidéki részén át már az 1-2. évezred fordulóján behatoltak az Európa legészakkeletibb részén elterülő Bolsezemelszkaja (Nagyföldi) Tundrára, és mint a permi és ugor népek szomszédai ismeretessé váltak a skandináv és szláv felfedezők előtt. Az óorosz Régmúlt idők krónikája a 11. század végén közli Gyurjata Rogovics novgorodi lakos szavait: „...elküldtem a szolgálmat Pecsorába az emberekhez, akik adót fizetnek Novgorodnak. És megérkezett a szolgálom hozzájuk, onnan elment Jugorfüldre. A jugorok érthetetlen nyelvű emberek, és szomszédosak a szamojédokkal az északi országokban.” (D. Sz. Lihacsov fordítása alapján.) A további nyugatra tartó vándorlás során a nyenyec megtelepedtek a Malozemelszkaja (Kisföldi) Tundrán a Pecsora bal partján, a tyimani és kanyini tundrán a Fehér-tenger keleti partvidékén és Novaja Zemlja déli részén.

A sarkvidéki tundra benépesítése során az északi szamojédok fokozatosan kiszorították és asszimilálták e területek korábbi lakosságát, amelynek etnikai hovatartozása és nyelve(i) teljesen ismeretlenek. A tundrai nyenyec előtti, nyilván főként fókavadászattal foglalkozó lakosság emléke a „*šixirt’a*”-ról szóló nyenyec legendákban őrződött meg. A nganaszánokra valószínűleg jelentősebb hatást gyakorolt szubsztrátumként Tajmir legrégebb őslakossága. A nganaszán alapszókincsben, mitológiában, anyagi kultúrában sok nem szamojéd eredetű elem található, amelyek a helyi hagyományok erős hatásáról tanúskodnak. Ezenkívül a nganaszánok és a tundrai enyecek körében a rénszarvastenyésztés mellett a vad rénszarvasok vadászata szintén a szubsztrátumlakosság hagyományából eredhet.

Az északi szamojéd népek folyamatos kulturális és kereskedelmi kapcsolatot tartottak fenn déli szomszédaikkal: a nganaszánok és az enyecek az evenkikkel, az enyecek a ketekkel, a nyenyec a hantikkal, a manysikkal és a komikkal. A harcias, távoli kalandozásokra kapható evenkik jellegzetes harci tetoválásukkal („varrott arcukkal”) folyamatosan a legveszélyesebb ellenséggé szerepelnek minden északi szamojéd nép folklórában. Heves, gyakran harci összeütközésekkel kísért konfliktusos jelleget öltöttek az idők folyamán a nyenyec kapcsolatai a tundrai enyecekkel meg a nganaszánokkal is. Széles körben elterjedt a folklór és a nyelv adatai szerint a más törzsbeli foglyok szolgásgába vetése (patriarchális rabszolgaság).

Szölkupok

A migrációs folyamatok talán a szölkupokat érintették a legkevésbé a szamojéd népek közül, legalábbis a déli csoportjukat, amely több mint másfél évezreden át megőrizte eredeti lakhelyét az Ob középső folyása és mellékfolyói mentén. Csak igen kis mértékben rajzoltak ki a szölkupok északnyugat felé (az Ob mentén lefelé) és északra. A mai Tomszki Terület déli részén a szölkup lakosságot fokozatosan kiszorították vagy asszimilálták török nyelvű szomszédai (a barabai, a csati, a tomszki és csulimi tatárok); a mongol hódítás után (13–16. század) nyilván még fokozódott a nyomás.

A szoros kapcsolatok és a hasonló körülmények között zajló élet igen hasonlatossá formálták a három szomszédos nép – a hantik, a szölkupok és a jenyiszeji ketek – gazdasági és kulturális hagyományait. Nem véletlen, hogy sok más nép egy közös néven ismerte őket (tör. *istäk*, or. *ostyak*, nyeny. *xăb'i*, eny. *bago*, evenk. *žandri*). Több adat utal arra, hogy a szölkupok nyelvét gyakran használták „lingua franca”-ként az etnikumok egymás közti érintkezésük során a nyugat-szibériai régióban. Kevésbé szerencsésen alakultak a szölkupok kapcsolatai a rokon enyecekkel és nyenyecekkel, valamint az evenkikkal, akik a szövetséges ketektől eltérően a szölkup folklórban állandó ellenségekként szerepelnek.

A szamojéd népek Oroszország kebelében

A szamojéd népek őstörténete akkor ért véget, amikor a 16–17. sz. során Szibéria az orosz állam kötelékébe került. Észak meghódítása során az oroszoknak ellenálló őslakosság jelentéktelen veszteséget szenvedett közvetlen hadi cselekmények következtében; jóval nagyobb volt az addig ismeretlen járványos betegségek, különösen a himlő által okozott veszteség. Meg kell jegyezni, hogy az orosz adminisztráció sohasem alkalmazta a közvetlen népirtás, a genocídium politikáját az őslakossággal szemben. Az volt a célja, hogy „megbékítse” az őslakosságot és szorgos adófizetővé tegye. Még a gyakori lázadásokat sem követték túlságosan kegyetlen megtorló intézkedések. Fontos szerepet játszott az orosz adminisztrációnak az a törekvése, hogy a törzsfőkre, nemzetségfőkre („fejedelmekre”) támaszkodják, akiknek a későbbiek során sok esetben megadták az orosz nemesség privilégiumait. Az ortodox egyház hittérítő tevékenysége jórészt formális volt – észak lakossága a megkeresztelkedés után is saját vallásos szokásainak hódolt, tisztelte bálványait és folytatta a sámánkodást.

Szibéria oroszok által történt katonai meghódítása, az európai oroszországi lakosság tömeges betelepülésével kísért gyarmatosítása sok szibériai régióban az etnikai helyzet és az életkörülmények gyökeres megváltozásához vezetett. A változások elsősorban azokat a szamojédokat érintették – a kamasszokat, matorokat, déli szölkupokat és enyeceket –, akik az orosz földműves kolonizáció zónájába vagy a katonai terjeszkedés központjainak közvetlen közelébe kerültek. Az oroszok Szibériába nyomulása közvetett hatásaként egyes őslakos törzsek elhagyták megszokott lakóhelyüket, igyekezvén új, távolabbi és nyugodtabb lakóhelyet keresni maguknak. Mindez a kialakult etnikai – s egyidejűleg az ökológiai és gazdasági – egyensúly megbomlását jelentette. Más, viszonylag nagyobb népek eredeti területeinek részleges elvesztése után alkalmazkodni tudtak az új körülményekhez. Azonban egyes kisebb létszámú etnikai csoportok – közöttük szamojéd csoportok is – önállóságukat és eredeti mivoltukat csak úgy tudták megőrizni, ha kapcsolatban maradtak egy bizonyos területtel és gazdálkodási móddal. Esetükben a biológiai túlélés egyetlen eszköze az asszimiláció volt (vagy az oroszok közé, vagy pedig valamely nagyobb szomszédos népbe).

Az orosz gyarmatosítás első három évszázadában az északi etnikai csoportok többsége megőrizte eredeti mivoltát. Sőt, több népnek – így a nyenyeceknek és a szölkupoknak – a 17–18. századi létszámcsökkenés vagy stagnálás után a 19. században sikerült elérnie vagy még jelentősen növelnie is eredeti lélekszámát. Ebben a vonatkozásban pozitív szerepet játszott az észak lakói szempontjából rabló jellegű, ám jól szervezett kereskedelmi hálózat: az őslakosság elsősorban prémért cserébe rendszeresen élelmiszerekhez, vadászati felszereléshez és más árukhoz jutott, az inséges években pedig számíthatott kenyérhitelre. Több helyen, ha mégoly primitív formában is, megszervezték az orvosi ellátást és az egészségügyi felvilágosítást.

Az etnikai fejlődés kedvezőtlen tendenciái azonban a 20. századra jelentősen felerősödtek. Kezdetét vette az északi vidék intenzív iparosítása, amely együtt járt az orosz nyelvű lakosság tömeges beözönlésével és az ökológiai körülmények katasztrofális romlásával. A sztálini korszakban létrehozott gigantikus „GULAG-szigetvilág” többek között azt is eredményezte, hogy a szibériai népeket egyes lakóhelyeikről kiszorították, vagy adminisztratív úton kitelepítették. Elég, ha csak arra utalunk, hogy Vorkuta lágereit és bányáit a nyenyec tundrán építették fel (*Wärkuta* nyenyec nyelven „medvékben bővelkedő hely”-et jelent); hogy az ún. „halott”, soha használatba nem vett Szalehard–Igarka vasútvonalat a tundrai nyenyecnek, az erdei nyenyecnek és a Taz menti szölkupok földjein vezették keresztül; hogy egyik fő száműzetési helyül folyamatosan a narimi körzet szolgált, ami a Tomszki Terület szölkupok által lakott északi része; hogy a Jenyiszej alsó folyásánál, az enyecnek és a nganaszánok szomszédságában kiépült egy óriási ipari és lágerközpont – Norilszk. Az 1950-es években a nyenyecet mindenestül kitelepítették a Novaja Zemlja-szigetéről, ahol atomfegyverek számára építettek kísérleti bázist. A kísérleti robbantások után a Pecsora és a Jamal-félsziget közötti tundrán és a sarkvidéki Urálban radioaktív csapadék hullott, tömegével pusztultak a rénszarvasok. A legutóbbi évtizedekben Nyugat-Szibériában megkezdtek az olaj- és gázkitermelést, amelyet minden ökológiai és erkölcsi norma semmibe vételével folytatnak. A fenti tendenciákhoz járult az ideológiai nyomás is. Az északi etnikai kisebbségekre vonatkoztatva az ún. „lenini nemzetiségi politika” mindig is a nemzeti hagyományok megingatására irányult – ebben merült ki „észak népeinek útja az ösközösségi társadalomtól a szocializmus felé”. Az iskola, a kulturális intézmények, a tömegkommunikációs eszközök főként az őslakosságnak „az egész ország életéhez” való közelebb vitelét szolgálták, azaz gyakorlatilag a russzifikálást. Lényegében ideológiai szempontok diktálták azt az 1960-as években különösen aktívan folytatott kampányt is, amely a nomád népek letelepítésére, a félnomád és kis létszámú települések felszámolására irányult. Azokkal szemben, akik megpróbáltak régi területükön maradni, adminisztratív és gazdasági kényszert alkalmaztak: beszüntették az élelmiszerek és különböző felszerelések szállítását stb. Az őslakosság ilyen településeken történő összpontosításának előnyei is voltak, például az orvosi ellátás, a kulturális szolgáltatások, az élelmiszerellátás és a fűtőanyag-ellátás szempontjából. Ennél sokkal jelentősebb hátrány lett azonban, hogy az őslakosság nem tudta megőrizni hagyományos szokásait, tömegesen lumpenizálódott, terjedt körében az alkoholizmus.

Eléggé formális volt 1929–32-ben a nemzeti autonómiák rendszerének létrehozása is, amelyekbe bekerültek a többi között a szamojéd lakosság nemzetiségi (később autonóm) körzetei is. Ezek a következők:

Nyenyec Autonóm Körzet (az Arhangelszki Területen, központja Narjan-Mar, európai nyenyecnek)

Jamal-Nyenyec Autonóm Körzet (a Tyumenyi Területen, központja Szalehard, jamali, Taz melléki és erdei nyenyecnek, északi szölkupok)

Tajmiri Dolgan–Nyenyec Autonóm Körzet (a Krasznojarszki Területen, központja Dugyinka, jenyiszeji nyenyecnek, enyecnek, nganaszánok)

A szigorúan központosított szovjet rendszerben ezek a körzetek meg voltak fosztva az önálló határozathozatal lehetőségétől, nem tudták kifejezni és megvédeni az őslakosság érdekeit. Napjainkban az északi körzetek képviselői és adminisztratív szervei teljes egészükben a számszerű többségben lévő betelepült orosz nyelvű lakosság ellenőrzése alatt állnak.

Az elmondottakban foglalható össze a szamojédok sorsa a 17–20. században, sok ezer éves történelmük talán egyik legtragikusabb szakaszában. Az egyes szamojéd népek adott korszakra vonatkoztatott történetének legfontosabb momentumait az alábbiakban mondjuk el.

A szajáni szamojédok a 17–20. században

Az oroszok Szibériába nyomulása idején a szajáni szamojédok – a matorok és kamasszok – nagyszámú török (és részben jenyiszeji) törzs szomszédságában éltek.

A matorok legalább három területi és nyelvjárási csoportból álltak: a tulajdonképpeni matorok, a tajgik és a karagasszok csoportjából. A mai Krasznojarszki Terület délkeleti szélén lévő hegyvidéki tájakat népesítették be, valamint a szomszédos területeket Tuva északi és az Irkutszki Terület keleti részén. Levéltári források alapján a 17. századi tulajdonképpeni matorok számát B. O. Dolgih 720 főben határozta meg, a karagasszok csoportja – amely a török hatás mellett erős mongol–burját kulturális és nyelvi hatásnak is ki volt téve – pedig kb. 100 főt számlált. A tajgikról nincsenek adatok. A matorok („motorecek”) 1609–10-ben, a török–szamojéd lakosságú ún. „Tubai Föld” kötelékében lettek formálisan orosz alattvalók, bár az egész 17. század folyamán nem fizették rendszeresen a jaszak-adót. Az orosz vajdasági adminisztráció többször is katonai expedíciót indított a Tubai Földre, de például 1634-ben a matorok meg a (török nyelvű?) tubaiak „mentek haddal” Krasznojarszk alá.

A 17–18. században a kamassz nyelvet nemcsak a tulajdonképpeni kamasszok használták (akik a Kamassz Földön, a Jenyiszej két jobboldali mellékfolyója, a Mana és a Kan völgyében éltek a mai Krasznojarszktól délkeletre és keletre), hanem a kojbálok is, akik a Kojbál földi lakosság egy részét alkották. (A Kojbál Föld a Jenyiszej jobb parti részén Krasznojarszktól délre terült el.) A kamasszok létszáma a 17. században 400 fő körül volt, valószínűleg ezzel arányban állt a kojbálok lélekszáma is. A Kamassz Földet 1629-ben kötelezték jaszak fizetésére, egy évvel a közeli krasznojarszki erődítmény megépítése után.

Az oroszok megjelenése a szajáni szamojédok és török szomszédaik addigi területi elkülönülésének megszűnéséhez vezetett. A törökök a sík vidékről a hegyekbe vonultak, összekeveredtek a matorokkal és a kojbálokkal, és nyelvileg asszimilálták őket. A tulajdonképpeni kamasszok sorsát azonban nem a török hatás, hanem az orosz paraszti gyarmatosítás alakította.

A tajgi nyelvjárásról, és egyáltalán a tajgik létezéséről az egyetlen emlék és bizonyosság a G. F. Müller által 1739 körül összeállított szójegyzék. E csoport leszármazottait valószínűleg a mai északi tuvaiak (todzsák) között találjuk meg, akiknek nyelvében és anyagi kultúrájában kimutatható a szamojéd szubsztrátum hatása. A 18. században tűnt el a karagassz nyelvjárás is, a szamojéd nyelvű karagasszokkal Müller után már csak P. S. Pallasnak sikerült találkoznia 1772-ben. Napjainkban az Irkutszki Terület nyizsnyeugyinszki járásában él a török nyelvű karagasszok vagy *tofalarok* (*tofák*) kicsiny, szintén az eltűnés határához közelálló csoportja. Az etnonim egybeesése és a lakóhely közelsége a tofalarok és a szamojéd-karagasszok kapcsolatára utal, a tofalarok nyelvében több szamojéd kölcsönzés is található. Azonban hiba lenne teljes egészében eltörökösödött szamojédoknak tekinteni őket: a tofalar önálló török nyelv, amely kétségtelenül a hozzá közelálló tuva nyelvtől különült el jóval a 18. század előtt.

Valamivel tovább maradt fenn a tulajdonképpeni matorok etnikai csoportja és nyelve. G. I. Szpasszkij 1806-ban dolgozott körükben, a nyelvet beszélő utolsó asszony pedig 1839-ben halt meg. (M. A. Castrén adatai szerint, aki már nem találta életben az illetőt.) A tulajdonképpeni matorok leszármazottai részben a hakaszok és kamasszok közé kerültek, részben pedig eloroszosodtak.

Körülbelül a matorokkal egy időben tűntek el a kamassz nyelvű kojbálok is. „Kojbál” néven, „kojbál nyelvet” beszélőként már a 19. század közepén is csak egyetlen török törzset ismertek a Jenyiszej felső folyásánál. Leszármazottaik napjainkban a hakaszok közé tartoznak. Pontosan ebben a csoportban vannak a szamojéd-kojbálok leszármazottai is.

A kamasszoknak (a tulajdonképpeni kamassz nyelvjárást beszélőknek) szinte napjainkig sikerült fennmaradniuk. Utolsó menedékhelyük Abalakovo falu lett, Krasznójarszk városától 100 km-re délkeletre, ahol az első világháborút közvetlenül megelőző időkben 15 kamassz család élt. Közülük nyolc ember tökéletesen beszélt a kamassz nyelvet, a többiek már eloroszosodtak. Abalakovóban élte le életét az utolsó kamassz asszony, Klavgyija Zaharovna Plotnyikova is (neki egyébként már nem a kamassz volt az anyanyelve, második nyelvként tanulta meg az orosz után). K. Z. Plotnyikova halálának időpontja, 1989. szeptember 20-a a szajáni szamojédok történetének végét jelentette.

A szölkupok a 17–20. században

Szibéria Oroszországhoz való csatolásának idején a szölkupok az Ob középső folyása és mellékfolyói körüli területeket foglalták el, északon a Timig, délen a Csulim alsó folyásáig. A „*tarka horda*” nevű szölkup törzsszövetség kezdetben erős ellenállást tanúsított a kozák csapatokkal szemben. A hordát Vonya „fejedelem” (törzsfő) vezette, aki Kücsüm szibériai tatár kánnal állt szövetségben. Az Ob menti földek végleges meghódítása és a szölkupok adófizetésre való kötelezése a 16–17. század fordulóján ment végbe, amikor az oroszoknak az Ob mentén felfelé történő előrehaladásával egymás után megépítették a narimi (1596) és a ketyi (1602) erődítményt, valamint megalapították Tomszk városát (1604). A 17. században a négy szibériai kerületben jaszakot fizető szölkupok száma 2700 főt tett ki. (Szurguti kerület: több mint 300 fő, Narimi kerület: kb. 1300 fő, Ketyi kerület: több mint 500 fő, Tomszki kerület: kb. 500 fő.)

Az orosz gyarmatosítás jelentős változást indított el a szölkupok területi megoszlásában. A legdélibb csoportok északra vándoroltak vagy asszimilálódtak. A 18. század végére gyakorlatilag eltűntek a Tomszki kerület szölkupjai. Ezzel egyidőben a „szurguti” szölkupok áttelepszének (főként a Tim folyó medencéjéből) északra. A 17. század közepéről származnak az első adatok arról, hogy a szölkupok behatoltak a Taz folyó völgyébe, az erdei enyecék területére. A 18. században egy eléggé nagyszámú és aktív északi szölkup csoport alakult ki ezen a területen. Ez a csoport később tovább terjeszkedett északkelet felé (a Turuhan és a Jenyiszej más mellékfolyóinak medencéjébe), asszimilálta az enyec lakosság maradványait, valamint a migráció által érintett hanti családokat. Az északi szölkupok folklórjában széles körben ismeretes a Taz-mente első szölkup lakójáról, *Nomal' porqi*-ről („Nyúlbundáról”), valamint az ő enyecék fölött aratott győzelméről szóló legenda.

Ugyanezen észak felé való haladás közben a szölkupok magukba olvasztottak egy kis jenyiszeji nyelvű népet, a pumpokolokat, akik a 18. század elején még a Kety folyó felső folyásánál laktak.

A 19. század végén a szölkupok létszáma az asszimilációs és migrációs veszteségek ellenére is mintegy 4000 főre rúgott. Az Ob medencéjének középső részén élő szölkupok már igen régen keresztények voltak és fokozatosan beolvadtak a vidék akkor már régóta ott élő orosz paraszti lakosságába. A 20. században felerősödött az asszimilációs folyamat, részben a narimi szölkupok erőszakos áttelepítése miatt, akik a GULAG uralmának szférájába kerültek. A folyamat az utóbbi évtizedekben elérte a Tim és a Kety medencéjének legtávolabbi pontjait is. Az anyanyelv továbbadása az ifjabb nemzedéknek a Tomszki Terület valamennyi szölkup csoportjánál megszűnt. Ám az utóbbi években éppen itt indult el a szölkup nemzeti újjászületési mozgalom, amely szervezetileg az 1989 szeptemberében alakított „*Qolta qup*” („Obi emberek”) társaságában öltött testet. A *Qolta qup* mindenkit a szölkup anyanyelv tanulására biztat, és kezdeményezte, hogy a Tomszki Terület korábban gyűjtött nyelvjárási szövegei alapján dolgozzák ki az oktatási segédanyagok rendszerét.

Az északi szölkupok létszáma a 19. század végén úgy 800 fő körül mozgott, mostanra ez a szám megkétszereződött, és az anyanyelv ismerete is viszonylag magas szinten maradt. Ebbe az irányba hat a viszonylagos elszigeteltség – a régió több pontján most is a szölkupok alkotják a lakosság többségét –, valamint a hagyományos foglalkozások – a halászat és a vadászat – dominanciája is. Ennek ellenére vannak olyan asszimilációs tényezők, amelyek a legközvetlenebb fenyegetést jelentik a szölkup nép jövője szempontjából. Ide sorolható elsősorban az, hogy a gyerekek orosz tannyelvű bentlakásos iskolákban élnek és tanulnak, amelyekben csak az utóbbi években és igen korlátozott mértékben újították fel a szölkup nyelv tanítását. És van még egy negatív tényező: a nyugat-szibériai olaj- és gázlelőhelyek, s az a lehetőség, hogy az északi szölkupok földjén újabb lelőhelyeket tárnak fel és vonnak be a termelésbe.

A nyenyec a 17–20. században

Az európai nyenyec, akiknek állandó települési területe nyugaton a Mezeny folyóig terjedt, a többi szamojéd néphez képest hamarabb lettek először Nagy Novgorod, majd a Moszkvai Rusz alattvalói. A pusztoszerszki erődítmény megépítése a Pecsora alsó folyásánál (1500 körül), amely az adóbeszedés és a kereskedelem központja lett, csak tovább erősítette a kialakult helyzetet.

A szibériai nyenyec földjére (az Uráltól a Jenyiszejig) a 16–17. század fordulóján hatoltak be az oroszok, méghozzá két úton. Egy délibb úton Tobolszktól lefelé az Obon egészen a deltáig, ahol 1595-ben megépítették az obdorszki erődöt – ma Szalehard városa –, és egy északibb útvonalon, az ún. mangazejai tengeri úton: Arhangelszktól a tengerpart mentén, majd a Jamal-félszigeten át, tovább az Ob és a Taz öblén keresztül a Jenyiszej felé. De nem érkezett jelentős számú orosz telepes, így a nyenyec elhelyezkedési területe és gazdasági tevékenységük formái nem szenvedtek komoly változást. Aktívabban kapcsolódtak be a gyarmatosítás folyamatába a komik (az izsmaiak), akik elsajátították a nyenyec rénszarvastenyésztési szokásait, és idővel a legnagyobb szarvascsordák tulajdonosai lettek a Bolsezemelszkaja (Nagyföldi) Tundrán és az Ob alsó folyásánál.

A becslések szerint a nyenyec létszáma a 17. század végén 7500 fő lehetett, ebből európai tundrai nyenyec kb. 1500 fő, szibériai tundrai nyenyec több, mint 5000 fő, erdei nyenyec legfeljebb 1000 fő.

A nyenyec 17–19. századi története tele van háborús konfliktusokkal. A túlzott adószedés, az orosz adminisztráció önkényeskedései többször is lázadásokhoz vezettek, amelyek során lerombolták az orosz erődítéseket. A legismertebb az obdorszkiak és a Taz mentiek 1825–39-es felkelése, amelynek vezetője *Waw'lo Nénaŋg* (Vauli Piettomin) volt. A 18. században és a 19. század elején az enyec fölött aratott győzelem eredményeként lényegesen bővült a tundrai nyenyec települési területe, meg tudtak telepedni a Jenyiszej jobb partján. Valószínűleg a jamali nyenyec ehhez kapcsolódó keletre települése vezetett a 18. század elején még a Jenyiszej bal partján élt jurák-nyenyec kis csoportjának beolvasztásához. Az erdei nyenyec is megindult az Ob jobboldali mellékfolyóinak felső szakaszaihoz (a mai Hanti–Manysi Autonóm Körzet területére). A 19. század végére stabilizálódott a nyenyec szállásterülete, létszámuk pedig a 17. század végihez viszonyítva mintegy a kétszeresére nőtt.

A népszámlálási adatok szerint a szovjet korszak idején is folyamatosan nőtt a nyenyecék lélekszáma:

1926	—	17 560 fő
1959	—	23 007 fő
1970	—	28 705 fő
1979	—	29 894 fő
1989	—	34 665 fő (ebből Oroszország területén 34 190 fő)

Oroszország északi nemzetiségei közül jelenleg a nyenyecék létszáma a legnagyobb. Ám a számbeli növekedés ellenére is fokozatosan csökken a nyenyecék aránya a három „nyenyec” autonóm körzetben: 1979-ben 11% volt, ez 1989-re 6% alá csökkent. Ennek oka, hogy ezekben a körzetekben a Szovjetunió és Oroszország más részeiből a vidék iparosítása kapcsán ideérkezők révén viharos gyorsasággal növekedett a lakosság létszáma (különösen a Jamal-Nyenyec Körzetben: az 1979-es 159 ezer fős létszámhoz viszonyítva 1989-re 495 ezer főre).

Fokozatosan csökken a nyenyecet anyanyelvüknek vallók aránya is: 1959 – 84,7%, 1970 – 83,4%, 1979 – 80,4%, 1989 – 77,1%. Ez az arány még így is magasabb, mint a legtöbb északi nép esetében. 1989-ben az orosz nyelvet a nyenyecék 18,1%-a vallotta anyanyelvének, 79,8%-uk pedig folyékonyan beszélt (anyanyelvként vagy második nyelvként). Ezek szerint még létezik a nyelvközösségnek egy olyan része – mintegy egyötöde –, amellyel csak a nyenyec nyelv ismeretében lehet adekvát módon érintkezni. Tipikus eset, hogy a fiatalok megőrzik nyenyec beszédképességüket, noha jelentős részüknél az orosz a kommunikáció fő eszköze (csakúgy, mint más északi népek esetében). Határozottan pozitív szerepet játszik, hogy a tömegkommunikációs eszközök népszerűsítik a nyenyec kultúrát, és ebben az irányban tevékenykednek az írók is. Ezek mellett a nyenyec nyelv viszonylagosan jó helyzete azzal magyarázható, hogy a rénszarvastenyésztés, a nyenyec kultúra gazdasági alapja a szovjet korszak minden romboló tendenciája ellenére lényegében meg tudta őrizni hagyományos formáját. Ez a termelő tevékenység teljes egészében a nyenyec őslakosság kezében maradt.

Az enyecek a 17–20. században

A 17. század elején az enyecek sokkal nagyobb területet foglaltak el, mint jelenleg. A tundrai enyecek („hantajkai szamojédok”) nomád területe a tundra és az erdős tundra óriási részeire terjedt ki. Délnyugaton a Taz alsó folyásának medencéjétől kezdődött, és északkeleten a Jenyiszej és a Pjaszina öbléig terjedt. Az erdei enyecek („karaszínói szamojédok”) vándorlási területe a Taz középső és felső folyásától északkelet felé a Jenyiszej jobb parti részéig terjedt az Alsó-Tunguszka és a Kurejka folyók körzetében. A tundrai csoport létszáma ekkoriban legalább 800, az erdei csoporté pedig legalább 4-500 főre tehető.

A Jenyiszej medencéjének északi része – az enyecek szállásterülete – a Szibériába irányuló orosz terjeszkedés egyik legfontosabb támaszpontja lett. Az arhangelszki tengerjárók és a kozákok 1601-ben a Taz folyó mellett megalapították Mangazeját. Ez a város, amely az egyik enyec nemzetségről kapta a nevét (*Mogad'i*, nyenyecül *Mongan'si*), az orosz és az európai piacokra szállított coboly és más nemes prémeknek köszönhetően vált széles körben ismertté. Valamivel később, szintén az enyecek etnikai területén megalapították Turuhanszkot és Dugyinkát.

Az oroszokkal való összeütközések, különösen a 17. század első felében, amikor például az őslakosság többször is megtámadta Mangazeját, valamint az enyecek egy részének északra és északkeletre költözése (gyakran a szövetséges nganaszánok földjére) nyilván jelentősen gyengítette a Taz menti enyec csoportokat. Mint fentebb már említettük, a 17. század második felében és a 18. század folyamán gyakorlatilag az erdei enyecek egész szállásterülete a délről oda települt szölkupok birtokába került. A Taz és Jenyiszej melléki szölkupok a legyőzött enyecek egyik részét asszimilálták, a másik rész a Jenyiszej mentén északra vonult, a mai Igarka és Dugyinka városok közötti körzetbe. Valamivel később a kelet felé vonuló jamali nyenyecek kiszorították a tundrai enyeceket a Taz alsó folyásától és a Jenyiszej bal partjáról. A legkésőbbi hadi események során (a 19. század első felében) a nyenyeceknek sikerült megszilárdítani helyüket a Jenyiszej jobbspartján elterülő enyec földeken is. Ebben egyébként segített az orosz adminisztráció is, amely a törzsek közötti háborúskodás beszüntetését szorgalmazta: a 19. század közepére siker koronázta ez irányú erőfeszítésüket, s ez megfosztotta az enyeceket a „reváns” lehetőségétől (vagy megmentette őket a végleges megsemmisüléstől). Jelentős méreteket öltött az erdei és a tundrai enyecek nyenyecek által történő kulturális és nyelvi asszimilációja, amely mind a mai napig folytatódik. Mindezen okok következtében, a terület csökkenésével együtt jelentősen csökkent az enyecek létszáma is – a 19. század második felére megközelítőleg 500 főre.

A szovjet korszak adminisztratív intézkedései gyakorlatilag a negatív folyamatok folytatását jelentették, minimálisra csökkentve az enyecek etnikai területét. Az utolsó tundrai enyecek többsége (néhány tucatnyi ember, többségüknek megszokott érintkezési nyelve a nyenyec és az orosz) napjainkban a Jenyiszej deltájának közelében elhelyezkedő Voroncovo nevű településen él. Az erdei enyecek szinte majdnem kivétel nélkül Potapovo faluban laknak, a Jenyiszej partján, Dugyinka felett és Dugyinkában (kb. 100 fő, akiknek többsége igen tökéletesen beszél az anyanyelvén).

A nganaszánok a 17–20. században

A nganaszánok különleges történelmi sorsát az határozta meg, hogy izoláltan élnek az eurázsiai kontinens legészakibb részén, a Tajmir-félszigeten. Szibéria Oroszországhoz való csatolása és az összes további események egészen századunk közepéig csak kevésbé érintették a nomád nép életét. Viszonylag állandó maradt a létszáma is (600–900 fő), csak a himlőjárványok idején csökkent drasztikusan (a legnagyobb az 1830-as évek elején pusztított közöttük). A szamojédok közül csak a nganaszánok nem keresztelkedtek meg és őrizték meg hagyományos neveiket (az ortodoxiát felvevő egyének kiváltak népükből és beolvadtak szomszédaik, a dolganok közösségébe).

A nganaszánokról, vagy „pjaszinai szamojédokról”, „tavgokról” az 1614–27-es években történik először említés. A nganaszánok megadóztatására irányuló kísérletek meglehetősen erős, olykor fegyveres ellenállásba ütköztek. A végtelen tundrai térség lehetővé tette a nomádok számára, hogy könnyen kivonják magukat az orosz adminisztráció ellenőrzése alól. Később valamelyest rendeződtek a kapcsolatok: az adófizető helyek a nganaszánok számára szükséges árucsera központjaivá lettek. Egyébként a nganaszánok nem nagyon függtek a behozott áruktól. Még az 1930-as években sem voltak széles körben elterjedve a lőfegyverek a nganaszán vadászok körében. Ugyanebben az időben valamennyi nganaszán analfabéta volt, és csak kevesen tudták kifejezni magukat oroszul.

Tajmir központi részén később kezdődött az ún. „szocialista átalakítás”, mint bárhol másutt Szibériában – csak az 1940–50-es évek fordulóján szervezték meg a kolhozokat. Az 1960-as évek elején szinte valamennyi nganaszánt dolgan etnikai területre, három vegyeslakosságú

településre telepítették át (Uszty-Avam, Volocsanka, Novaja), amelyek délre estek a megszokott nganaszan nomád területektől. Kísérleteik, hogy az új körülmények között folytassák a háziasított (teherhordó) rénszarvasok tenyésztését, sikerteleneknek bizonyultak. Az 1970-es évek végére a nganaszánok háziasított rénszarvasai egytől-egyig elpusztultak, ők pedig teljesen el voltak vágva hagyományos nemzetségi szálláshelyeiktől.

Napjainkban a nganaszan népességet valósággal két részre vágja az életkor. Az ötven-ötvenöt éves és idősebb emberek, akik a tundrán születtek és ott nőttek fel, nagyon jól ismerik a hagyományos foglalkozási és kulturális szokásokat, de a megváltozott körülmények között nincs lehetőségük, hogy azokat továbbadják gyermekeiknek és unokáiknak. A fiatalok, akik egész életüket orosz nyelvű településeken és bentlakásos iskolában töltötték, szinte egyáltalán nem tudnak nganaszánul, kilátástalannak érzik életüket a településeken (amelyeknek gazdálkodása Oroszország új gazdasági körülményei között teljesen ráfizetésessé vált), ugyanakkor nincsenek kellően felkészülve sem arra, hogy visszatérjenek a tundrára, sem pedig arra, hogy a nagy ipari központokba települjenek. Az ugrásszerű, tragikus változás teljesen felforgatta ennek a nagyon eredeti szamojéd népnek az életét.

(Eugen Helinski)

(Fordította: Katona Erzsébet)